

**Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України**

**Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України**

Кваліфікаційна наукова
робота на правах рукопису

РУЩЕНКО РОМАН ЄВГЕНОВИЧ

УДК 352.07(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**РОЗВИТОК ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД
В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ**

Спеціальність 281 – Публічне управління та адміністрування
Галузь знань 28 – Публічне управління та адміністрування

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Р. Є. Рущенко

Науковий керівник:

Юзефович Владислава Володимирівна
кандидат економічних наук, доцент

Київ, 2023 рік

АНОТАЦІЯ

Рущенко Р.Є. Розвиток територіальних громад в умовах децентралізації. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 281 – Публічне управління та адміністрування. – Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, 2023.

У дисертації здійснено обґрунтування теоретико-методичних засад розвитку територіальних громад та розроблено науково-практичні рекомендації щодо їх удосконалення в контексті реалізації реформи децентралізації в Україні (у тому числі й у повоєнний період).

Структурно-логічна схема дисертаційної роботи побудована на основі таких науково-дослідницьких блоків: аналіз теоретико-методичних основ розвитку територіальних громад в умовах децентралізації; ідентифікація тенденцій розвитку територіальних громад в Україні; обґрунтування напрямів удосконалення розвитку територіальних громад в Україні.

Актуальність теми дисертаційного дослідження полягає в тому, що в основу реформи децентралізації влади в Україні закладено найкращі світові практики впровадження положення Європейської хартії місцевого самоврядування, а також трансформаційний шлях реформування системи місцевого самоврядування, зміцнення на принципах субсидіарності та передачі реальних ресурсів та відповідальності на локальний рівень. Стратегічною метою реформи децентралізації визначено формування дієвої територіальної організації влади та ефективного місцевого самоврядування на основі формування інститутів прямого народовладдя задля організації повноцінного життєвого середовища для мешканців територіальних громад, надання їм доступних і якісних публічних послуг незалежно від їх локалізації, узгодження інтересів держави та ТГ.

Успішні результати довоєнного періоду реалізації реформи децентралізації в Україні підтверджують правильність обраного напрямку – суттєво посилилося місцеве самоврядування, громади отримали більше можливостей і відповідальності, що показово проявилось із початком повномасштабної військової агресії. Органи місцевого самоврядування разом із військовими адміністраціями відповідально взяли на себе вирішення всіх питань безпекового, економічного, соціального, гуманітарного, організаційно-інституційного, інфраструктурного характеру.

Не зважаючи на продовження активних бойових дій на значній території України, на визволених територіях вже активно відбувається процес відновлення – органами місцевого самоврядування разом із мешканцями, представниками громадських організацій, самостійно чи за підтримки центральною владою, або міжнародними партнерами, що ще раз підтверджує вірність обраного курсу реалізації реформ децентралізації та адміністративно-територіального устрою.

Все означене вище актуалізує науково-практичну значимість теми, мету й завдання дисертаційної роботи.

Метою дисертаційної роботи є обґрунтування теоретико-методичних засад розвитку територіальних громад та розроблення науково-практичних рекомендації щодо їх удосконалення в контексті реалізації реформи децентралізації в Україні.

Для досягнення поставленої мети в роботі визначено комплекс наукових завдань. Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають в процесі розвитку територіальних громад. Предмет дослідження – розвиток територіальних громад України в умовах децентралізації.

Для реалізації мети й завдань у дослідженні використана сучасна наукова методологія, в основу якої покладено діалектичний метод пізнання, а також системний та інституційний підходи. У процесі написання дисертації також використано комплекс загальнонаукових і

спеціальних методів та підходів, серед них: семантико-етимологічний, метод теоретичного узагальнення та порівняння (щодо визначення змісту базових понять дослідження та розробки понятійно-категорійного апарату); історичний та логічний методи (для розкриття еволюційних підходів до розуміння ролі реформи децентралізації); загальнонаукового аналізу (у процесі аналізу наукових джерел та державних документів, які регламентують питання децентралізації, адміністративно-територіального устрою та розвитку територіальних громад); систематизації та узагальнення, системного аналізу (у всіх розділах роботи); структурно-функціональний і порівняльного аналізу (для здійснення моніторингу та оцінювання розвитку ТГ); статистичний, графічний, табличний, середніх та відносних величин (для вивчення, групування та наочного відображення емпіричних даних у сфері розвитку територій в Україні та за кордоном); моделювання й абстрагування (при розробці моделі комплексного механізму розвитку територіальних громад); діалектичний, синтез та індукція (для окреслення напрямів удосконалення розвитку територіальних громад в Україні) та ін.

У дисертаційній роботі вперше розроблено й обґрунтовано модель комплексного механізму розвитку територіальних громад України в умовах децентралізації, з урахуванням інтегративної взаємодії складових науково-управлінського конструкту (загально-управлінської, інституційно-управлінської, функціонально-управлінської, організаційно-управлінської), що детермінуються: а) метою, завданнями, об'єктом, суб'єктами, функціями, принципами, що репрезентують кількісно-якісні зрушення процесу розвитку та забезпечують цілеспрямовані дії відповідно до стратегій та пріоритетів; б) стадіями передумов розвитку, інтегральною системою моніторингу та оцінювання його стану; в) складовими, інструментами

й формами владно-громадської взаємодії в контексті забезпечення ключових очікуваних результатів.

Удосконалено теоретичні засади розвитку територіальних громад, які на відміну від існуючих підходів передбачають розкриття змісту системного процесу перманентних трансформацій з рівня відновлення у якісно новий, досконаліший стан на основі взаємодії економічної, організаційно-інституційної, соціальної інфраструктурної та інших сфер, функціонування яких здійснюється відповідно до стратегічних інтересів ТГ та їх мешканців, регіонів та країни в цілому.

У результаті проведених досліджень також було вдосконалено теоретико-методичні підходи до процесу децентралізації, що на відміну від наявних, систематизовано в наступних концептуальних вимірах: семантично-поведінковому (як сутність, ідея, явище, мистецтво урядування, система, механізм управління, форма, політика) і соціальному (суб'єктно-об'єктні стосунки, підпорядкування), що дозволить сформулювати методологічні характеристики процесу децентралізації (визначити ідею та семантику процесу, об'єкт та суб'єкти регулювання, характерні ознаки та завдання, обґрунтувати його реалізацію, місце та роль в процесах становлення інституту місцевого самоврядування).

Удосконалено методичні підходи до моніторингу та оцінювання рівня розвитку ТГ як результату застосування інтегрального підходу до визначення рівня відновлення ТГ та рівня загального відновлення ТГ.

У дисертаційній роботі дістали подальшого розвитку:

– аналітичне обґрунтування системи індикаторів розвитку ТГ на основі складових розвитку, принципів та встановлення межі мінімальної кількості населення на рівні країн ЄС, що забезпечило відповідність системи сучасним європейським стандартам;

– характеристика визначальних факторів реалізації реформи децентралізації що на відміну від наявних підходів здійснено на основі

постулатів Європейської Хартії місцевого самоврядування, що дозволяє обґрунтувати більш ефективні шляхи до досягнення стратегічної мети.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні теоретичні положення та висновки дисертації доведено до рівня конкретних пропозицій, які сприятимуть удосконаленню напрямів розвитку територіальних громад України в умовах децентралізації (у тому числі й у повоєнний період).

Ключові слова. Територіальна громада, розвиток, відновлення, децентралізація, моніторинг, оцінювання, імплементація, органи місцевого самоврядування, стратегія, механізм, владно- громадської взаємодія.

SUMMARY

Rushchenko R.E. Development of territorial communities in conditions of decentralization.

Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 281 - Public management and administration. – Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, 2023.

The dissertation substantiates the theoretical and methodological foundations of the development of territorial communities (TC) and develops scientific and practical recommendations for their improvement in the context of the implementation of the decentralization reform in Ukraine (including the post-war period).

The structural and logical scheme of the dissertation is built on the basis of the following scientific and research blocks: analysis of the theoretical and methodological foundations of the development of territorial communities in conditions of decentralization; identification of development trends of territorial

communities in Ukraine; substantiating directions for improving the development of territorial communities in Ukraine.

The relevance of the topic of the dissertation research is that the basis of the reform of the decentralization of power in Ukraine lays the best world practices of implementing the provisions of the European Charter of Local Self-Government, as well as the transformational path of reforming the system of local self-government, strengthening it on the principles of subsidiarity and transferring real resources and responsibility to the local level. The strategic goal of the decentralization reform is the formation of an effective territorial organization of power and effective local self-government based on the formation of institutions of direct people's rule in order to organize a full-fledged living environment for residents of territorial communities, provide them with accessible and high-quality public services regardless of their location, and coordinate the interests of the state and the territorial communities.

The successful results of the pre-war period of implementation of the decentralization reform in Ukraine confirm the correctness of the chosen direction - local self-government significantly strengthened and communities gained more opportunities and responsibilities, which was demonstrated with the beginning of full-scale military aggression. Local self-government bodies, together with military administrations, responsibly took upon themselves the solution of all issues of security, economic, social, humanitarian, organizational-institutional, and infrastructural nature.

Despite the continuation of active hostilities on a large territory of Ukraine, the recovery process is already actively underway in the liberated territories - by local self-government bodies together with residents, representatives of public organizations, independently or with the support of the central government or international partners, which once again confirms the fidelity of the chosen course implementation of decentralization and administrative-territorial system reforms.

All of the above actualizes the scientific and practical significance of the topic, the goal, and the task of the dissertation work.

The purpose of the dissertation is to substantiate the theoretical and methodological foundations of the development of territorial communities and to develop scientific and practical recommendations for their improvement in the context of the implementation of the decentralization reform in Ukraine.

To achieve the set goal, a set of scientific tasks is defined in the work. The object of research is social relations that arise in the process of development of territorial communities. The subject of the study is the development of territorial communities of Ukraine in conditions of decentralization.

Modern scientific methodology, which is based on the dialectical method of cognition, as well as systemic and institutional approaches, was used to implement the goals and objectives of the research. In the process of writing the dissertation, a complex of general scientific and special methods and approaches were also used, among them: semantic-etymological, the method of theoretical generalization and comparison (regarding the definition of the content of the basic concepts of research and the development of a conceptual-categorical apparatus); historical and logical methods (to reveal evolutionary approaches to understanding the role of decentralization reform); general scientific analysis (in the process of analyzing scientific sources and state documents that regulate issues of decentralization, administrative-territorial organization and development of territorial communities); systematization and generalization, system analysis (in all sections of the work); structural-functional and comparative analysis (for monitoring and evaluating the development of TC); statistical, graphic, tabular, average and relative values (for studying, grouping and visual display of empirical data in the field of territorial development in Ukraine and abroad); modeling and abstraction (when developing a model of a complex mechanism for the development of territorial communities); dialectical, synthesis and induction (to outline directions for improving the development of territorial communities in Ukraine) and others.

In the dissertation a model of a complex mechanism for the development of territorial communities of Ukraine in conditions of decentralization was firstly developed and substantiated, taking into account the integrative interaction of the components of the scientific-management construct (general-management, institutional-management, functional-management, organizational-management), which are determined by: a) by the goal, tasks, object, subjects, functions, principles, which represent quantitative and qualitative shifts in the development process and ensure purposeful actions in accordance with strategies and priorities; b) stages of development prerequisites, an integrated system of monitoring and assessing its state; c) components, tools and forms of government-public interaction in the context of ensuring key expected results.

The theoretical foundations of the development of territorial communities have been improved, which, in contrast to existing approaches, provide for the disclosure of the content of the systemic process of permanent transformations from the level of restoration to a qualitatively new, more perfect state based on the interaction of economic, organizational-institutional, social infrastructure and other spheres, the functioning of which is carried out in accordance with strategic interests of TC and their residents, regions and the country as a whole.

As a result of the conducted research, theoretical and methodological approaches to the decentralization process were also improved, which, unlike the existing ones, were systematized in the following conceptual dimensions: semantic-behavioral (як essence, idea, phenomenon, art of government, system, management mechanism, form, policy) and social (subject-object relations, subordination), which will allow to form the methodological characteristics of the decentralization process (determine the idea and semantics of the process, the object and subjects of regulation, characteristic features and tasks, justify its implementation, place and role в processes of formation of the local self-government institute.

Methodological approaches to monitoring and assessing the level of TC development have been improved as a result of applying an integral approach to determining the level of TC recovery and the level of general TC recovery.

Further development was achieved in the dissertation work:

- analytical substantiation of the TG development indicator system based on the components of development, principles and establishing the limit of the minimum population at the level of the EU countries, which ensured compliance of the system with modern European standards;

- characterization of the determining factors of the implementation of the decentralization reform, which, in contrast to existing approaches, was carried out on the basis of the postulates of the European Charter of Local Self-Government, which allows to justify more effective ways to achieve the strategic goal.

The practical significance of the obtained results is that the main theoretical provisions and conclusions of the dissertation was led to the level of specifics proposals that will contribute to improving the directions of development of territorial communities of Ukraine in conditions of decentralization (including in the post-war period).

Keywords. Territorial community, development, restoration, decentralization, monitoring, evaluation, implementation, local self-government bodies, strategy, mechanism, government-public interaction.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові статті, опубліковані у фахових виданнях України, що входять до міжнародних наукових баз:

1. Rushchenko R.Ye. Implementation of successful european decentralization practices in Ukraine/ R.Ye Rushchenko// Наукові інновації та передові технології (Серія «Державне управління.– 2022. № 7(9)– Київ URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/issue/view/66/96>.

2. Рущенко Р. Є. Теоретичні засади децентралізації в реформуванні місцевого самоврядування Р. Рущенко// електронне наукове видання Дніпровського державного аграрно-економічного університету «Державне управління: удосконалення та розвиток» №10, 2019 р. - URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1508>;

3. Rushchenko R.Ye. Scientific and philosophical basis of territorial communities development/ R.Ye Rushchenko// Наукові перспективи: журнал, випуск № 7(25) 2022 – Київ 2022 р. - URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/issue/view/72/107>

Статті, опубліковані в інших міжнародних періодичних виданнях:

1. Ruschenko R. Mechanisms of administrative and territorial reform during the power decentralization process in Ukraine/ Ivan Lopushynskyi, Lidiia Hryhorieva, Yanina Kazyuk, Roman Rushchenko, Volodymyr Yatsenko// journal of interdisciplinary research - URL: <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000797243700016>

Монографії, розділи в колективних монографіях:

1. Ruschenko R. (2020) Conceptual principles of decentralization of territorial community management Introduction / Collective monograph/ R.

Ruschenko, N. Novikova// VERN University of Applied Sciences, м.Загреб, Республіка - URL:
[http://ep3.nuwm.edu.ua/18890/1/Akimov%20O.O.%20Місцеве%20управління%20в%20Україні%](http://ep3.nuwm.edu.ua/18890/1/Akimov%20O.O.%20Місцеве%20управління%20в%20Україні%20)

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Рущенко Р. Є. Історія становлення системи місцевого самоврядування: матеріали науково-практичної конференції «Інноватика в сучасній освіті та науці: теорія та практика», Чернівці 2019 р. - URL:
<http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/other/40sept2019/40sept2019.pdf>

2. Рущенко Р. Є. Концептуальні засади децентралізації управління територіальними громадами: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Публічне управління та адміністрування на сучасному етапі державотворення», Київ 24 жовтня 2019 р. - URL:
<https://knute.edu.ua/file/NjY4NQ==/1f30b2f91b4124794d5ae43544042092.pdf>

3. Ruschenko R. Theoretical principles of decentralization in the reform of local self-Government»: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції «Публічне управління та адміністрування на сучасному етапі державотворення», 21-22 жовтня 2021 р. - URL:
<https://www.fairpublications.com/vol-6-ii-2021-isbn-978-93-91342-52-4>

4. Новікова Н. Л., Рущенко Р. Є. Інструментарій місцевої демократії розвитку територіальних громад: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Формування ефективних механізмів управління в умовах трансформації соціально-економічних систем», Харків 12 березня 2020 р. - URL:
https://mmgh.kname.edu.ua/images/pdf/Zbirnik_tez_konf_Formuvanya_2020.pdf;

ЗМІСТ

ВСТУП.....	14
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У КОНТЕКСТІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ	23
1.1 Феномен децентралізації у науковому дискурсі.....	23
1.2. Теоретико-методичні засади розвитку територіальних громад.....	41
1.3. Науково-управлінський конструкт розвитку територіальних громад	53
Висновки до розділу 1	61
РОЗДІЛ 2. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ.....	64
2.1. Аналіз впливу децентралізації на розвиток територіальних громад	64
2.2. Імплементация ініціатив країн ЄС щодо розвитку територіальних громад в умовах децентралізації	76
2.3. Моніторинг та оцінювання розвитку територіальних громад в Україні	94
Висновки до розділу 2	122
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ	125
3.1. Інтегральний підхід до визначення рівня повоєнного відновлення територіальних громад України.....	125
3.2. Перспективні вектори формування дієвого місцевого самоврядування.	150
3.3. Формування моделі комплексного механізму розвитку територіальних громад України.....	134
Висновки до розділу 3	172
Висновки	177
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	185
Додатки.....	210

ВСТУП

Актуальність теми. Початок ХХІ століття став повноцінним випробуванням для України – революції, окупація в 2014 р. Криму та територій Луганської та Донецької областей, реалізація реформ децентралізації й адміністративно-територіального устрою, а також повномасштабна військова агресія на знищення. Кожен удар та потрясіння породжувало виклики, завдавало втрат, але й відкривало для України нові можливості.

Реалізація реформи децентралізації суттєво посилила місцеве самоврядування, надала громадам більше можливостей і відповідальності, що показово проявилось із початком повномасштабної військової агресії. Органи місцевого самоврядування відповідально взяли на себе вирішення питань економічного, соціального, гуманітарного, організаційно-інституційного, інфраструктурного характеру. Не зважаючи на продовження активних бойових дій на значній території України, на визволених територіях вже активно відбувається процес відновлення – органами місцевого самоврядування разом із мешканцями, представниками громадських організацій, самостійно чи за підтримки центральною владою, або міжнародними партнерами, що доводить правильність обраного курсу реалізації реформи децентралізації та адміністративно-територіального устрою.

Актуальність теми дослідження полягає у нагальній необхідності обґрунтування комплексного підходу до процесів відновлення й подальшого розвитку ТГ України та країни в цілому, який доцільно впроваджувати шляхом реалізації на національному, регіональному та місцевому рівнях системних заходів, спрямованих на формування безпечного середовища для життєдіяльності мешканців ТГ через використання механізмів досягнення громадської єдності на основі довіри.

Разом із тим відзначимо, що теоретико-методологічним підґрунтям дисертаційного дослідження стали наукові дослідження з актуальних проблем публічного управління, зокрема, місцевого самоврядування, якими займалися такі вчені, як: В. Бакуменко [9], М. Баймуратов [8,95], Т. Барановська [10], О. Батанов [11,12,13, 95], З. Бурик [28], Т. Дерун [81, 174], С. Дяченко [58], В. Колтун [35, 73], О. Кочерга [174], П. Надолішний [9], Патицька [125] та інші.

Водночас значний внесок у дослідження питань розвитку територіальних громад зробили такі науковці: Л. Бенюк [15], В. Загуменник [72], В. Іванишин [78], А. Краснейчук [82], А. Кожина [88], І. Козюра [82], В. Кравченко [95], І. Леськів [78], О. Слобожан [82], О. Титаренко [168] та інші.

Праці означених вище науковців є вагомим внеском у розвиток теорії публічного управління. Попри вагомий результат попередніх досліджень, аналіз наукової літератури засвідчив, що фундаментальні дослідження щодо проблематики розвитку територіальних громад в умовах децентралізації в Україні ще залишаються далекими від завершення. Такий висновок підтверджується відсутністю як системних наукових досліджень розвитку територіальних громад на засадах системного підходу, так і науково-обґрунтованих концептуальних підходів формування комплексного механізму розвитку територіальних громад в умовах децентралізації (у тому числі й у повоєнний період). Територіальні громади України потребують подальшого пошуку ефективних управлінських підходів до визначення рівня повоєнного відновлення та подальшого розвитку. Означене вище підтверджує нагальну необхідність проведення системного комплексного дослідження розвитку територіальних громад України в умовах децентралізації, що й актуалізує науково-практичну значимість теми, мету й завдання дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційну роботу виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Державного торговельно-економічного університету. Зокрема, здобувач брав участь у виконанні науково-дослідної роботи «Компенсаційні механізми забезпечення стійкості економіки України в умовах європейської інтеграції» (Номер державної реєстрації 0116U000784), (довідка №1477/20 від 25.08.22р.). При цьому, особистий внесок здобувача реалізований у визначенні інструментів забезпечення економічного розвитку територіальних громад в умовах децентралізації та представленні узагальненої системи індикаторів, які характеризують економічний розвиток територіальних громад.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування теоретико-методичних засад розвитку територіальних громад та розроблення науково-практичних рекомендації щодо їх удосконалення в контексті реалізації реформи децентралізації в Україні.

Відповідно до мети у роботі поставлено такі завдання:

– проаналізувати стан дослідження феномену «децентралізація» в науковому дискурсі та систематизувати в концептуальних вимірах, зокрема в семантично-поведінковому і соціальному, на основі ґрунтового аналізу її генези з метою формування методологічних характеристик означеного процесу;

– уточнити теоретико-методичні підходи до процесу розвитку територіальних громад та на цій основі ідентифікувати науково-управлінський конструкт розвитку територіальних громад в умовах децентралізації;

– довести нагальну необхідність реалізації реформ децентралізації та адміністративно-територіального устрою в Україні на основі аналізу їх впливу на процес розвитку територіальних громад;

– здійснити моніторинг та оцінювання розвитку територіальних громад в Україні з урахуванням можливостей імплементації прогресивного зарубіжного досвіду в цій сфері;

– сформулювати перспективні вектори дієвого інституту влади – місцевого самоврядування, яке здатне забезпечити процеси повоєнного відновлення й подальшого розвитку ТГ;

– розробити та обґрунтувати модель комплексного механізму розвитку територіальних громад в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають в процесі розвитку територіальних громад.

Предмет дослідження – розвиток територіальних громад України в умовах децентралізації.

Методи дослідження. У дисертаційній роботі використано як загальнонаукові, так і спеціальні методи та підходи наукового пізнання, зокрема:

– семантико-етимологічний, метод теоретичного узагальнення та порівняння (щодо визначення змісту базових понять дослідження та розробки понятійно-категорійного апарату, пп. 1.1, 1.2, 1.3);

– історичний та логічний методи (для розкриття еволюційних підходів до розуміння ролі реформи децентралізації, пп. 1.1, 1.2);

– загальнонаукового аналізу (у процесі аналізу наукових джерел та державних документів, які регламентують питання децентралізації, адміністративно-територіального устрою та розвитку територіальних громад, пп. 2.1, 2.2, 2.3);

– систематизації та узагальнення, системного аналізу (щодо упорядкування наукових концепцій у сфері публічного управління загалом та місцевого самоврядування у т.ч., у процесі моніторингу та оцінювання розвитку територіальних громад та розробки комплексного механізму розвитку територіальних громад, по всіх параграфам роботи);

– статистичний, табличний, середніх та відносних величин, графічний (для вивчення, групування та наочного відображення емпіричних даних у сфері розвитку територій в Україні та за кордоном, пп.2.1, 2.2, 2.3, 3.1,3.2);

– структурно-функціональний (у процесі уточнення теоретико-методичних підходів до процесу розвитку територіальних громад та ідентифікації на цій основі науково-управлінської основи розвитку територіальних громад в умовах децентралізації, пп.1.3);

– діалектичний, синтезу та індукції (у процесі окреслення перспективних напрямів удосконалення розвитку територіальних громад пп. 3.2,3.3) та ін.

– моделювання й абстрагування (при розробці моделі комплексного механізму розвитку територіальних громад, пп.3.3);

Інформаційну базу дослідження становлять Конституція України, закони України, укази Президента України, постанови КМУ, інструктивно-методичні документи державних органів влади, зокрема Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України, інформаційні джерела міжнародних організацій, зокрема Європейської Хартії місцевого самоврядування, офіційні статистичні матеріали Державної служби статистики України тощо. Як джерела інформації також використовувались теоретико-методичні розробки провідних вітчизняних та зарубіжних науковців, матеріали науково-практичних конференцій, власні публікації автора, інтернет-джерела.

Наукова новизна отриманих результатів. Наукові положення, які найбільшою мірою розкривають новизну дослідження, полягають у тому, що:

у перше:

– розроблено й обґрунтовано модель комплексного механізму розвитку територіальних громад України в умовах децентралізації, з

урахуванням інтегративної взаємодії складових науково-управлінського конструкту (загально-управлінської, інституційно-управлінської, функціонально-управлінської, організаційно-управлінської), що детермінуються: а) метою, завданнями, об'єктом, суб'єктами, функціями, принципами, що репрезентують кількісно-якісні зрушення процесу розвитку та забезпечують цілеспрямовані дії відповідно до стратегій та пріоритетів; б) стадіями передумов розвитку, інтегральною системою моніторингу та оцінювання його стану; в) складовими, інструментами й формами владно-громадської взаємодії в контексті забезпечення ключових очікуваних результатів.

удосконалено:

– теоретичні засади розвитку територіальних громад, які на відміну від існуючих підходів передбачають розкриття змісту системного процесу перманентних трансформацій з рівня відновлення у якісно новий, досконаліший стан на основі взаємодії економічної, організаційно-інституційної, соціальної інфраструктурної та інших сфер, функціонування яких здійснюється відповідно до стратегічних інтересів ТГ та їх мешканців, регіонів та країни в цілому;

– теоретико-методичні підходи до процесу децентралізації, що на відміну від наявних, систематизовано в наступних концептуальних вимірах: семантично-поведінковому (як сутність, ідея, явище, мистецтво урядування, система, механізм управління, форма, політика) і соціальному (суб'єктно-об'єктні стосунки, підпорядкування), що дозволило сформулювати методологічні характеристики процесу децентралізації (визначити ідею та семантику процесу, об'єкт та суб'єкти регулювання, характерні ознаки та завдання, обґрунтувати його реалізацію, місце та роль в процесах становлення інституту місцевого самоврядування);

– методичні підходи до моніторингу та оцінювання рівня розвитку ТГ як результату застосування інтегрального підходу до визначення рівня відновлення ТГ та рівня загального відновлення ТГ;

набули подальшого розвитку:

– аналітичне обґрунтування системи індикаторів розвитку ТГ на основі складових розвитку, принципів та встановлення межі мінімальної кількості населення на рівні країн ЄС, що забезпечило відповідність системи сучасним європейським стандартам;

– характеристика визначальних факторів реалізації реформи децентралізації що на відміну від наявних підходів здійснено на основі постулатів Європейської Хартії місцевого самоврядування, що дозволяє обґрунтувати більш ефективні шляхи до досягнення стратегічної мети.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні теоретичні положення та висновки дисертації доведено до рівня конкретних пропозицій, які сприятимуть удосконаленню напрямів розвитку територіальних громад України в умовах децентралізації (у тому числі й у повоєнний період). Зокрема окремі положення дисертаційної роботи на сьогодні використані в практичній діяльності:

– Міністерства культури та інформаційної політики України. Використано рекомендації щодо активізації участі молоді в процесах відновлення та подальшого розвитку ТГ України під час проведення інформаційних, комунікаційних кампаній, публічних заходів з метою інформування дітей та молоді в рамках реалізації інформаційної політики України (довідка від 26.07.2022 р.);

– Вишгородської районної ради Київської області, де окремі наукові результати дисертаційного дослідження щодо залучення громадськості до здійснення місцевого самоврядування були використані під час удосконалення форм участі громадян в процесі розвитку територіальних громад (довідка від 26.07.2022 р. № 161/02-07);

– Регіональним центром підвищення кваліфікації Київської області (далі – Центр). Результати дисертаційного дослідження використовуються в навчальному процесі для державних службовців та посадових осіб місцевого

самоврядування при викладанні короткотермінових семінарів з організації співпраці влади і бізнесу для вирішення соціально-економічних проблем. Результати дисертаційного дослідження обговорено на засіданні навчально-методичної ради Центру (протокол № 12 від 07 липня 2022р.) (довідка від 27.07.2022 р. № 43-11/39).

Особистий внесок здобувача. Наукові положення, висновки та рекомендації дисертаційної роботи є результатом особистих наукових досліджень автора щодо розв'язання теоретичних і прикладних питань розвитку територіальних громад в умовах децентралізації. Усі наукові результати, що викладені в дисертаційній роботі та виносяться на захист, одержані самостійно.

Апробація результатів дисертації. Отримані результати, висновки та пропозиції наукового дослідження доповідались та обговорювались на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема на: Міжнародній науково-практичній конференції «Інноватика в сучасній освіті та науці: теорія та практика» (Чернівці 2019); II Міжнародній науково-практичній конференції «Формування ефективних механізмів управління в умовах трансформації соціально-економічних систем» (Харків 2020 р); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Публічне управління та адміністрування на сучасному етапі державотворення», (Київ 2019 р.); I Міжнародній науково-практичній конференції «Публічне управління та адміністрування на сучасному етапі державотворення», (Київ, 2021 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційної роботи викладено у 9 наукових працях, у тому числі 3 статтях у наукових фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз; 1 – у міжнародному науковому виданні іншої держави (Чехія); 1 розділ в колективній монографії та 4 тезах за матеріалами науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Повний

обсяг дисертації – 244 сторінки. Основний текст дисертації викладено на 171 сторінці. Робота містить 40 таблиць, 7 рисунків, 3 додатків, розміщених на 35 сторінках. Список використаних джерел складає 194 найменувань та розміщених на 25 сторінках (з них 21 – іноземних).

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У КОНТЕКСТІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

1.1 Феномен децентралізації у науковому дискурсі

Дослідження феномену децентралізації як вітчизняними так і зарубіжними науковцями ґрунтуються на положеннях історії і теорії державного управління. Наявна багатоаспектність та багатогранність в сучасному понятійно-категоріальному просторі у сфері публічного управління актуалізують необхідність ґрунтового дослідження феномену «децентралізація» в рамках тематики даного дослідження та систематизації його в концептуальних вимірах, що є вихідним вектором подальшого наукового пізнання в контексті формування науково-теоретичного мислення.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що історія децентралізації налічує більше як чотириста років, розпочавши власний рух в Європі у XVII ст., хоча уже в древніх імперіях і середньовікових королівствах актуальними були питання результативного державного устрою. Європейські громадські діячі і вчені завжди шукали нові форми адміністративного устрою державного управління і побудови системи зав'язків в системі публічної влади [1]. Не дивлячись на значну кількість досліджень, присвячених питанням децентралізації, до кінця XIX сторіччя більшість науковців була переконана у тому, що основною моделлю устрою держав є сильна централізована держава. В Європі така модель вважалась ідеальною. Проте вже на початку минулого сторіччя виникла ідея розділення влади, що була викладена у папській Енцикліці 1931 року як форма проти надмірно централізованої держави нацистського, фашистського й соціалістичного форматів. Головною метою такої ідеї є запобігання перетворенні централізованих держав на авторитарні [2].

Процес децентралізації у двадцятому сторіччі характеризувався розширенням повноважень органів місцевої влади в різних сферах, в т. ч. у

бюджетній та сфері міжбюджетних відносин. За даними Світового банку, 63 з 75 країн що трансформувались та великих країн що розвиваються, на початку та в середині 1990-х рр. почали крокувати в напрямку децентралізації [3]. Після завершення Другої Світової війни рух до децентралізації активізувався. Нині це своєрідна візитівка демократичних держав Європи.

Щодо України, то ідеї і практика місцевого самоврядування так само мають давні традиції – від дотриманої епохи східнослов'янських племен, вічових зборів Київської Русі, впровадження магдебурзького права, інститутів демократії козацтва, функціонування міських дум, губернських і земських установ, сільських сходів під час знаходження України у складі Російської імперії, сільських, містечкових, волосних органів, повітових і губернських комісарів, дум за часів УНР. Певний розвиток одержали ідеї місцевого самоврядування на українських землях у складі Російської і Австро-Угорської імперій, де в цей час відбувалися реформи місцевих органів влади, які мали відповідне значення для українського населення [4]. Був накопичений цікавий досвід, що характеризувався впливом західних і східних правових систем на стародавні традиції українців. Отже, аналіз наукової джерельної бази дозволив сформулювати еволюцію становлення місцевого самоврядування в Україні, яка представлена в табл. 1.1.

Дослідники зазначають зародження місцевого самоврядування у східнослов'янських племенах ще у додержавну епоху. Виникнення сусідства і утворення поселень сприяло розвитку спілкування і громадських взаємин на основі звичаєвого права. Справи поселень, обговорювались і ухвалювались вічем – спільною радою, до якої входили старші представники від усіх сімей або родів. Віче як форма самоврядування передавалось від покоління до покоління чимало століть.

Еволюція становлення місцевого самоврядування в Україні

Етапи становлення суспільних формацій в історичні періоди	Характерні ознаки
Становлення місцевого самоврядування <i>Київська Русь</i> (X – перша половина XIV ст.).	Зародження вітчизняних форм місцевого самоврядування пов'язано зі стародавніми традиціями східнослов'янських племен на українських землях і утворенням їх держави – Київської Русі. Становлення місцевого самоврядування на ґрунті звичаєвого права відбувалося протягом декількох століть (X – перша половина XIV ст.).
Європеїзація місцевого самоврядування <i>Магдебурзьке право</i> XIV-XVIII ст.	З середини XIV і до кінця XVIII ст. з поширенням магдебурзького права здійснювався активний процес європеїзації місцевого самоврядування, який можна охарактеризувати поєднанням місцевих форм самоврядування з елементами традицій західноєвропейської організації місцевого життя, що мало позитивний вплив на розквіт міст і регіонів, на затвердження демократичних тенденцій в управлінні територіями, сприяло появі ознак громадянського суспільства.
Досвід місцевого самоврядування, що заклав міцні засади української державності. <i>Козацьке самоврядування в Запорізькій Січі і Гетьманщині</i> XIV-XVIII ст.	Козацьке самоврядування в Запорізькій Січі і Гетьманщині діяло в ті ж часи на базі усталених демократичних процедур розв'язувало чимало важливих господарських, військових і судових справ. Воно не лише збагатило український досвід місцевого самоврядування, а й заклало міцні засади української державності. Скасування магдебурзького права на переважній частині українських земель, що ввійшли до складу Російської імперії, супроводжувалась русифікацією українського місцевого самоврядування, нав'язуванням уніфікованих імперських норм управління. Навіть в таких умовах місцеве самоврядування в Україні демонструвало певні досягнення у своєму розвитку.
Спроби українізації місцевого самоврядування <i>Україна 1917 – 1921 рр.</i>	Під час Української революції – подій, пов'язаних з національно-визвольною боротьбою українського народу у 1917–1921 рр. – були зроблені спроби українізації місцевого самоврядування, що були зупинені більшовицьким завоюванням України.
Знищення місцевого самоврядування <i>УРСР 1919-1991 рр.</i>	Створення УРСР і знаходження у складі СРСР (1919-1991 рр.) знищило місцеве самоврядування, замістивши його системою Рад народних депутатів, що фактично були знаряддям державної влади під суворим контролем комуністичної бюрократії.
Зміцнення самоврядних принципів управління на місцях; пошуки оптимальної моделі організації місцевого самоврядування <i>Україна з 1991 р до наших днів</i>	Із здобуттям Україною незалежності у 1991 р. органи місцевого самоврядування одержували все більші повноваження і звикали вирішувати без центральних органів держави повсякденні проблеми місцевих громад. Паралельно здійснювалося поступове зміцнення самоврядних принципів управління на місцях і розпочалися пошуки оптимальної моделі організації місцевого самоврядування в Україні, виходячи з базових міжнародних муніципальних стандартів і самобутньої специфіки розвитку української громади.

Джерело: складено автором на основі [5, 9, 11, 14, 16, 17].

У добу Київської Русі елементи самоврядування яскраво виявлялись на рівні великих міст і регіону і одержали назву вічевої демократії. Віче перетворились в народні збори вільного дорослого населення міст, що вирішували важливі громадські та державні справи. На противагу князівській владі віче було носієм демократичної форми державності. В літописах віче уперше згадується в Білгороді близько 997 р., Новгороді – 1016 р., Києві – 1068 р., Володимиро-Волинському – 1097 р.[5].

Міська громада стала користуватись значною адміністративною, господарською і судовою автономією. Вона мала у своїй власності землю і самостійно установлювала правила господарювання, міські податки, платежі, інші повинності. Найбільш важливі питання міського життя вирішували міські віча, а для розгляду поточних справ з числа вільних городян обирався в'їт, а також інші посадові особи міського самоврядування.

Значення вічових зборів зростало з послабленням князівської влади у другій половині XI і протягом XII ст., що здійснювалося паралельно з економічним і політичним піднесенням великих міст і підсиленням ролі купців і ремісників. За рівнем впливовості віче набули характеру одного з верховних органів влади, що не поступалися в головних містах держав-земель владі князя і боярської ради, проте після входження українських земель у склад Великого Князівства Литовського і Польщі даний орган був змінений на сеймики – зібрання воєводської і повітової шляхти. Ці часи характеризувалися складною системою взаємозв'язків між центральною владою, власниками міст і міськими громадами, що призвело до того, що у XIII-XIV ст. громади українських міст стали вимагати право на самостійне вирішення питань міського життя (самоврядування), яке традиційно називають магдебурзьким правом. Магдебурзьке право сприяло привнесенню в українські міста рис західноєвропейського устрою, зблизило культурно-правові системи України і Західної Європи [6]. Міщанство як новий соціальний прошарок того часу активно включилося в державотворчий

процес, використовуючи боротьбу за отримання магдебурзького права для набуття певної автономії від держави.

Видатний український історик М. Грушевський, котрий досить критично ставився до ролі нової системи права, разом з тим відзначав: «Магдебурзьке право, отримане головними українськими містами ще в XV ст., розривало той органічний зв'язок, що з'єднував місто з землею; місто перестало бути центром, осередком життя і перетворилося на анклав: магдебурзьке право, надаючи міській громаді автономію, заразом вилучало з адміністративного устрою її землі, стягувало з неї земські обов'язки, замінюючи їх на особний грошовий податок, неперехідною межею відмежовувало територію міста від його округи» [7].

Варто відмітити, що на українських землях в містах діяло не класичне магдебурзьке право, а його перероблені норми, пристосовані до місцевих умов. Магдебурзьке право офіційно не було кодифіковане, тож статус кожного міста визначався переліком привілеїв, дарованих йому.

Для центральної влади дарування тому або іншому місту магдебургії стало важливим фактором державного управління, тому що розширювалась її соціальна база за рахунок міщан. Міське населення під прикриттям магдебурзького права одержало захист від сваволі королівських намісників і великих землевласників.

Місцева громада завдячуючи магдебурзькому праву навчилася управляти власним містом на демократичних принципах. Вона призвичаїлася будувати суспільне життя, менше орієнтуючись при цьому на центральну владу. Міське життя було введено у чіткі правові норми через впровадження виборної системи органів міського самоврядування і суду. Були регламентовані діяльність купецьких об'єднань і цехів, питання торгівлі та багатьох інших сфер. Автономія міст створювала сприятливі умови для розвитку торгівлі та ремесла.

Головним результатом міського самоврядування, здійснюваного за магдебурзьким правом, слід назвати вдалу соціальну політику, скеровану на

зменшення бідності. Дослідники вказують, що в українських самоврядних містах до початку XVIII ст. бідноти було біля 3%. А після того, як російське військо зайняло більшу частину України, збільшуючи тягар на власне утримання, даний процент збільшився до 20-40% [8].

Магдебурзьке право сприяло появі громадян, що навчилися керувати власним містом, розвивати міське господарство, обирати і контролювати владу, зміцнювати безпеку, встановлювати правила стосунків з верховною владою в державі. Таким чином, українські міста створювали сприятливі умови для проживання людей і розвитку громади, поступово входячи в єдиний європейський культурно-правовий простір. Однак впливи магдебурзького права не були повністю позитивними, поширення цієї правової системи зумовило підсилення зарубіжної колонізації і певне обмеження прав місцевого населення [9].

Російська влада у другій половині XVIII ст. узяла курс на сувору централізацію в сфері адміністративно-територіального устрою, фактично ліквідували в Україні магдебурзьке право, а разом з ним міське самоврядування. Такі ж процеси централізації і уніфікації управління відбувались і на Галичині, котра опинилася під владою Австрійської імперії. Остаточо магдебурзьке право в Києві було ліквідоване у 1835 р.[10].

Козацьке самоврядування Війська Запорізького формувалося на протязі другої половини XVI – кінця XVIII століття і мало чисельні демократичні елементи: виборність січової ради, обрання уряду – кошової, паланкової і курінної старшини, кошового отамана, і в цілому на принципах самоуправління розв'язувало найважливіші господарські, військові, судові справи [11].

В середині XVII ст. в результаті національно-визвольної війни українського народу на території Наддніпрянщини, Сіверщини, Полісся і Східного Поділля утворилась українська козацька держава – Гетьманщина, яку розглядають як розвинену державну форму Війська Запорізького. При цьому Запорізька Січ не входила до ніякого з полків, знаходилася у складі

Гетьманщини на правах певної автономії, обирала свого кошового отамана і підпорядковувалась безпосередньо гетьману.

Інноваційний підхід уряду Б. Хмельницького при формуванні нової адміністративної структури українських земель полягав у тому, що козацькі полки і сотні мали значно менші території, ніж воєводства і повіти Речі Посполитої, а тому і адміністративним органам було легше ними управляти [12]. Полки і сотні одночасно були військовими і адміністративно-територіальними одиницями і користувалися військово-адміністративним самоврядуванням [13].

Політичний режим Гетьманату характеризувався «як республікансько-демократичний, що поєднував у собі елементи як прямої, так і опосередкованої демократії і базувався на полково-сотенному адміністративному устрої» [14]. В той же час відношення владних повноважень основних елементів політичної системи Гетьманату – Генеральної і Старшинської ради, гетьмана і вищої старшини зазнавало принципових трансформацій, даний політичний режим в одних випадках набував ознак, що більш характерні для авторитарного правління, в інших – для олігархічного [15].

У другій половині XIX на початку XX ст. західноукраїнські землі були розподілені між Австрією і Росією в результаті трьох поділів Польщі (у 1772, 1793 та 1795 рр.). Землі, що відійшли до Австрії у 1772 р., називалися Королівство Галичини і Лодомерії. Галичина поділялася на Східну (з центром у Львові) й Західну (з центром у Кракові) [16].

Реформи місцевого самоврядування в Російській і Австро-Угорській імперіях проходили як частина серії великих реформ 1860-70 рр., що мали метою глибоку модернізацію цих держав. Орган здійснення міського самоврядування в Галичині мав назву громадської ради, на чолі його стояв президент, котрий спирався на виконавчий орган – міську управу (у найбільших містах – магістрати). В 1889 р. Галицьким сеймом було прийнято закон про громади для тридцяти найбільших міст Галичини, а у 1896 р. – про

самоврядування у 145 менших містах і містечках краю. Буковина у 1849 р. одержала статус окремого краю зі своєю адміністрацією і стала у 1861 р. Герцогством Буковина, якому було надано автономію у вирішенні внутрішніх питань[17]. На Буковині у місті Чернівці розпочав діяти крайовий сейм, котрий складався з 30 послів.

На українських землях, які перебували у складі Російської імперії, органи самоврядування на рівні губернії-повіту, села-волості та міста були створені в результаті здійснення, відповідно, селянської (1861 р.), земської (1864 р.) і міської (1870 р.) реформ.

Самоврядування в сільській місцевості регулювалося нормами Загального Положення від 19.02.1861 р., а з 1902 р. – «Положенням про сільський стан». Кожна сільська громада (одне або декілька поселень) як орган самоврядування, мала сільський схід, на якому обирали сільських посадових осіб (старосту, соцьких, десяцьких, збирача податків), вирішували дрібні земельні та поліційні справи, розподіляли податки. Проте величезне значення в самоврядуванні селян відігравав волосний схід, до складу якого входили сільські й волосні посадові особи на чолі з волосним старшиною, а так само «десятидворники» – виборні від кожних десяти дворів.

Значний вплив на суспільне життя України мала проведена у 1864 р. Олександром II земська реформа. Відповідно до з Положенням про губернські і повітові земські установи було впроваджено інститут земств. Спершу вони вводились у південних і лівобережних губерніях. У зв'язку з польським повстанням 1863 р. на Правобережній Україні земську реформу тут було проведено тільки у 1911 р.[18].

В європейській частині Російської імперії, включаючи Лівобережну і Слобідську Україну, засновувалися земські установи як органи регіонального (на повітовому і губернському рівні) самоврядування. Відповідно до законодавства того часу земство складалося з представницьких органів (повітових і губернських зборів), що працювали сесійно, і виконавчих органів на постійній основі (повітових і губернських земських управ). У

компетенції земств перебували господарські справи: будівництво й утримання лікарень, шкіл, надання агрономічної допомоги, поштовий зв'язок, розподіл державних бюджетних коштів, формування та подання до державних органів статистичних матеріалів, забезпечення населення продовольством у разі голоду, утримання місцевих доріг тощо.

Подальше реформування місцевого самоврядування відбулося відповідно до Міського положення 1870 р., яке запроваджувалось у дев'яти губернських і прирівняних до них містах України, а в інших містах реформа відбувалась на розсуд міністра внутрішніх справ з урахуванням місцевої специфіки.

У 1892 р. було затверджене нове «Міське положення». Насамперед зміни відбулися у виборчій системі і в статусі органів місцевого самоврядування. Виборчі права одержали в повітових містах особи, що володіли нерухомістю на суму не менше трьохсот руб., в губернських – від тисячі до півтори тисячі руб. на рік і сплачували податки до міської скарбниці. Загалом право обирати отримало близько 2% населення[19].

Серед досягнень тієї реформи є досвід гласності дум: усі ухвали і постанови дум, міський бюджет, включаючи звіт про його виконання, звіти управ мали бути опубліковані. Негативним в їх діяльності було низьке відвідування засідань дум, відсутність ініціативи гласних. Загалом проведення цієї реформи позитивно впливало на збільшення міських доходів, уряд отримав можливість перекласти на самоврядування чималу частину витрат, обтяжливих для центральної влади.

Як і в епоху поширення магдебурзького права надання автономії містам в кінці XIX ст. сприяло досить стрімкому їх розвитку, що здійснювалося в усіх сферах міського життя і господарства. Економічною основою процвітання міст були промисловість і торгівля, а організаційно-управлінською – діяльність міських дум. Найбільш розвинутими на той час стали Київ, Харків, Одеса, Львів, Катеринослав що показували іншим українським містам приклад в модернізації державного управління. До

управління містом залучалися відомі бізнесмени, інженери, вчені, громадські діячі, меценати.

Місцеве самоврядування одержало певний поштовх для розвитку, проте після 1907 р. знов розпочалося насаджування централізації і відхід від європейської моделі. З боку Уряду не було достатньої довіри виборним думам, оскільки вони могли бути прикладом успішності самоврядування і опосередковано слугували поширенню ідей обмеження царської влади. Головним недоліком проведеної реформи стало бажання центральної влади контролювати діяльність місцевої влади і постійна нестача фінансування. Окрім того, бурхлива індустріалізація, котра розпочалася в кінці XIX – на початку XX ст., привела до швидкого збільшення міського населення. Внаслідок зазначеного виникли серйозні соціальні проблеми, вирішити що було неможливо без подальших глибоких перетворень в імперії.

Російська імперська національна політика, що не визнавала українців як окрему націю, привела до швидкої русифікації великих промислових міст. За сприяння політики державних адміністрацій Росії і Австро-Угорщини в українських містах органи місцевого самоврядування мали неукраїнський характер. Документообіг вівся на українських землях Російської імперії – російською мовою, а на українських територіях Австро-Угорщини – німецькою і польською мовами.

Проте більшою фундаментальною проблемою дум було те, що вони спиралися на незначне число мешканців-виборців міста (від 1 до 2%). Підчас революції 1917р. тимчасовий уряд планував провести реформу, організувавши вибори на принципах загального, таємного, прямого і рівного голосування. Було заявлено, що основний обсяг повноважень на місцях буде надано не державній владі, а новим органам місцевого самоврядування.

Становлення системи місцевого самоврядування в цей період сприяло набуванню політичного досвіду українською елітою. А в буремні роки революційних подій думи були єдиною найбільш-менш реальною владою на місцях, яка турбувалася про мешканців і утримувала міське господарство.

Незалежні українські уряди 1917-1920-х рр. старалися реформувати місцеве самоврядування, спробувавши його українізувати. Універсали Центральної Ради разом з необхідністю реформи місцевого самоврядування підкреслювали її спадкоємність і еволюційний характер зміни влади на місцях.

Децентралізація в Україні уперше згадується у Конституції Української народної республіки у 1918р., в якій, зокрема, зазначалося, що не порушуючи єдиної влади, Українська народна республіка дає землям власним і громадам права широкого самоврядування із додержанням принципу децентралізації[20].

Таким чином, варто зауважити, що в Конституції УНР 1918 р. було затверджено принципи децентралізації: землям, волостям і громадам надавалися права широкого самоврядування, організаційної самостійності. Проте зі зміною влади в Україні вони так і не були реалізовані[21].

Після поразки Української революції більшовизмом було встановлено режим комуністичної диктатури, при якому місцеве самоврядування було знищено не лише як ідея, проте і як спосіб існування демократичного суспільства. Був заборонений так само сам термін «місцеве самоврядування», замість нього запроваджувалась «влада рад», яку пропонувалось вважати «народовладдям». В той же час у країнах західної демократії воно одержало нові можливості для розвитку, особливо у період після Другої світової війни.

Після 70 років знищення місцевого самоврядування та ігнорування інтересів громад держава визнала їх важливість і оголосила нову політику щодо відродження самоврядування. Одним з відомих кроків Української РСР було прийняття новим складом Верховної Ради 7 грудня 1990 р. закону «Про місцеві Ради народних депутатів і місцеве і регіональне самоврядування». Правові принципи місцевого самоврядування України вписані в Конституції 1996 р. і наступних законах, у т. ч. і в Європейській хартії місцевого самоврядування, до якої наша країна приєдналася 28 червня 1997 р. був прийнятий закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», що

визначив систему і гарантії місцевого самоврядування, принципи організації і діяльності, правовий статус і відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування, спираючись при цьому на світовий досвід і національні здобутки.

Реформа децентралізації, розпочата в Україні у 2014 р. з прийняттям ряду законодавчих актів виявилася найактуальнішою і соціально затребуваною. Справа в тому, що від початку незалежності Української держави в різні роки було ініційовано і проведено цілу низку фундаментальних реформ, що вплинули і впливають на розвиток і функціонування багатьох соціальних інститутів, економічних і політичних процесів в Україні. Проте, на жаль, подібна зміна жодним чином не впливала на якість життя громадян нашої держави, що й надалі продовжували стикатись з одними і тими ж самими проблемами конкретного міста, селища або села: дитячі садки і школи, що закривались через брак фінансування, неефективна первинна медична допомога чи загалом її відсутність, забрудненість водойм, відсутність якісної питної води і чимало іншого. Станом на початок 2014 р. в Україні так і не склався єдиний загальноукраїнський простір – інституційний, культурний, освітній, інформаційний. Формально унітарна і централізована держава була справді глибоко регіоналізованою. Ситуацію загострювало ще й те, що Україна починала реформи 2014 р. в умовах сильного економічного виснаження, втрати Криму і розгортання суворого військового протистояння на Донбасі. Все це неминуче відобразилось на змісті, темпах і можливості фінансування реформ. Головною причиною того, що реформу децентралізації в Україні мусили розпочинати з об'єднання територіальних громад стала надмірна кількість населених пунктів з малою кількістю мешканців і фактична відсутність можливостей для розвитку. Населення в сільських населених пунктах старіє, відбуваються процеси урбанізації, відтак економічно активна частина населення сільських територій перебирається до великих міст чи загалом за межі України. З урахуванням зазначеного держава не може

гарантувати якісного надання соціальних і адміністративних послуг жителям. Варто зауважити, що основне завдання реформи – створити умови для розвитку громад і наблизити послуги до людей через формування заможних громад, передачу більшої частини повноважень на основний рівень управління і чітке розмежування функцій між рівнями управління, а так само гарантування належного ресурсного забезпечення місцевого самоврядування.

Доцільно зазначити щодо теоретико-методичних основ означення терміну “децентралізація”, то він походить від терміну “централізація”, котрий у свою чергу, означає зосередження керівництва, управління в єдиному центрі[22] або зосередження більшої частини державних функцій у віданні центральних установ[23].

Виходячи з подібного розуміння “централізації” і з того, що префікс “де” вказує на віддалення, виділення, призупинення, скасування чого-небудь, чи рух до низу, зниження в словниковій літературі термін “децентралізація” характеризується як знищення, скасування чи послаблення централізації [25].

Таким чином констатуємо, що термін «децентралізація» є протилежним терміну «централізація». Однак, коли розглядати децентралізацію як процес, то на думку більшості науковців існування будь якої держави обов’язково передбачає наявність таких справ, що обов’язково управляються центром.

Зокрема вітчизняні науковці О. Баймуратов [26] Л. Бориславський[27], В. Борденюк[28], Ю. Шемшученко[29] та інші наголошують на тому, що мова йде лише про оптимальне відношення між цими явищами суспільного життя. Без відповідного поєднання централізації і децентралізації жодне управління об’єктивно існувати не може, а тому їх не можна протиставляти. Централізація є невід’ємною ознакою державності, а конституційні зміни не мають становити ризиків для державності. Це гарантується, з одного боку, монополією держави на деякі сфери (національна безпека й оборона, грошова емісія, питання громадянства тощо), а з другого – наявністю державного контролю за законністю і конституційністю функціонування

суб'єктів місцевого самоврядування (адже, до певної міри, це так само питання національної безпеки)[30].

Подібної точки зору додержується і А. Крусян, акцентуючи увагу на тому, що "... головними очікуваними наслідками децентралізації публічної влади в Україні є її трансформація з метою демократизації державного управління... що в сучасних умовах для України є гарантіями збереження її територіальної цілісності, стабілізації соціально-політичної ситуації і, водночас, конституційно-правовим підґрунтям подальшого розвитку як демократичної правової держави"[31].

Враховуючи викладене, погоджуємося із думкою авторів роботи "Децентралізація в Україні: законодавчі новації і суспільні сподівання" так само наголошують на важливості: «... наділити повноваженнями ті органи, що працюють найближче до людей і можуть вирішувати місцеві проблеми якомога ефективніше, тобто з урахуванням найповнішої реалізації принципу субсидіарності, передбаченого Європейською хартією місцевого самоврядування, ратифікованою Україною у 1997 р.»[32].

Вчений В. Борденюк розрізняє горизонтальну (розподіл повноважень між відповідними органами держави, що функціонують на одному рівні організації державної влади) і вертикальну (розподіл владних повноважень між центральними органами держави й органами, що створюються на різних рівнях територіальної організації держави) децентралізацію державної влади[33]. Таким чином, проаналізувавши погляди науковців на феномен «децентралізація», маємо констатувати поліваріантність до розуміння сутності феномену децентралізації та відсутності до уніфікованого його визначення.

Для виконання поставленого завдання з метою уникнення контекстуальної залежності, узагальнюємо та систематизуємо базову дефініцію дослідження в наступних обґрунтованих концептуальних вимірах: семантично-поведінковому(як сутність, ідея, явище, мистецтво урядування, система, механізм управління, форма, політика) і соціальному (суб'єктно-

об'єктні стосунки, підпорядкування) (дод.1).

Виокремлений нами семантично-поведінковий підхід підкреслює всю смислову багатогранність феномену децентралізації. Так, наприклад, японський дослідник Н. Кавашима визначає феномен децентралізації як мистецтво урядування [34]. Як державну політику розглядає її французький науковець Ж.-Б. Альбертіні [35]. В. Демиденко визначає зазначений вище феномен як основу принципу західноєвропейської і світової політики [36].

Децентралізацію як надважливу вимогу щодо функціонування таких політичних оцінок, як незалежність, відкритість, відповідальність і якість публічних інститутів визначає М. Лендъєл [37]. Як винятково властиве явище у сфері державного управління визнає децентралізацію А. Ф. Мельник [38]. На думку К. Линьова, децентралізація – це конче потрібний компонент в процесі демократизації держави [39]. Дослідник Б. Гурне під децентралізацією вбачає спосіб територіальної організації державної влади [40]. Як сукупність методів і прийомів переведення балансу влади пояснює її Е. Шайхлісламов [41]. Як розширення прав і повноважень адміністративних одиниць визначають її М. Багмет і Т. Личко [42], Ю. Тихомиров. В.[43] Андрущенко розуміє її як ефективну модель суспільної організації [44]. Як розширений процес оцінює її М. Братковський[45], О. Кремена[46]. Їх підтримують Н. Мельтюхова і Я. Ваніна, акцентуючи увагу на системності і цілеспрямованості даного процесу[47].

Погоджуємося із розумінням децентралізації, яке надали Г. Одінцева, О. Амосов і Г. Мостовий як самостійність у методах до публічного управління із врахуванням місцевої специфіки при тому що зберігається загальна єдність в головному[48]. Науковець Ж.-М. Бесе визначає децентралізацію як простий, неподільний механізм управління[49]. Така багатогранність семантики аналізованого вище феномену й пояснює відсутність єдиного уніфікованого підходу до його розуміння.

Щодо другого виділеного нами – соціального концептуального підходу, можна зазначити, що децентралізація розглядається як суб'єктно-

об'єктні стосунки, чи стосунки, побудовані на підпорядкуванні. Як делегування повноважень феномен «децентралізація» представлений у наукових розробках таких дослідників як: О. Прієшкіна[50], В. Борденюк[51], М. Будник[52], І. Грицяк[53]. Як систему з передачі повноважень і відповідальності розглядали вищезгаданий феномен британські дослідники[54], Г. Бребан[55], міжнародні експерти[56], М. Добринін[57].

Американський дослідник А. Розенбаум широко розглядає категорію «децентралізація», і акцентує увагу на тому, що це підсилення владних одиниць; організація системи ефективного керування; ефективний механізм стримувань і противаг всередині державної влади; засіб стимуляція до врядування громадян і громадянських організацій[58].

З метою уточнення і конкретизації соціального концептуального підходу погоджуємося із більшістю науковців, що децентралізація не є механічною передачею повноважень від державних органів до органів місцевого самоврядування. Це складний комплексний процес, котрий має на меті формування нової якості державної влади, створення нових її інститутів, розвиток приватної ініціативи, активне залучення громадян до управління територіями власного проживання, і, як наслідок, удосконалення життєвого простору громадян. Це своєрідна розбудова громадянського суспільства (створення політичної, фінансової, адміністративної інфраструктури) самою державою шляхом передачі платникам податків права розпоряджатися сплаченими коштами на свій розсуд і під свою відповідальність[59].

Так само окремо підкреслюємо, що передача державою частини повноважень органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування здійснюється в інтересах населення із урахуванням принципу субсидіарності, тобто подібним чином, аби передавати повноваження на максимально близький до громади рівень управління, котрий при цьому здатний виконати це повноваження ефективніше, ніж інші органи. При цьому обов'язково має бути забезпечена передача потрібних ресурсів і надано право органам

місцевого самоврядування приймати рішення стосовно переданих повноважень виходячи із місцевої специфіки. За таких умов центральні органи влади все ж залишають за собою право відслідковувати якість надання послуг і за потреби вносити необхідні корективи.

Узагальнюючи згадане вище, нами сформовано методологічні характеристики процесу децентралізації, де визначено ідею та семантику процесу децентралізації, обґрунтування його реалізації, місце та роль в процесах становлення інституту місцевого самоврядування, об'єкт суб'єкти регулювання, характерні ознаки та завдання (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Методологічні характеристики процесу децентралізації

<i>Ідея</i>	пошук найкращої форми організації державної влади
<i>Семантика</i>	децентралізація це процес, за якого в рамках централізованої держави утворюються самостійні одиниці, що є носіями місцевого самоврядування (громади).
<i>Обґрунтування реалізації</i>	демократичні переваги управління, що проявляються саме на місцевому рівні; найбільш практичний характер управління, котрий виявляється найбільш ефективним.
<i>Місце та роль</i>	вирішальна в процесах становлення інституту місцевого самоврядування
<i>Об'єкт регулювання</i>	сукупність суспільних відносин щодо механізмів розвитку територіальних громад
<i>Суб'єкти</i>	органи державної влади, органи місцевого самоврядування, територіальні громади, громадські організації
<i>Ознаки</i>	<ul style="list-style-type: none"> – близькість публічних органів місцевої влади та об'єктів врядування і громадян; – самостійність місцевих органів управління в схваленні рішень і дій; – забезпеченість місцевих органів управління ресурсами, переважно власними; – системне обрання влади і безпосереднє забезпечення доступу громадян до контролю над владними структурами; – забезпечення участі громадян в муніципальному управлінні;

	– самоорганізація і відповідна інституційна спроможність органів місцевого самоврядування.
<i>Завдання</i>	<ul style="list-style-type: none"> – передача повноважень на рівень територіальних громад від органів виконавчої влади, а так само закріплення за територіальними громадами достатніх фінансових ресурсів для виконання повноважень; – чітке розмежування повноважень між органами виконавчої влади і між органами місцевого самоврядування різних рівнів; – виокремлення і підсилення відповідальності за свої рішення органів місцевого самоврядування перед державою і виборцями.

Джерело: сформовано автором

Таким чином, доцільно зазначити, що феномен децентралізації охоплює широке коло проблем, що стосуються питань розвитку демократії, реорганізації систем влади, пошуку ефективних інструментів врегулювання економіки, розвитку самоорганізації громадян тощо. Він є багатограним, складним як по структурі так і за змістом.

Таким чином, проведений аналіз феномену «децентралізація» в науковому дискурсі дозволив систематизувати поняття в концептуальних вимірах, зокрема в семантично-поведінковому і соціальному. Така систематизація на основі ґрунтовного аналізу генези процесу децентралізації дозволила вирішити поставлене завдання щодо формування методологічних характеристик децентралізації та визначити певні узагальнення, а саме: держава проводить децентралізацію влади в інтересах своїх громадян; процес передачі частини повноважень від органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування повинен враховувати максимально близький до громадянина рівень управління, котрий буде їх виконувати ефективніше (принцип субсидіарності); при цьому має бути забезпечена передача ресурсів для виконання переданих повноважень, а так само надано право органу місцевого самоврядування ухвалювати рішення щодо переданих повноважень з урахуванням місцевої специфіки.

1.2. Теоретико-методичні засади розвитку територіальних громад

Розвиток територіальних громад – об’єктивний, складний і системний процес, що стосується відносно закінченої суспільно економічної одиниці, в якій виявляються усі сторони життєдіяльності суспільства. Ця комплексність і багатогранність процесу розвитку територіальних громад вимагає впровадження складних системних підходів, залучення значної кількості галузевих фахівців, врахування і узгодження позицій, адже їх бачення можуть бути суперечливими, а іноді й навіть протилежними.

При дослідженні питань розвитку територіальних громад, важливо розуміти природу, сутність і зміст феномену «територіальна громада». Питання щодо трактування поняття територіальної громади широко досліджені у вітчизняній та іноземній літературі, але в той же час мають місце певні розбіжності.

В іноземній практиці більшу увагу приділяють не власне поняттю «територіальна громада», а дослідженню «територіальних спільнот», «місцевих влад», «територіальних громад», «громад», колективів. Отже термін «localauthorities» є одним із ключових у контексті розуміння суті тексту Європейської хартії місцевого самоврядування. З англійської мови означений термін дослівно перекладається як local – місцеві (локальні), authorities – влади (влади). Такий саме підхід підтримується й авторами Експертного висновку, у якому англійське «localauthorities» перекладено як «органи місцевого самоврядування». Водночас існує інший переклад даного виразу – «місцеві влади» [60]. Щодо перекладу з франкомовного варіанту мови тексту Європейської хартії місцевого самоврядування, термін «collectivitéslocales» перекладається наступним чином: collectivités – спільноти (общини, громади, колективи), а locales – місцеві (локальні). Саме подібний варіант перекладу вважають доречним деякі вітчизняні вчені, тим

самим стверджуючи, що головним суб'єктом місцевого самоврядування є об'єднана територіальна громада [61].

Відомо, що прийняттю Європейської хартії місцевого самоврядування передувала резолюція №64 Європейської конференції місцевих влад, мета якої полягала в гарантуванні прав і свобод місцевих громад та в забезпеченні певної автономії місцевих громад з одночасним наданням місцевим громадам повноважень під їх відповідальність. У тексті резолюції використовувались терміни «localcommunities» (англ.) та «collectivités locales» (франц.) – місцеві громади (локальні, місцеві колективи)[62]. У англomовному тексті 126-ої резолюції згадуваної конференції, коли було затверджено Європейську хартію місцевого самоврядування, термін «localcommunities» уже був замінений терміном «localauthorities», хоча там також було посилення на резолюцію №64 Європейської конференції місцевих влад як першоджерело, де містився попередній термін[63]. Виходячи із вищевикладеного, можна стверджувати про коректність розуміння терміну «localauthorities» саме як «територіальні громади» в Європейській хартії місцевого самоврядування, а відтак, не існує суперечності з українським законодавством, яке визначає первинним суб'єктом місцевого самоврядування об'єднану територіальну громаду.

У відповідності зі ст. 140 Конституції України, територіальна громада є первинним суб'єктом місцевого самоврядування в Україні, носієм його функцій і повноважень. В Конституції України визначається правосуб'єктність територіальної громади та її право на здійснення місцевого самоврядування. Так, «жителі одного або декількох населених пунктів, що добровільно об'єднуються в одну територіальну громаду для вирішення питань місцевого значення, а саме: обирають сільського, селищного або міського голову, що очолює виконавчий орган ради та головує на засіданнях виконавчого комітету і ради, старост і депутатів ради, що представляють і захищають інтереси всієї громади; управляють майном, що є в комунальній власності; затверджують програми соціально-економічного і культурного

розвитку і контролюють їх виконання; затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їх виконання; встановлюють місцеві податки і збори відповідно до закону; забезпечують проведення місцевих референдумів і реалізацію їх результатів; утворюють, реорганізують і ліквідовують комунальні підприємства, організації і установи, а так само здійснюють контроль за їх діяльністю; вирішують інші питання місцевого рівня, віднесені законом до їх компетенції...» [64].

В Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» так само є визначення територіальної громади. Відповідно до ст. 6, «...первинним суб'єктом місцевого самоврядування, головним носієм його функцій і повноважень є територіальна громада села, селища, міста; територіальні громади в порядку, установленому законом, можуть об'єднуватися в одну сільську, селищну, міську територіальну громаду, створювати єдині органи місцевого самоврядування та обирати сільського, селищного, міського голову; територіальні громади селища, села, міста, які добровільно об'єдналися в єдину територіальну громаду, можуть вийти зі складу об'єднаної територіальної громади в порядку, визначеному законом...»[65].

У дослідженнях науковців містяться різні підходи до визначення суті поняття «територіальна громада», відповідно акцентуючи увагу на ключових контекстах дослідження. Такі дослідники поняття, як О. Батанов, В. Баймуратов, О. Мороз, Р. Mattessich розглядаючи суть поняття, особливу увагу звертають на соціальну спільність та зв'язки в середовищі громади. Т. Барановська, В. Фадєєв, В. Кампо і М. Краснов, визначаючи суть поняття, акцентують увагу на локалізації і територіальній приналежності груп людей, що об'єднані спільними інтересами. Так, територіальна громада – це спільнота людей, що спільно проживають, господарюють, мають у власності майно, що перебуває у межах одного чи декількох населених пунктів з одним адміністративним центром, і характеризується наявністю спільних інтересів і цілей розвитку. На наявність системи соціально обумовлених інтересів, як

інтегральну ознаку територіальної громади і на суб'єктоцентризм звертають увагу такі вчені як О. Батанов, Т. Барановська.

Вітчизняний дослідник О. Панухник розглядає громаду як адміністративно-територіальну одиницю основного рівня, цілісністю територіально-природного, демографічно-соціального і економіко-господарського складових, котра сформована за критеріями історичної визначеності, національно-етнічної однорідності і соціально-економічної доцільності [66]. М. Орзіх визначає територіальну громаду як первинний суб'єкт місцевого самоврядування, який має власні інтереси, до складу якого належать громадяни України, іноземці, особи без громадянства, що завжди мешкають, працюють на цій території, мають нерухоме майно, сплачують місцеві податки і збори [67]. М. Баймуратов визначає територіальну громаду як сукупність фізичних осіб, що завжди проживають на відповідній території і об'єднані територіально-особистими зв'язками системного спрямування [68].

Х.Патицькою розглядаються якісний, екологічний, етнографічний, соціологічний, економічний підходи. Вона наводить власне визначення територіальної громади, що відрізняється від інших підходів акцентом на потреби забезпечення інтересів кожного жителя громади, території і безпосередньо територіальної громади [69].

У власну чергу, І. Тимечко визначає найбільш широкий підхід до трактування сутності поняття «територіальна громада» і зосереджує власну увагу на наявності важливо суспільних ресурсів у жителів громади і на потребу в активній участі жителів при вирішенні питань її функціонування [70].

Незважаючи на таку різноаспектну багатогранність тлумачень категорій «громада», «територіальна громада», «об'єднана територіальна громада», усі вони відповідають сформованим європейським стандартам і українській історичній традиції. Означене вище тільки підкреслює

значущість ролі саме територіальної громади у здійсненні місцевого самоврядування.

Однак положення Хартії роблять акцент на наявності здатності вирішувати питання місцевого значення з метою ефективного здійснення місцевого самоврядування, що передбачає наявність належних для цього засобів (фінансових, матеріальних, кадрових та інших ресурсів), що їх мають у своєму розпорядженні згадані суб'єкти. Такий підхід є надзвичайно важливим, позаяк дозволяє з'ясувати, коли місцеве самоврядування реально функціонує, а коли воно залишається тільки декларованим – його правова модель не втілюється на практиці [71].

Враховуючи викладене, погоджуємося із думкою науковців та відзначаємо, що територіальна громада є тим самоврядним соціальним осередком, формування і оптимальне функціонування якого стане передумовою побудови громадянського суспільства і правової держави в Україні. Територіальна громада як первинний системоутворювальний елемент місцевого самоврядування перш за все є «природною» корпоративною одиницею, автономність якої виходить не з державної влади, а з суверенітету народу. Держава тільки визнає її діяльність, що реалізується жителями – членами територіальних громад як їхня природна соціальна претензія в односторонньому порядку незалежно від ступеня правового припущення. Держава завдяки правовим засобам тільки впорядковує самоврядну активність місцевого населення, не встановлюючи її. Вона тільки санкціонує муніципальні функції й повноваження, пов'язані з регулюванням питань місцевого життя. І нині здійснюється процес подальшого конституційного урегулювання статусу територіальних громад, що сприятиме кращому розвитку місцевої демократії і належному становленню дієздатних і самодостатніх територіальних громад [72].

Однією із найважливіших функцій територіальних громад є планування свого розвитку. Певне коло експертів ООН ще в 1963 р. сформувало таке тлумачення розвитку (прогресу): «Розвиток це процес, в якому дії самих

людей об'єднуються з діями влади з метою покращити економічні, соціальні і культурні умови життя спільноти, інтегрувати ці спільноти в загальний потік життя нації, надати їм можливість вносити максимальний вклад в національний». У науці під «розвитком» розуміють незворотну, спрямовану закономірну зміну матеріальних та ідеальних об'єктів, внаслідок чого виникає новий їх якісний стан. За спрямованістю розвиток може бути прогресивним і регресивним. Прогресивний – це поступальна хода від нижчого до вищого, від простого до складного; рух уперед, поліпшення у процесі розвитку. Регресивний – це перехід від вищих форм розвитку до нижчих; занепад в розвитку чого-небудь, рух назад; зміна до гіршого; протилежність прогресу. Зокрема, нині низка сільських територіальних громад характеризується регресивним розвитком, тобто погіршуються їх соціальні і економічні показники. За характером змін розвиток може бути екстенсивним (еволюційним) і інтенсивним (трансформаційним). Екстенсивний розвиток забезпечується підвищенням ефективності існуючих форм функціонування територіальних громад, а інтенсивний розвиток – виникненням нових форм, тобто базується на інноваційних принципах [73].

Реалізація державного управління на сучасних принципах вимагає розв'язання суспільно-політичних, економічних та інших суперечностей відповідно до засад «сталого розвитку», метою якого є задоволення потреби сучасного суспільства без загрози для здатності майбутніх поколінь задовольняти власні потреби. Суперечності, що виникають у процесі життєдіяльності людини, актуалізують завдання з реалізації засад місцевого самоврядування для забезпечення збалансованого суспільного розвитку. Розв'язання згаданих суперечностей надає змогу ефективно використати реальні самоврядні можливості територіальних громад, забезпечуючи сталий розвиток держави в цілому [74].

О. Підкуйко, звертаючи увагу на те, що поняття розвитку територіальних громад пов'язане з низкою понять, що характеризують походження розвитку, його спрямованість, ресурсне забезпечення, напрямки

і методи забезпечення, результати та інші складові, пропонує розуміти дане поняття як управлінське і нормативно-правове забезпечення життєво важливих потреб і інтересів територіальної громади, створення потрібних умов для її волевиявлення в реалізації своєю діяльністю власних інтересів у межах чинного законодавства [75].

Зокрема, слід звернути увагу на те, що розвиток – є процесом перманентних перетворень і змін наявного стану суб'єкту у досконаліший стан з вищими параметрами якісних характеристик, що виникають як накопичений результат збільшення відповідних кількісних показників.

Важливість, складність і багатогранність феномену «розвиток територіальних громад» зумовлює наявність великої кількості визначень (рис. 1.1).

Розвиток є явищем об'єктивним. В громаді, як і в усіх інших суспільних структурах місцевого рівня, відбуваються багатоманітні процеси, зумовлені історичними, географічними і соціо-біологічними чинниками: – соціальні (становлення суспільних груп: родин, сімей); – демографічні (народження, розвиток, смерть, переміщення людей); – культурні (збереження традицій, ритуалів, обрядів); – економічні (забезпечення функціонування підсобного господарства, концентрація і координація діяльності різних суб'єктів господарювання).

З метою забезпечення розвитку територіальних громад на принципах цілеорієнтованості, прогнозованості, ефективності, оптимального застосування ресурсного потенціалу, потрібно забезпечити управління ним.

Щодо української теперішньої дійсності, не зважаючи на успішність реалізації реформ децентралізації й адміністративно-територіального устрою військова повномасштабна агресія проти України триває.

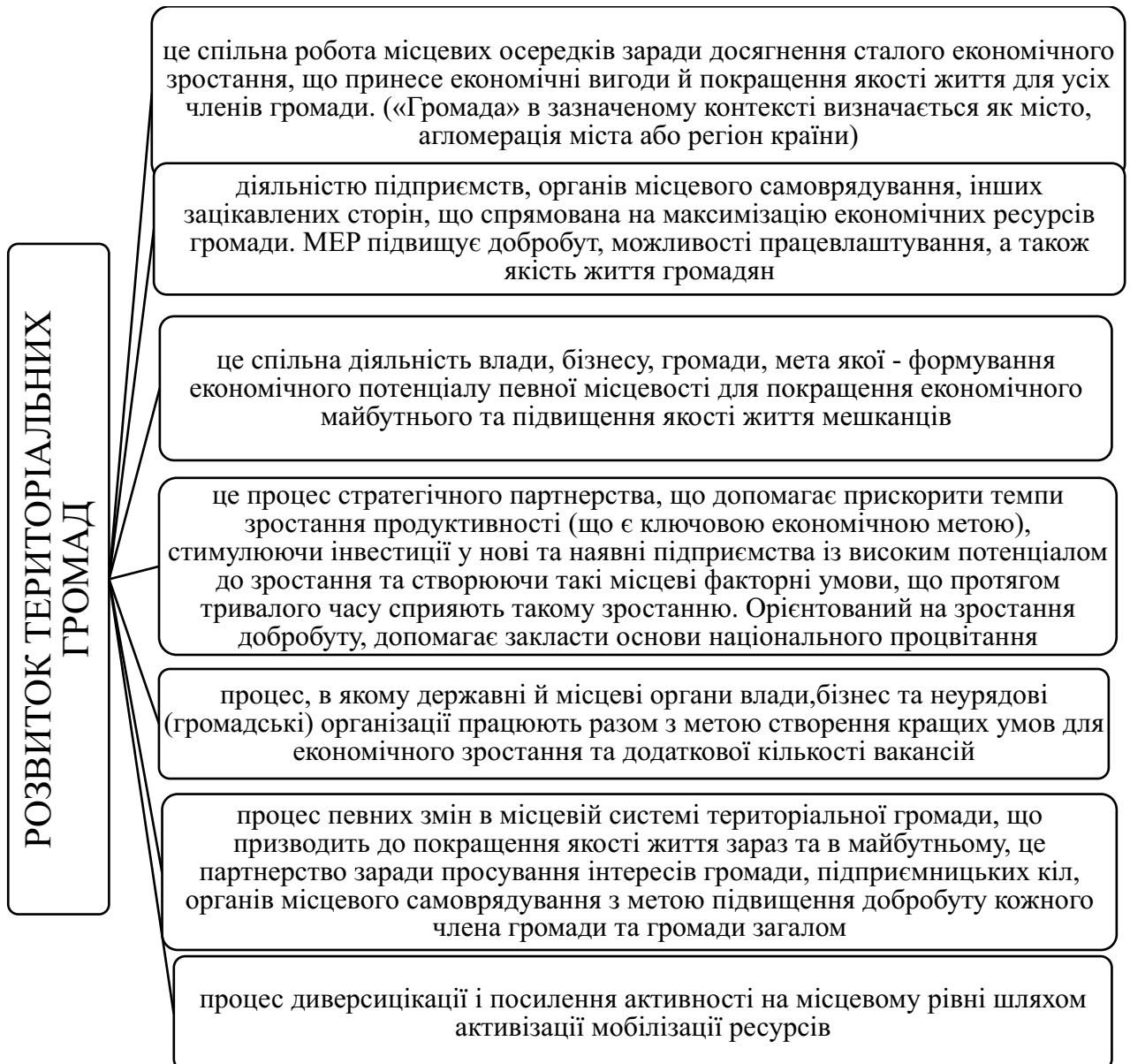

Рис. 1.1 Визначення феномену «розвиток територіальних громад»

Джерело: сформовано автором за [4, 28, 34, 38. 48]

Окупація значної частини території України, переміщення населення, релокація бізнесу, зруйновані об'єкти інфраструктури та інші результати негативного впливу війни вносять певні корективи, в тому числі й в процеси життєдіяльності та подальшого розвитку територіальних громад.

З огляду на означене вище нами визначено стадії передумов розвитку територіальних громад України, де процесу розвитку передуює процес відновлення ТГ до рівня довоєнного часу (рис 1.2).

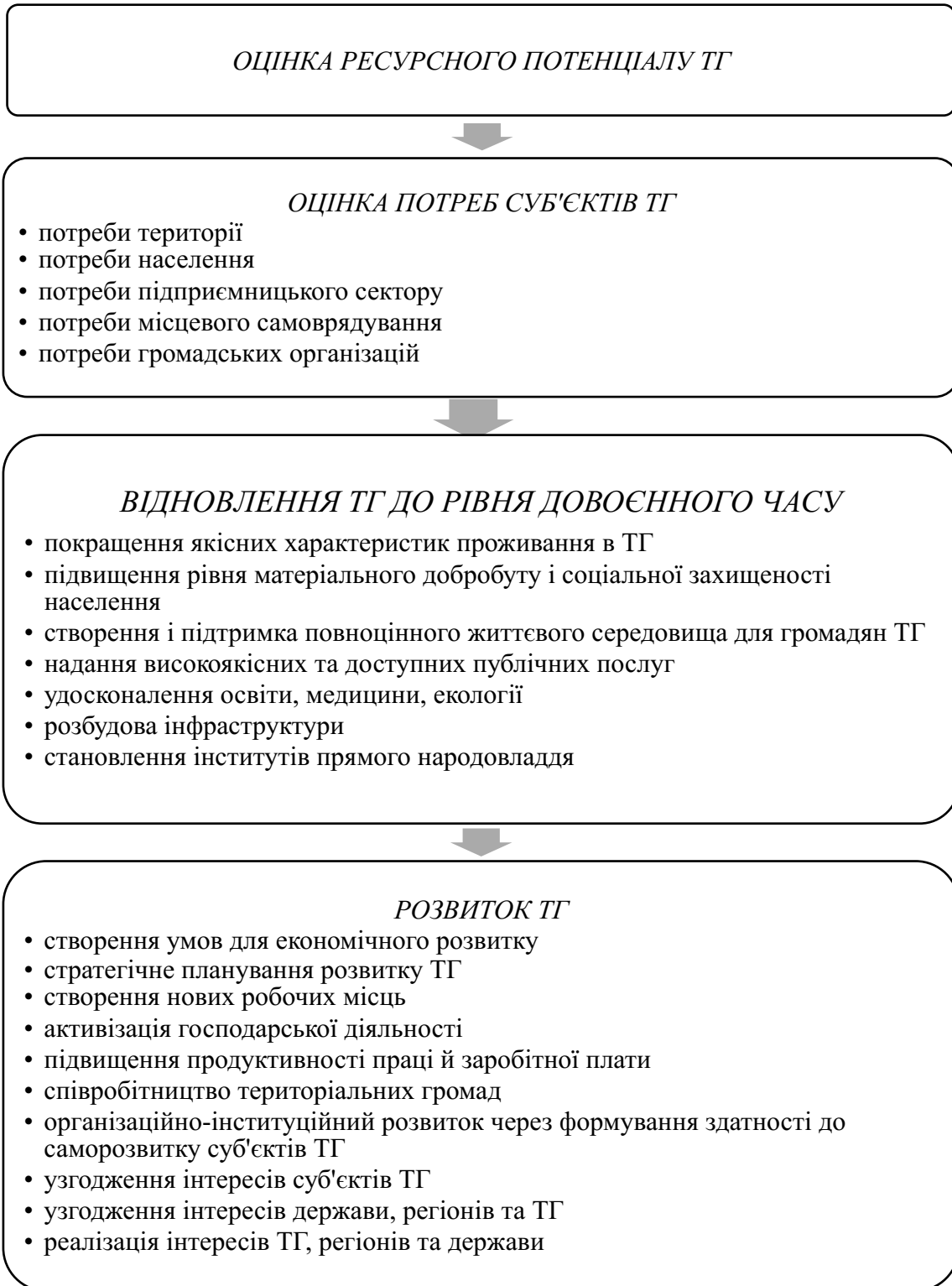

Рис. 1.2. Стадії передумов розвитку територіальних громад України

Джерело: сформовано автором

Виокремлення процесу відновлення від процесу розвитку, на наше глибоке переконання зумовлено тим, що процес розвитку – це перехід у якісно новий стан, який є досконалішим ніж рівень довоєнного стану територіальних громад України.

Таким чином, виходячи з рис.1.2, сучасний розвиток ТГ забезпечується ефективним використанням наявних ресурсів, а так само застосуванням інноваційних підходів, проявів креативності в управлінських і організаційних процесах.

Територіальні громади, що неспроможні ефективно використовувати існуючі можливості підвищення своєї конкурентоздатності за залучення як зовнішніх, так і внутрішніх ресурсів, демонструють значно нижчі результати власного розвитку порівняно з іншими громадами. Ефективне використання ресурсного потенціалу ТГ є основою її розвитку й покращення рівня життя кожної окремої території.

На наш погляд, економіка, господарські процеси є головним джерелом розвитку, генерування достатніх доходів для функціонування територіальної громади. Важливою умовою ефективної реалізації економічних процесів є максимально ефективне використання місцевих ресурсів, формування місцевих конкурентних переваг. Підтвердженням важливості використання усіх видів ресурсів для забезпечення економічного розвитку території є твердження Ю. Боковикової, котра відмітила, що «Серед переліку інших чинників розвитку територіальних громад природно-ресурсні відрізняються тим, що вони: існують як такі (земельні, водні, лісові, мінерально-сировинні і інші) незалежно від фінансових впливів, субвенцій, дотацій, грантів тощо; не мігрують на відміну від кадрових, людських; здебільшого відносяться до ресурсів, що складно відновити, вичерпуються; змінюють якість у залежності від умов використання»[76].

Важливим економічним завданням є використання нежитлових приміщень, занедбаного майна, їх приватизація з метою розширення функціонування бізнесу.

Зростання підприємницької діяльності, приватизація таких об'єктів навіть за незначні суми принесе позитивні в перспективі результати для місцевої економіки. Створення умов для розвитку малого бізнесу дозволить збільшити частку працюючих, зайнятих у сфері обслуговування місцевого населення.

У даному контексті зауважимо, що озвиток ТГ також пов'язаний із постійним процесом покращення якісних характеристик проживання, що включають розвиток інфраструктури, вдосконалення освіти, медицини і, водночас, підвищення рівня добробуту населення. Або, іншими словами, розвиток пов'язаний із перманентним процесом збільшення якісних показників, що характеризують ТГ. Задля одержання позитивного результату потрібна активізація господарської діяльності, котра призведе до створення нових робочих місць, підвищення продуктивності праці, вищої середньої заробітної плати і загалом до задоволення населення громади якісними характеристиками проживання на своїй території. З цієї причини успішність реалізації реформи децентралізації в цілому й розвитку ТГ зокрема, значною мірою залежить від повноважень, якими наділені місцеві органи влади, а так само від встановлених співвідношень у розподілі повноважень між державним, регіональним і місцевим рівнями влади.

Зазвичай вищий рівень якості життя громадян і стан розвитку економіки в розвинутих країнах тісно корелює з порівняно високим рівнем децентралізації повноважень і деконцентрації владних стосунків.

З огляду на викладене, на наше переконання, одержання найкращого позитивного результату можливо шляхом об'єднання зусиль як місцевої влади, громадських організацій, бізнесу і населення громади. «Нині аксіомою є той факт, що ефективне місцеве самоврядування саме на рівні територіальних громад, яке наближене до громадян-суб'єктів одержання публічних послуг і базується на належній фінансовій спроможності, сприятиме розвитку місцевої ініціативи і прагненню до самоорганізації, залученню соціально-активних членів громад до розбудови

інфраструктурних об'єктів і водночас уможливить подолання байдужості(інертності) до процесів життєдіяльності громад»[77]. Спільна праця дозволить одержати можливості виявлення і реалізації конкурентних переваг конкретної території. Важливість подібного підходу підтверджується дослідженням вчених, що вважають, що «Довіра і взаєморозуміння цементує громаду і творить її соціальний капітал, а молодь, літні люди, творчі особистості і громадські активісти є імпульсами для її розвитку. Ідеї і практики самоврядування слід плекати і заохочувати з молодшої школи, а старшокласників можна активно залучати до написання грантових заявок і реалізації проєктів з розбудови громади, позаяк прогресивне самоврядування передбачає налагодження «горизонтальних» зв'язків і розбудову партнерської спільноти»[78].

Таким чином, розвиток ТГ можливий шляхом використання усіх сучасних можливостей, що включають як ефективне використання наявних ресурсів, так і застосування інноваційних підходів, проявів креативності в управлінських і організаційних процесах. Важливим є забезпечення співпраці органів місцевої влади, населення адміністративно-територіального утворення, бізнесу і громадських організацій. Ще одним важливим завданням здійснення місцевої економічної політики є комплексна оцінка реального економічного потенціалу регіону, виявлення джерел і масштабів розвитку, визначення і оцінка варіантів розвитку, що забезпечує стратегічне планування розвитку ТГ.

Водночас, з метою усунення місцевих проблем, що важко вирішити окремій територіальній громаді, виникла потреба об'єднання зусиль у формі співробітництва територіальних громад.

Важливо зауважити, що об'єднуючи наявні ресурси деяких громад, чимало завдань вирішуються значно простіше, а ефективність використання людських, фінансових і природних ресурсів є вищою.

1.3. Науково-управлінський конструкт розвитку територіальних громад

Одним з елементів системного аналізу виступає розробка функціональних схем. Задля групування функцій розвитку територіальних громад пропонуємо їх систематизувати за групами структури знань в сфері публічного управління. Таким чином, вважаємо за доцільне покласти в основу науково-управлінського конструкту розвитку ТГ наступне: суб'єкт (територіальна громада як інститут, що формує цілі свого розвитку, визначає засоби їх досягнення, процес реалізації заходів для впливу на об'єкт розвитку для приведення його в очікуваний суб'єктом розвитку стан) і об'єкт (процес розвитку ТГ). Це, на наш погляд – загальноуправлінський вектор конструкту розвитку територіальних громад.

Варто зауважити, що активізуючим моментом діяльності суб'єкту є його потреби, інтереси цілі та цінності. Це, на наше переконання становить інституційно-управлінський вектор конструкту розвитку ТГ, його мотиваційне ядро.

Загальні наукові надбання стосовно вирішення завдань розвитку територіальних громад зводяться до потреби визначення можливостей об'єкта. Це, на наш погляд – функціонально-управлінський вектор конструкту розвитку ТГ, чи пізнання суті.

Головним моментом проблеми є етап вибору інструментів та механізмів з точки зору ефективного виконання функцій розвитку територіальних громад. На наш погляд це – організаційно-управлінський вектор означеного вище конструкту. Ціннісні стосунки деяких людей в результаті їх об'єднання в групи перетворюються в суспільні відповідно до діалектики одиничного, особливого, загального.

Загалом кожній людині у різних ситуаціях доводиться вирішувати проблему вибору своїх можливостей (поведінки) зважаючи на особисті потреби, так і громада, визначивши свої потреби, вимушена, порівнюючи з

можливостями, здійснювати ранжування, тобто давати ціннісну оцінку «ситуації». Таким є управлінське ядро методології вибору пріоритетів суспільного розвитку, в тому числі й розвитку ТГ.

Таким чином, враховуючи вищевикладене, науково-управлінський конструкт розвитку територіальних громад як системи обов'язково має охоплювати чотири головні вектори – загально-управлінський (визначення об'єкта і суб'єкта розвитку ТГ); інституційно-управлінський (формулювання цілей розвитку ТГ з огляду на суспільні потреби); функціонально-управлінський (аналіз стану об'єкта, що забезпечує задоволення даних потреб) і, насамкінець, організаційно-управлінський (як розробку механізму реалізації) (рис. 1.3).

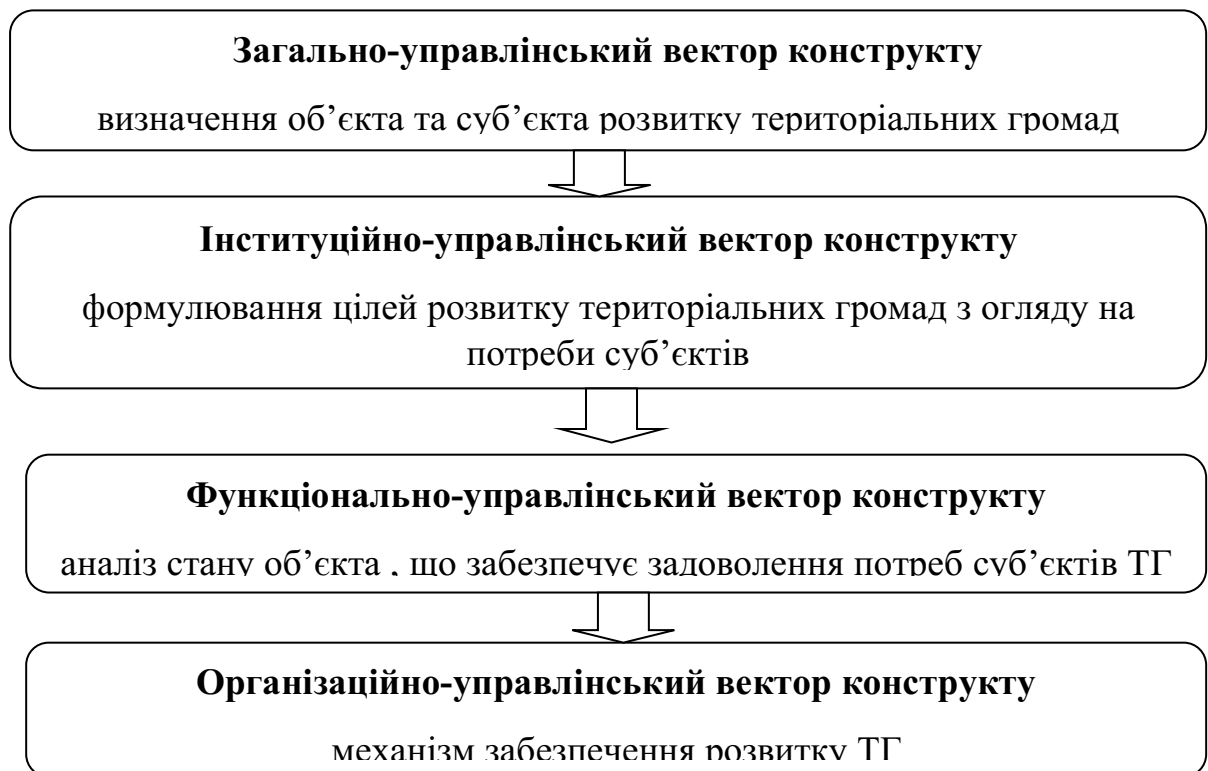

Рис. 1.3. Науково-управлінський конструкт розвитку територіальних громад.

Джерело: розроблено автором

Для реалізації зазначеної в дослідженні мети пропонуємо визначити складові поняття «розвиток територіальної громади» (рис.1.4).

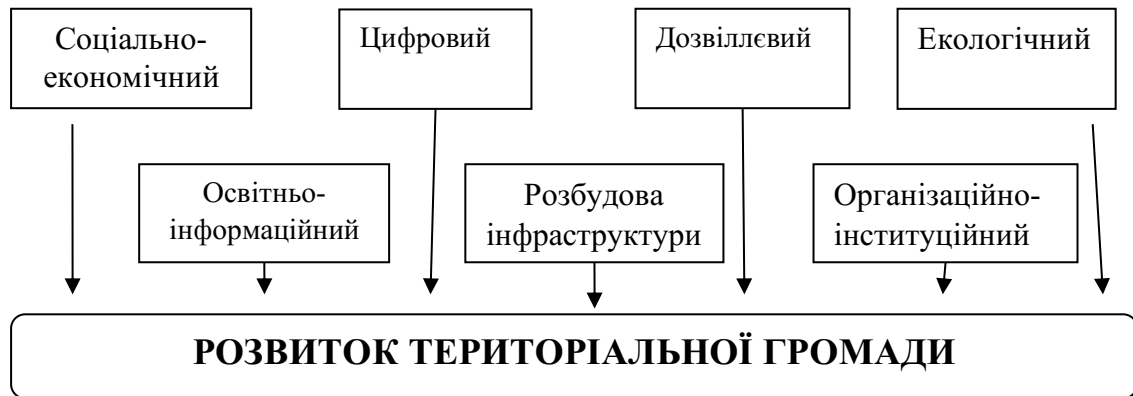

Рис. 1.4 Складові розвитку територіальної громади

Джерело: складено автором

Пропонуємо розглянути і розкрити їх зміст, підтверджуючи їх фундаментальність науковими теоріями, що допоможуть зрозуміти вектор прикладного контексту, у якому здійснюється розвиток. Окрім того, теоретичні підходи дозволяють враховувати першорядні аспекти, що пов'язані із його забезпеченням. Саме теорії є ключем до розуміння складності суспільного життя й трансформаційних перетворень [79].

В зазначеному контексті варто звернути увагу на теорію вільної громади (теорія природних прав громади), представники якої А. Токвіль, Г. Аренс, Н. Гербер, О. Гірке наголошували на тому, що поряд з трьома загально визнаними конституційними гілками влади (законодавчою, виконавчою і судовою) повинно бути визначено й четверту – громадівську (муніципальну). Громада має право на свій розвиток, причому держава не втручається в справи громади, а тільки визнає її. А. Токвіль убачав реальну альтернативу державній автократії в системах урядування, заснованих на засадах децентралізації і самоврядування [80].

Органи ж місцевого самоврядування, за словами представника громадсько-господарської теорії Р. Моля не є державними і мають виняткове право на задоволення потреб громади в неполітичній (економічній, соціальній, культурній) сфері, розв'язуючи місцеві справи, що мають недержавний характер [81].

Зміст зазначених складових полягає у тому, що громада ефективно використовує не тільки власний місцевий потенціал у вигляді майна, фінансів, людських ресурсів (кадрів), повноважень, проте й інструменти впливу на органи місцевого самоврядування і їх посадових осіб, здійснює повноцінне місцеве самоврядування і забезпечує потреби мешканців відповідних населених пунктів.

Як аргумент наводимо теоретичну концепцію структурного функціоналізму Т. Парсонса, котра є корисним інструментом для фахівців - практиків у сфері розвитку громад [82]. По суті, функціоналісти вважають структури важливими компонентами нарощування потенціалу громади, акцентують увагу на її потенціалі, що може заохочувати чи, натомість, стримувати розвиток. Функціоналісти так само прагнуть налагоджувати зв'язки з найбільш широкими соціальними системами, що виходять за межі громади чи знаходяться поза її межами, що могли б допомогти у розвитку громади.

Соціально-економічний розвиток територіальних громад так само забезпечується через їх співробітництво, яке дозволяє вирішувати низку питань на основі об'єднання наявних у них ресурсів, економії бюджетних коштів через створення спільних комунальних підприємств, спільних органів управління і забезпечення їх спільного фінансування (утримання). Ті громади, що організують співробітництво у форматі чотирьох і більш учасників, можуть розраховувати на фінансову підтримку як з боку держави за рахунок коштів державного фонду регіонального розвитку (ст. 15 закону «Про співробітництво територіальних громад»), так і інших зацікавлених інституцій.

Саме тут у нагоді може стати теорія, яку Г. Блюмер назвав «символічним інтеракціонізмом», позаяк вона підкреслює символічний характер людської взаємодії, а не механічну картину на зразок «стимул – дія у відповідь»[83].

Чималий внесок у розвиток зазначеної теорії зробив Е. Гоффман, котрий стверджував, що люди «подають» і «роблять» знаки, що надають інформацію третім особам про те, як реагувати [84]. Для забезпечення соціально-економічного розвитку ТГ символічний інтеракціонізм має важливе значення, позаяк він надає уявлення про те, яким чином люди розвивають почуття єдності, спільне бачення й солідарність. Бачення громади формується у результаті взаємодії людей і завдяки образотворчих, словесних чи інших символів, а прибічники символічного інтеракціонізму прагнуть об'єднати людей, аби досягти спільного бачення. Окрім того, прибічники символічного інтеракціонізму зацікавлені у вивченні обставин, у котрих люди ставлять питання, роблять виклики, критикують чи реконструюють певні значення.

Символічний інтеракціонізм допомагає ідентифікувати групи, що відхиляються від домінуючого значення, аби у подальшому з'єднати їх з іншими групами для досягнення солідарності. Проте більш важливим у контексті нашого дослідження є, певно, те, що ця теорія дозволяє використовувати символи для створення чи зростання потенціалу громади. Наприклад, спільнота може виступати за збереження історичної пам'ятки, тому що вона уважає, що це красиво чи має певне культурне значення. У свою чергу, можна підсилити значення цієї пам'ятки для громади завдяки даним про її історичну і архітектурну значущість (при цьому доцільно надати так само інформацію про те, як відшукати гранти для збереження історичних пам'яток). Саме тому все частіше дослідники і практики у сфері економічного розвитку громад намагаються змушувати громадян замислитись і зрозуміти значення власних дій. Окрім того, теорія символічного інтеракціонізму може стати певною допомогою у процесі

колективного оцінювання, – по суті, це зводиться до розуміння того, що означає і або інша подія чи дія скрізь призму значень, що їй надають різні соціальні групи.

Окрім зазначеного, на підтвердження фундаментального підґрунтя дослідження треба згадати про теорію комунікативної дії – комунікації, позаяк організаційно-інституційний розвиток громади неможливий без участі громадськості, і громадські обговорення – це вкрай важливий інструмент демократичної участі. Громадські обговорення передбачають чимало дискусій, у рамках котрих здійснюється заслуховування різних думок з метою здійснення аналізу проблем, пошуку рішень, а так само внесення змін до місцевої політики, коли громада знаходить у ній недоліки. Проте це потребує створення комунікативно інтегрованих громад. Цей тип інтеграції включає у себе комунікативні заходи, що пов'язують індивідів, мережі й установи з місцевими спільнотами. Засновник теорії комунікативної дії Ю. Габермас стверджує, що комунікативна дія формується на стику систем і повсякденного життя [85].

Важлива складова організаційно-інституційного розвитку територіальних громад – розподіл повноважень відповідно до принципу субсидіарності, сутність якого полягає у тому, що найбільше повноважень мають мати ті органи влади, що: є найближчими до людей як головних покупців публічних послуг; на своєму рівні забезпечують більше ефективно і найменш ресурсовитратне вирішення питань місцевого значення і надання послуг членам територіальної громади.

Так само організаційно-інституційний розвиток громади забезпечується через надання місцевій спільноті можливості самій реалізовувати свої громадські інтереси, про що наголошували представники громадівської теорії місцевого самоврядування О. фон Гірке, В. Шеффнер, П. Корф [86].

Теорія муніципального соціалізму, прибічниками якої є Х. Алдерфер Р. Родс сподівалися шляхом здійснення послідовних реформ, зміни державного

і громадського життя без різких стрибків і потрясінь перебудувати сучасне життя на нових принципах[87].

Кадровий потенціал забезпечення розвитку територіальної громади представляє собою сукупність кількісних і якісних характеристик трудових здібностей людей, що полягають у їх здатності завдячуючи наявним знанням, вмінням і навикам виконувати потрібні завдання і досягати поставлених цілей. Якщо після об'єднання територіальних громад питання кадрового забезпечення вирішується за рахунок наявних людських ресурсів, то потім громадам необхідно буде інвестувати у перспективну молодь. З цією метою може бути використано можливості навчання з цільовим призначенням за рахунок місцевого бюджету.

В зазначеному контексті доцільно згадати про теорію раціонального вибору, що забезпечує мотивацію при прийнятті рішень. А. Маршалла [88]. Науковець вважав, що люди мають бути зацікавленими в максимізації корисності, щастя чи прибутку. Що ж стосується соціально-економічного розвитку громади, то теорія раціонального вибору пов'язана з пошуком відповідних нагород і зведення до мінімуму ризиків для осіб, що стають залученими до громадських ініціатив і рухів. До речі, такі винагороди можуть бути досить простими, такими як певна публічна відзнака чи почесна грамота. Це може полегшити вибір деяких людей стосовно участі в розвитку громади. Проте для того, щоб зрозуміти чинники, що впливають на даний вибір, потрібне вивчення громадської думки, проведення спеціальних соціологічних досліджень чи користування уже наявною інформацією з цього питання, яку можна одержувати зі сторонніх достовірних джерел, якими можуть бути дослідні інститути, мозкові центри чи вищі учбові заклади, співпраця з якими забезпечить освітньо-інформаційний розвиток.

Ще одна теорія, на яку варто звернути увагу – теорія структурації Гідденса, в якій він стверджує, що соціальні системи є найчастіше результатом непередбачених наслідків людської дії, і, на відміну від дебатів стосовно того, як структура формує дії для визначення соціальних

явищ, або навпаки, вчений вважає, що структура існує всередині і через діяльність людини [89].

Повертаючись до соціально-економічного розвитку громади, варто зазначити, що теорія структурації може тут бути корисною в різних аспектах. По-перше, теорія структурації пов'язує розрізнені макротеорії про структуру і конфлікти з мікротеоріями про індивідуальну і групову поведінку, як, наприклад, теорія соціального капіталу, раціонального вибору і символічного інтеракціонізму. Так само теорія структурації роз'ясняє і теорію конфлікту, позаяк вона передбачає те, що громади можуть впливати на дисбаланс сил завдяки культурним нормам і моделям; а так само ця теорія припускає, що зовнішня сила може формувати поведінку. По-третє, теорія структурації допомагає зрозуміти, як саме формується солідарність на тлі чинного структурного поділу суспільства.

Формування активної позиції мешканців громади, забезпечення їх участі у вирішенні питань можлива через ініціювання розгляду електронних петицій, що сприятиме цифровому розвитку; створення консультативно-дорадчих органів; громадських об'єднань; подання місцевої ініціативи; здійснення моніторингу і оцінювання рішень, ухвалених місцевою радою; подання проєктів на фінансування з бюджету участі; проведення місцевого референдуму тощо. Дуже важливим є територіальне ототожнення – масштабне, багаторівневе явище співставлення людини з місцевим співтовариством, яке виявляється у загальному почутті причетності до життя і подій, що відбуваються на території безпосереднього проживання. Відповідальна, розвинута ототожнена територіальна громада – це певна суспільна і психологічна сутність, що характеризує місце, де разом проживають люди, що відчувають стан причетності у ставленні до життя і подій, що відбуваються на території їх громади.

У згаданому аспекті варто згадати праці таких теоретиків конфлікту, як Л. Косер [90], Р. Дарендорф [91]. Теорія конфліктів досить широко використовується на практиці спеціалістами з розвитку громад, позаяк

допомагає одержати уявлення про те, що фактори впливають на формування явища територіального ототожнення, для врегулювання розбіжностей, що існують у громаді, зрозуміти, чому деякі люди «мовчать», а деякі виходять на мирні протести, чи страйкують, чому вони прийняли цінності еліт, навіть коли це їм не на користь. Теорія конфлікту так само може допомогти зрозуміти вид і ступінь конкуренції інтересів між владними групами та реальний розподіл влади у громаді.

Зазначене, дозволяє дійти висновку про те, що синтез розглянутих теорій має слугувати теоретичним підґрунтям для підтвердження виокремлення складових поняття «розвиток територіальних громад».

Висновки до розділу 1

1. Проаналізовано стан дослідження феномену «децентралізація» в науковому дискурсі та систематизовано у концептуальних вимірах. Зокрема: в семантично-поведінковому (як сутність, ідея, явище, мистецтво урядування, система, механізм управління, форма, політика) та соціальному (суб'єктно-об'єктні відносини, підпорядкування). Виокремлений нами семантично-поведінковий підхід підкреслює всю смислову багатогранність феномену децентралізації. Соціальний концептуальний підхід дозволяє розглядати феномен децентралізації як суб'єктно-об'єктні відносини, або відносини, побудовані на підпорядкуванні.

На цій підставі сформовано методологічні характеристики процесу децентралізації, де визначено ідею процесу децентралізації як пошуку найкращої форми організації влади; семантику процесу децентралізації, як процесу, за якого в рамках централізованої держави утворюються самостійні одиниці, що є носіями місцевого самоврядування (громади). Обґрунтовано реалізацію процесу децентралізації демократичними перевагами управління, що проявляються саме на місцевому рівні; найбільш практичним характером управління, котрий виявляється найбільш ефективним. Визначено місце та

роль децентралізації, які є вирішальними в процесах становлення інституту місцевого самоврядування; об'єкт регулювання як сукупність суспільних відносин щодо механізмів розвитку територіальних громад; суб'єкти регулювання, якими є органи державної влади, органи місцевого самоврядування, об'єднані територіальні громади, громадські організації; характерні ознаки та завдання.

2. Уточнено теоретико-методичні підходи до процесу розвитку територіальних громад як об'єктивного, складного і системного процесу, що стосується відносно закінченої суспільно економічної одиниці, в якій виявляються усі сторони життєдіяльності суспільства. Встановлено, що сутність поняття «розвиток ТГ» доцільно розглядати у контексті розвитку багатокладності економіки та врахування змін інституційного середовища в умовах децентралізації, оскільки комплексність і багатогранність процесу розвитку ТГ вимагає впровадження складних системних підходів, залучення значної кількості галузевих фахівців, врахування і узгодження їх позицій та бачень.

При цьому визначено стадії передумов розвитку територіальних громад України, де процесу розвитку передуює процес відновлення ТГ до рівня довоєнного часу. Вплив наслідків військової повномасштабної агресії проти України вносять певні корективи, в тому числі й в процеси життєдіяльності та подальшого розвитку територіальних громад. Виокремлення процесу відновлення до рівня довоєнного стану від процесу розвитку, на наше глибоке переконання зумовлено тим, що процес розвитку є процесом перманентних перетворень і змін наявного стану суб'єкту у досконаліший стан з вищими параметрами якісних характеристик, що виникають як накопичений результат збільшення відповідних кількісних показників. Важливим є забезпечення співпраці органів місцевого самоврядування, мешканців ТГ, бізнесу та громадських організацій.

3. Ідентифіковано науково-управлінський конструкт розвитку територіальних громад за допомогою систематизації за групами структури

знань в сфері публічного управління. В основу науково-управлінського конструкту розвитку ТГ покладено: загально-управлінський вектор (визначення об'єкта і суб'єкта розвитку ТГ); інституційно-управлінський вектор (формулювання цілей розвитку ТГ з огляду на суспільні потреби); функціонально-управлінський вектор (аналіз стану об'єкта, що забезпечує задоволення даних потреб); організаційно-управлінський вектор (як розробку механізму реалізації).

Основні положення розділу дисертаційної роботи відображені в таких наукових працях автора [155].

РОЗДІЛ 2. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ

2.1. Аналіз впливу децентралізації на розвиток територіальних громад

Процес децентралізації в Україні розпочався у 2014 році після схвалення Кабінетом Міністрів України Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [95], законів України «Про співробітництво територіальних громад» [96], «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [97], «Про засади державної регіональної політики» [100] та змін до Бюджетного [98] та Податкового [99] кодексів – щодо фінансової децентралізації. Означений процес надав можливість формування відповідно до положень Європейської хартії місцевого самоврядування дієвого та спроможного інституту місцевого самоврядування базового рівня – територіальних громад.

Згідно Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні означена реформа направлена на вирішення актуальних завдань, які пов'язані із наступними реаліями сьогодення. Через ресурсну неспроможність більшої кількості громад їх органи місцевого самоврядування не мали можливості ефективно здійснювати власні і делеговані їм повноваження, що мало прямий вплив на погіршення якості і доступності надання публічних послуг в ТГ.

Станом на початок реформи децентралізації в Україні в 2014р. тільки 6 її регіонів були самодостатніми. Крім того, за умов обмеженості фінансових ресурсів ТГ значно примножився ризик виникнення техногенних катастроф та підвищився рівень зношеності житлового фонду, каналізаційних, теплових та водопостачальних мереж. До того ж, через знелюднення територій України в умовах воєнного стану та високий рівень старіння населення має місце складна демографічна ситуація.

Значні регіональні диспропорції, суттєва залежність регіонів від центру, низький рівень інвестиційної привабливості територій та розбудови інфраструктури, складна демографічна ситуація, високий рівень корупції та низький рівень ефективності прийняття управлінських рішень зокрема й довіри до влади в цілому, були наслідками реалізації в Україні довготривалої політики тотальної централізації влади. За таких умов, органи місцевого самоврядування були фактично підпорядковані повністю органам державної виконавчої влади. Їх функціонування мало суто формальний характер. Означені наслідки прямо впливали на якість надання публічних послуг населенню, на рівень його життя, вимагали реалізації кардинальних реформ в сфері публічного управління та територіальної організації влади. Виникла об'єктивна необхідність формування в Україні нової моделі управління, яка б забезпечувала ефективне використання результатів децентралізації.

В основу реформи децентралізації влади в Україні закладено трансформацію системи місцевого самоврядування, її вагоме зміцнення на принципах субсидіарності та передачі реальних матеріальних, фінансових, організаційних, правових повноважень, ресурсів та відповідальності на місцевий рівень, визначення територіальної основи з метою ефективної реалізації органами місцевого самоврядування їх функцій та надання публічних послуг.

В основу цієї реформи закладено положення Європейської хартії місцевого самоврядування та найкращі світові практики її впровадження [94]. Стратегічною метою реформи децентралізації визначено формування дієвої територіальної організації влади та ефективного місцевого самоврядування на основі формування інститутів прямого народовладдя задля організації повноцінного життєвого середовища для мешканців територіальних громад, надання їм доступних і якісних публічних послуг незалежно від їх локалізації, узгодження інтересів держави та ТГ. Реформою передбачено наявність відповідальності органів місцевого самоврядування перед

мешканцями територіальної громади за високу ефективність їх роботи, а також відповідальність перед державою за її законність.

Реалізація Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні також спрямована на вирішення питань надмірної подрібненості громад, і, як наслідок, неспроможності ефективно виконувати органами місцевого самоврядування покладених повноважень; подолання дотаційності більшості місцевих бюджетів; відсутності у більшості громад сприятливого для розвитку життєвого середовища, тотальної зношеності інфраструктури; узгодженості місцевої політики щодо розвитку ТГ з реальними інтересами всіх її суб'єктів, подолання нерозвинутості форм прямого народовладдя, неспроможності суб'єктів ТГ до ефективної солідарної співпраці з органами місцевого самоврядування, спрямованої на реалізацію своїх інтересів, захист прав та досягнення цілей розвитку ТГ.

Відповідно до означеної вище Концепції, реформа децентралізації спрямована на підвищення рівня професіоналізму органів місцевого самоврядування, що сприятиме збільшенню рівня ефективності прийнятих управлінських рішень; підвищення рівня престижності публічної служби зокрема та конкурентоспроможності органів місцевого самоврядування на ринку праці в цілому. Реалізація Концепції сприятиме розширенню середовища прозорості та відкритості діяльності органів місцевого самоврядування, їх корпоратизації і, як результат, поліпшить інвестиційну привабливість територій та зменшить соціальну напругу. Також вирішуються питання відсторонення місцевого самоврядування від сфери земельних відносин та надмірної централізації повноважень органів виконавчої влади та фінансово-матеріальних ресурсів.

В Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні з метою створення повноцінного життєвого середовища для мешканців ТГ та реалізації їх інтересів, надання доступних та якісних публічних послуг, становлення ефективних інститутів

прямого народовладдя, узгодження інтересів держави та ТГ передбачено механізми, напрями і строки формування ефективного місцевого самоврядування і територіальної організації влади. При цьому, основними завданнями реалізації реформи децентралізації влади в Україні встановлено: забезпечення всіх мешканців ТГ доступними і якісними публічними послугами незалежно від місця проживання; оптимальний розподіл повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування та визначення дієвої територіальної основи для їх ефективної діяльності; створення належних організаційних, матеріальних, фінансових умов для забезпечення ефективного виконання органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень.

Формування нормативно-правової бази для виконання права ТГ на добровільне об'єднання, а саме прийняття Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [100] стало одним з визначальних стадій реалізації реформи децентралізації влади в Україні. Таким чином, означеним Законом закладено фундамент процесу формування спроможного базового рівня місцевого самоврядування шляхом об'єднання територіальних громад, започатковано інститут старост ТГ, як представництво інтересів мешканців ТГ у раді громади; упорядковано процес добровільного об'єднання територіальних громад, а також добровільного приєднання до територіальних громад. Крім того, закладено державну фінансову підтримку територіальних громад. Законом України «Про співробітництво територіальних громад» [96] було сформовано механізм ефективного вирішення спільних питань, а саме розбудову інфраструктури та мереж ТГ, утилізацію та переробку сміття та ін. Також процедури розбудови інфраструктури ТГ та підтримки регіонального розвитку передбачено Законом України «Про засади державної регіональної політики» [100]. Динаміка процесу формування територіальних громад в Україні представлено на рис. 2.1

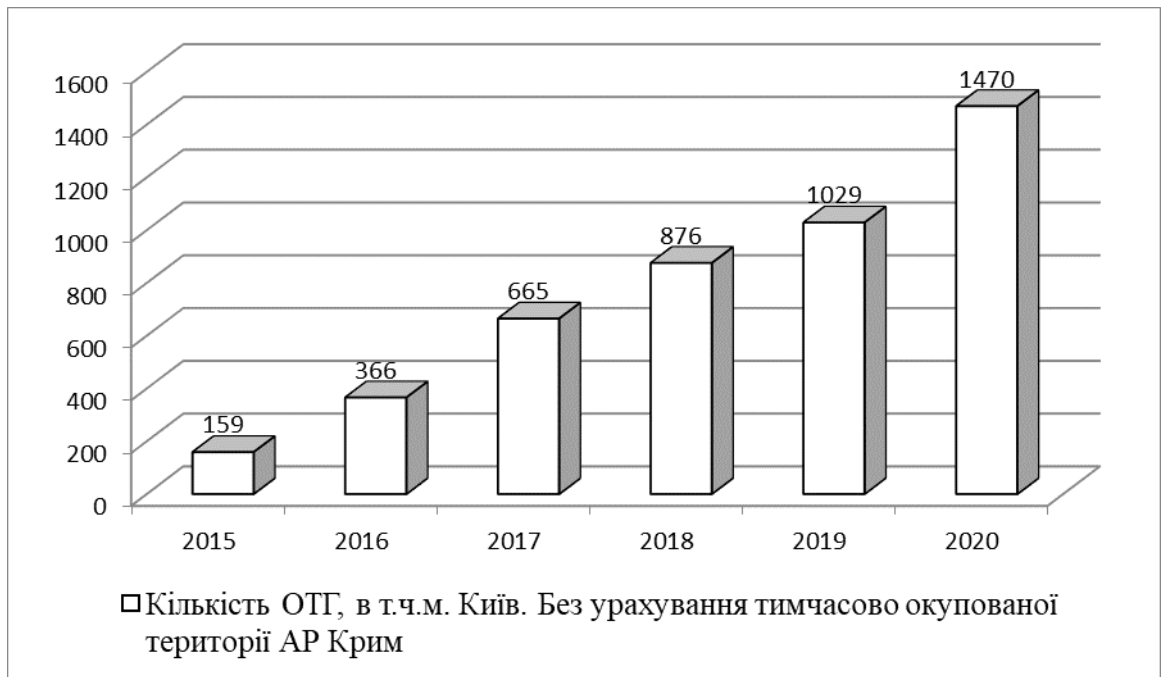

Рис.2.1. Динаміка процесу формування територіальних громад в Україні

Джерело: сформовано автором за [108]

Слід зауважити, що процеси об'єднання територіальних громад і приєднання до ТГ здійснюються відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [101] виключно на добровільній основ згідно з рішеннями міських, сільських та селищних рад. Важливо підкреслити, що ці рішення приймаються з обов'язковим врахуванням думки територіальної громади або рішення місцевого референдуму. Роль держави в означених вище процесах зводиться виключно до здійснення фінансової, інформаційно-просвітницької, методичної та організаційної підтримки.

З метою формування самодостатніх ТГ, які б мали у своєму розпорядженні необхідні для їх розвитку фінансові, матеріальні, земельні ресурси, що сприятиме ефективному виконанню відповідних органів місцевого самоврядування покладених завдань та функцій, статтею 11 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» передбачено затвердження Кабінетом Міністрів України перспективних планів

формування громади, області, території, Автономної Республіки Крим. Означені перспективні плани мають відповідну структуру, яка включає графічну частину, де відображено межі спроможних територіальних громад, їх потенційні адміністративні центри та всі населені пункти, що увійшли до їх складу; перелік спроможних територіальних громад із зазначенням найменування територіальних громад, що входять до їх складу [101]. Ситуація складалася таким чином, що до 2019р. означені перспективні плани не виконували функцію дієвого інструменту формування ТГ, а були лише так звані уявлення органів державної влади при формуванні адміністративно-територіального устрою на базовому рівні. Відповідальність за ефективне формування спроможних ТГ згідно Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» покладалася винятково на місцеві ради. З прийняттям 05.12.19 р. Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад»[101] було впроваджено спрощену процедуру затвердження перспективних планів, згідно якої об'єднання територіальних громад відбувається відповідно до перспективних планів формування територій громад Автономної Республіки Крим, області. Таким чином, Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [101] став нормативно-правовим базисом реформування на базовому рівні системи місцевого самоврядування.

З метою подальшої реалізації реформи децентралізації, формування єдиного простору спроможних територіальних громад України, а також проведення у 2020р. місцевих виборів на новій територіальній основі, 16.04.2020р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення територій та адміністративних центрів територіальних громад», де надано формулювання поняття адміністративного центру територіальної громади як населеного пункту (села, селища, міста), що має розвинену інфраструктуру і, як правило, розташованого найближче до географічного центру території територіальної громади та в якому розміщується представницький орган місцевого

самоврядування територіальної громади [103]. Також в означеному Законі [103] визначено поняття території територіальної громади, як нерозривної території, в межах якої територіальна громада здійснює свої повноваження щодо вирішення питань місцевого значення відповідно до Конституції і законів України, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування [103]. Крім того, Законом [103] надано Кабінету Міністрів України повноваження щодо прийняття закону про адміністративно-територіальний устрій України, затвердження територій територіальних громад, а також визначення їх адміністративних центрів на основі затверджених перспективних планів формування територій громад Автономної Республіки Крим, областей.

Разом з тим, було передбачено, що відповідне рішення Кабінету Міністрів України щодо затвердження територій територіальних громад та визначення їх адміністративних центрів буде подано до Центральної виборчої комісії для прийняття рішення про призначення перших місцевих виборів депутатів сільських, селищних, міських рад та сільських, селищних, міських голів відповідних територіальних громад [103].

Також, означеним вище Законом [103] було передбачено проведення одночасно з черговими місцевими виборами 2020 р. проведення перших місцевих виборів депутатів сільських, селищних, міських рад і відповідних сільських, селищних, міських голів територіальних громад, території яких затверджені Кабінетом Міністрів України і, відповідно, відміну проведення виборів депутатів сільських, селищних, міських рад, сільських, селищних, міських голів територіальних громад, які увійшли до складу територіальних громад, території яких затверджено Кабінетом Міністрів України.

Таким чином, Уряд отримав повноваження визначити в адміністративному порядку територіальну основу для діяльності органів місцевого самоврядування базового рівня, а також самостійно сформувати в усіх областях України територіальні громади [103]. В червні 2020р. Кабінетом Міністрів України було прийнято розпорядження №№ 707-р –

730-р «Про визначення адміністративних центрів та затвердження територій територіальних громад усіх областей України», відповідно до якого на території України створено 1470 територіальних громад, з яких 410 – міські, 433 селищні, 627 сільські. Вони покривають всю територію України без врахування тимчасово окупованої території АР Крим. (табл. 2.1) [103].

На підставі прийняття означеного рішення [103], Кабінет Міністрів України реорганізував територіальні громади, які не приєдналися до жодної ТГ, а також територіальні громади, які завершили передбачену Законом України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [101] процедуру об'єднання.

У серпні 2020р. постановою № 160 Центральною виборчою комісією було призначено перші вибори депутатів сільських, селищних, міських рад територіальних громад і відповідних сільських, селищних, міських голів на 25 жовтня 2020 року [105].

Наступним етапом здійснення реформи децентралізації в Україні було формування нового районного рівня адміністративно-територіального устрою. Так Кабінету Міністрів України відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення територій та адміністративних центрів територіальних громад» було доручено підготувати проекти закону про ліквідацію та утворення районів та подати їх на розгляд Верховної Ради України.

Верховною Радою України 17.07.20р. було прийнято Постанову «Про утворення та ліквідацію районів», згідно якої ліквідовано 490 районів та утворено нові 136 укрупнених районів у складі територій територіальних громад, затверджених Кабінетом Міністрів України [106] (табл. 2.1).

Таблиця 2.1.

Нова система адміністративно-територіального устрою України

Область	Кількість територіальних громад, в яких відбулися перші місцеві вибори 25.10.20 р.	Кількість районних рад, у яких відбулися перші місцеві вибори 25.10.20 р.	Кількість адміністративно-територіальних одиниць субрегіонального (районного) рівня	Кількість адміністративно-територіальних одиниць базового рівня
АР Крим	-	-	10	-
м. Київ	-	-	-	1
Вінницька	63	6	6	63
Волинська	54	4	4	54
Дніпропетровська	86	7	7	86
Донецька	46	5	8	66
Житомирська	66	4	4	66
Закарпатська	64	6	6	64
Запорізька	67	5	5	67
Івано-Франківська	62	6	6	62
Київська	69	7	7	69
Кіровоградська	49	4	4	49
Луганська	26	4	8	37
Львівська	73	7	7	73
Миколаївська	52	4	4	52
Одеська	91	7	7	91
Полтавська	60	4	4	60
Рівненська	64	4	4	64
Сумська	51	5	5	51
Тернопільська	55	3	3	55
Харківська	56	7	7	56
Херсонська	49	5	5	49
Хмельницька	60	3	3	60
Черкаська	66	4	4	66
Чернівецька	52	3	3	52
Чернігівська	57	5	5	57
РАЗОМ	1420	119	136	1470

Джерело: сформовано автором за [108]

На підставі означеної вище Постанови Верховної Ради України [106] Центральною виборчою комісією були призначені перші вибори депутатів районних рад.

Таким чином було забезпечено відповідність системи адміністративно-територіального устрою районного рівня України сучасним європейським стандартам, що сприяло формуванню територіальної основи для діяльності органів місцевого самоврядування на субрегіональному (районному) рівні та створило умови для проведення місцевих виборів у 2020 р., у тому числі і до новостворених районних рад.

Аналіз результатів реформ децентралізації й адміністративно-територіального устрою надав можливість визначити основні фактори їх реалізації (рис.2.2).

Рис. 2.2. Визначальні фактори реалізації реформи децентралізації в Україні.

Джерело: сформовано автором за [109].

Оскільки наразі Україна має нову модель адміністративно-територіального устрою, в основі якої лежать основні постулати Європейської Хартії місцевого самоврядування, першим фактором є новий адміністративно-територіальний устрій. Завдяки реформам, крім ресурсів, якими наділили територіальні громади, до них перейшла й відповідальність, в тому числі й за особистий розвиток. Наразі органи місцевого самоврядування володіють всіма можливостями й важелями впливу на оперативне вирішення питань. Отже, другим фактором реалізації реформ децентралізації й адміністративно-територіального устрою є відповідальність органів місцевого самоврядування. Це важливо, тому що такий короткий ланцюг взаємодії між органами місцевого самоврядування, населенням й місцевим бізнесом сприяє збільшенню якісних послуг в ТГ.

Оскільки після утворення ТГ в Україні з'явилися успішні практики покращення взаємовідносин між місцевою владою й місцевим бізнесом, збільшення узгодження їх інтересів з метою розвитку громад та підвищення добробуту, покращилась й практика адміністрування податків. З січня 2021р. ТГ перейшли на прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом. Як результат, капітальні видатки ТГ збільшилися в 3 рази. Отже третім фактором реалізації реформ варто виділити бюджетну децентралізацію. Такі результати реалізації реформ сприяють зростанню привабливості життя в ТГ та суттєво знижують міграційні процеси.

Четвертим фактором реалізації реформ децентралізації й адміністративно-територіального устрою в Україні варто виділити розширення мережі центрів надання адміністративних послуг, яких наразі відкрито близько 1000. Подальше розширення мережі ЦНАП в ТГ сприятиме підвищенню рівня доступності та якості публічних послуг незалежно від місця проживання.

Кожна громада має свої унікальні інституційні особливості та резерви розвитку. Результати здійснення реформ децентралізації й адміністративно-територіального устрою, передача ресурсів і повноважень на місця сприяють тому, що органи місцевого самоврядування, аналізуючи потреби своїх мешканців й бізнесу, сильні й слабкі сторони ТГ з метою їх розвитку, налагоджують якісні комунікації з внутрішніми та зовнішніми інвесторами. Отже, п'ятим фактором варто визначити інвестиційну привабливість ТГ. Формується та посилюється й регіональна конкуренція між ТГ за кращі умови для створення й розширення бізнесу. Варто виділити програми «U-LEAD з Європою», «GIZ», «AGRO» «USAID», «DOBRE» завдяки яким в Україні реалізовано ініціативи муніципального партнерства з розробки проєктів місцевого розвитку регіонального значення, які фінансуються, в тому числі й міжнародними фінансовими установами Німеччини, Швейцарії, Швеції, Словенії, Польщі, Данії, Естонії, США.

Отже, викладене вище засвідчує, що означені вище кроки надали можливість формування стійного фундаменту для подальшої реалізації реформи децентралізації, а також вирішенню актуальних питань у сферах освіти, охорони здоров'я, культури, соціального забезпечення та інших. Слід зауважити, що сама адміністративно-територіальна децентралізація не може бути гарантом забезпечення розвитку територіальних громад. Країна, для забезпечення розвитку, має вибудувати свою особисту модель комплексного механізму розвитку, а кожна ТГ, використовуючи свої організаційно-інституційні та функціонально-економічні особливості, з метою забезпечення власного розвитку, на свій розсуд має скористатись шансом, який надає реалізація реформи децентралізації. При цьому, органи місцевого самоврядування мають чітко розуміти особливості розвитку своїх ТГ, володіти необхідними компетентностями, досвідом та знаннями, самостійно вирішувати питання, які виникають для досягнення своїх тактичних й стратегічних цілей розвитку. Ключовим індикатором досягнення стратегічної мети реформування адміністративно-територіального устрою України є

забезпечення реальної можливості для мешканців ТГ отримувати в повному обсязі якісні публічні послуги від органів влади на кожному рівні управління. Слід також відмітити ще один вагомий результат реалізації реформи децентралізації в Україні – зміна свідомості самих українців – перехід від формату пасивного очікування змін до активних дій, безпосередньої участі у прийнятті рішень щодо розвитку своїх ТГ й відповідальності за прийняті рішення.

2.2. Імплементация ініціатив країн ЄС щодо розвитку територіальних громад в умовах децентралізації

Як доведено у підрозділі 2.1 роботи розвиток територіальних громад в Україні перебуває в процесі трансформаційних змін, викликаних реалізацією реформ децентралізації й адміністративно-територіального устрою, що передбачає формування нових й удосконалення існуючих підходів, й особливо зараз, з урахуванням воєнних реалій. Тому, на наше глибоке переконання, з метою формування найобґрунтованішого підходу до означеної мети дослідження доцільно розглянути сучасні науково-практичні підходи до тотожних змін, яких зазнали, або зазнають відповідні процеси у демократичних зарубіжних країнах світу.

Аналіз літературних джерел дає можливість стверджувати, що історичний шлях реалізації реформи децентралізації в демократичних країнах світу можна охарактеризувати як шлях узгодження суперечностей, які пов'язані з пошуком ефективної моделі організації влади. Варто зазначити, що хоча й сама децентралізація не гарантує автоматичного покращення якості життя мешканцям ТГ, її результати суттєво розширюють можливості забезпечення населення якісними публічними послугами, створюють умови для ефективного використання ресурсів та розвитку громад в цілому. Тому, формування, з урахуванням інституційних особливостей, покладених повноважень, місцевої автономії, співвідношення

з державною владою, специфіки становлення та розвитку, унікальної моделі децентралізації є передумовою отримання якісних позитивних змін. Аналіз досвіду європейських країн, які характеризуються успіхом демократичних трансформацій, свідчить про те, що самі моделі можуть бути різними, але їх об'єднує суттєве посилення ролі місцевого самоврядування в забезпеченні процесу розвитку.

Саме тому процес формування ТГ зокрема та реалізація реформи децентралізації в цілому в Україні відбувається з урахуванням вдалих практик та кейсів європейських країн, які мали певні схожі характеристики розбудови державного управління й успішно пройшли цей революційний шлях трансформацій. Подібні Україні децентралізаційні реформи вже відбулись у більшості демократичних країн, таких як Польща, Франція, Естонія, Данія, Італія, Латвія, Словаччина, Фінляндія, Чехія, Швеція, Угорщина (табл. 2.2).

Імплементація їх успішного досвіду в сучасну українську дійсність беззаперечно має відбуватись з урахуванням унікальності та специфіки розвитку України.

Отже, еволюція територіальної структури влади, тенденції укрупнення територій в Україні, з метою забезпечення їх розвитку, які були нами розглянуті в попередніх розділах, були також притамані демократичним країнам в процесі еволюції їх розвитку. Це підтверджує факт того, що усі Конституції Європейських країн містять положення основних засад децентралізації. Їх трансформація, реформи адміністративно-територіального устрою зокрема, та адміністративно-політичних систем в цілому, вважалася важливим завданням у процесі розвитку Східної та Центральної Європи після 1989 р. після краху комуністичних режимів.

Показовим прикладом організації так званої традиційної системи децентралізації влади демонструють країни Балтії та Центрально-Східної Європи.

Таблиця 2.2.

Адміністративно-територіальні характеристики європейських країн.

Основні характеристики	Данія	Естонія	Фінляндія	Латвія	Литва	Норвегія	Польща	Швеція
Форма правління	конституційна монархія	республіка	республіка	республіка	республіка	конституційна монархія	республіка	конституційна монархія
Місцеве самоврядування	98 муніципалітетів в 5 регіонів	64 сільських муніципалітетів 15 міст	310 муніципалітетів	7 міських муніципалітетів та 35 окружних муніципалітетів	60 муніципалітетів	356 муніципалітетів	2477 муніципалітетів 380 повітів 16 воєводств	290 муніципалітетів 21 регіон
ВВП на душу населення, євро (2019р)	40800	26580	35170	22020	26100	45720	23150	38200
Видатки місцевого самоврядування	32,8% ВВП, або 66,1% загальних публічних видатків	9,8%ВВП, або 25,1% загальних публічних видатків	23,9% ВВП або 41% загальних публічних видатків	10,9%ВВП або 28% загальних публічних видатків	8,6% ВВП, або 24,6% загальних публічних видатків	17,7% ВВП, або 34,2% загальних публічних видатків	14,2%ВВП, або 33,8% загальних публічних видатків	5,1% ВВП, або 50,9% загальних публічних видатків
Площа суходолу, км ²	42924	43432	303892	62210	62650	304226	306,194	407,340
Населення, млн (2020)	5,82	1,33	5,53	1,91	2,79	5,37	37,96	10,3
Густота населення, чол на км ²	136	31	18	31	45	18	124	25
Рекомендована мінімальна кількість населення в муніципалітеті, чол	30000	5000	20000	5000	5000	15000-20000	15000-20000	15000-20000
Середня кількість населення в муніципалітеті, чол	59415	16795	17824	16031	46570	15077	15496	35667

Джерело: сформовано автором за [110]

Аналіз реалізації реформ адміністративно-територіального устрою та децентралізації таких країн як Естонія, Литва, Латвія, Польща, Словенія, Угорщина, Чехія засвідчує, що основна увага урядів означених країн була сконцентрована на таких напрямках як: формування конституційної, нормативно-правової бази реформ, ефективної структури органів місцевого самоврядування, внутрішньої організації та пошуку дієвих методів та інструментів прийняття рішень. Багато приділялось уваги питанням якості та доступності надання публічних послуг населенню незалежно від місця його проживання, управлінню місцевими фінансами та пошуку додаткових ресурсів для забезпечення розвитку.

В Україні, як і в європейських державах, розподіл території ґрунтується на основі адміністративно-територіального устрою. Реалізація адміністративно-територіальної реформи в Україні, формування спроможних адміністративно-територіальних одиниць, відповідно до Номенклатури статистичних територіальних одиниць – NUTS, усунення незбалансованості між розвитком територій різного підпорядкування, здійснення ефективної регіональної політики є однією з умов до вступу в ЄС. Номенклатура статистичних територіальних одиниць – NUTS, як стандарт територіального поділу країн ЄС, слугує базою для порівняння рівнів розвитку територій, а також дозволяє проводити моніторинг та оцінку показників ефективності реалізації регіональної політики, забезпечення реалізації принципів формування адміністративно-територіального устрою країн-членів ЄС.

Фактично у переважної більшості країн-кандидатів до вступу в ЄС спостерігалися значні нерівномірності в рівні розвинутості територій, розбудові їх інфраструктури, демографічній ситуації та в доходах. Вступ до ЄС, реформа децентралізації та адміністративно-територіального устрою, економічна лібералізація, активна регіональна політика сприяли активізації участі громадян в процесах розвитку територій зокрема й країн Східної та Центральної Європи в цілому. Таким чином, незважаючи на багатоаспектні

суперечки, які треба долати й узгоджувати, децентралізація залишається основною рекомендацією міжнародних інститутів влади для досягнення належного демократичного врядування.

Означене вище надає нам можливість стверджувати, що подальша реалізація реформи децентралізації в Україні з урахуванням унікальних інституційних особливостей, залишається одним з першорядних питань стратегічного планування розвитку України. Вивчення генезису розвитку демократичних країн дозволяє зробити певні узагальнення та висновки, що реалізація реформи децентралізації влади в різних країнах була викликана різними причинами. Наприклад, в таких країнах як Бельгія, Швейцарія, Канада – децентралізація використовувалась як інструмент забезпечення автономії регіонів. Такі країни як Аргентина й Бразилія за допомогою реалізації реформи децентралізації вирішували певні питання, пов'язані з підвищенням ефективності використання ресурсів. Щодо термінів реалізації реформи децентралізації, то в різних країнах цей процес займав різні періоди часу. Так, наприклад, Східна Німеччина витратила на реалізацію реформи децентралізації десять тижнів, Угорщина десять місяців, а Польща десять років. Такі розбіжності у часі обумовлені передусім з унікальною історичною особливістю розвитку країн, рівнем розвитку їх економіки та культури управління, соціально-економічними чинниками. Ці розбіжності ще раз підтверджують факт того, що не може бути ніякої універсальної моделі реалізації реформи децентралізації для всіх країн, хоча систематизація та уніфікація підходів існує, особливо в питаннях регіонального розвитку. Існує багато прикладів того, що навіть унітарні держави мають в своєму адміністративно-територіальному устрої регіони зі спеціальним статусом - Іль-де-Франс у Французькій Республіці, у Великобританії– Ірландія, Шотландія, Уельс та інші. Крім того, абсолютно всі держави, й унітарні, й федеральні, формують свій адміністративно-територіальний устрій з урахуванням унікальних особливостей, необхідності міжмуніципального співробітництва, обов'язково включають регіони зі спеціальним статусом,

планують створення конгломератів громад з метою посилення слаборозвинених територій.

В підтвердження означеної вище тези варто проаналізувати досвід такої унітарної держави як Франція, яка в свій час доклала чимало зусиль для того, щоб реалізувати реформу децентралізації та адміністративно-територіального устрою примусово. Мається на увазі спробу злиття комун Франції, які були давно історично сформовані. Така ініціатива Уряду Франції була негативно сприйнята населенням, і, врешті речт, примусове об'єднання комун з часом трансформувалося в їх достатньо вдале співробітництво. Крім того, з метою підвищення ефективності розвитку та розбудови територій, в більшості країн світу існує тенденція об'єднання слаборозвинених або дрібних територій. Яскравим прикладом тут може виступати й Україна, де в результаті реалізації другого етапу реформи децентралізації та адміністративно-територіального устрою у 2020р. було ліквідовано 490 існуючих районів, а замість них сформовано 136 нових. Цікавим для аналізу залишається факт того, що обґрунтування доцільності саме такої кількості районів в Україні так і не було оприлюднене. Щодо Франції, то й зараз країна в питанні адміністративно-територіального устрою демонструє консервативний підхід – на теперішній час там налічується 36 565 комун, 80%з яких мають менше тисячі мешканців. Така адміністративно-територіальна організація, безперечно створює багато складнощів для органів місцевого самоврядування при виконанні ними своїх повноважень [184]. В такому випадку дієвими інструментами, які використовують у Франції для вирішення проблем, пов'язаних із унікальною особливістю країни стали співробітництво комун – для вирішення спільних питань, пов'язаних із наданням гарантій, в тому числі й фінансових, а також для ефективного функціонування всіх служб місцевого самоврядування – об'єднання в одну більш потужну декількох малих комун [1]. Вивчення досвіду Франції ще раз підтверджує тезу про відсутність єдиного універсального кількісного критерію об'єднання територій з метою

забезпечення їх розвитку. Успішні практики об'єднання мали місце тільки за умов добровільного об'єднання комун, обов'язкового врахування інституційних, культурних, історичних, уподобань їх мешканців, використання досвіду міжмуниципального співробітництва.

Модель примусового укрупнення притаманна також Данії, де укрупнення територіальних одиниць відбувалося до розмірів, які вважалися оптимальними для реалізації урядових соціальних програм. Таким чином, кількість комун Данії зменшилася з 271 до 98 із середньою чисельністю населення понад 50 тисяч мешканців. Таке укрупнення посилило систему місцевого самоврядування Данії і дало змогу закріпити за ними надійні джерела надходжень.

Ще один успішний досвід демонструє Німеччина, яка є однією з перших країн, яка здійснила реформи адміністративно-територіального устрою та децентралізації влади в післявоєнний період на базовому місцевому рівні.

Характерними унікальними особливостями проведення реформ у Німеччині є достатньо високий рівень демократичності форм волевиявлення населення та громадської активності в цілому, особливо в процесах, пов'язаних із забезпеченням належного рівня життєдіяльності. Базовим суб'єктом місцевого самоврядування в Німеччині є громади, які, як правило, достатньо щільно заселені та мають певний допустимий розмір території. Практика укрупнення громад в Німеччині демонструє різні результати, в тому числі й незавжди є позитивні. Їх автономія базується на перспективах можливості організаційно-економічної діяльності, організації ефективного місцевого самоврядування на певній території, вирішенні локальних питань, пов'язаних із встановленням місцевих податків і зборів, ухваленням місцевих бюджетів та правових норм, а також іншими питаннями забезпечення розвитку [107].

Слід звернути увагу, що сучасна успішна практика використання моделей децентралізації в демократичних країнах не завжди направлена на

посилення локального рівня. Для прикладу наводимо досвід реалізації реформ в Іспанії, де передача повноважень та основні результати децентралізації сконцентровані на рівні так званих автономій (регіонів).

Цінним для дослідження є вивчення досвіду демократичних країн щодо визначення критеріїв для формування меж нових муніципальних утворень.

Наприклад, в Данії процедури визначення меж нових муніципальних утворень передувало проведення ґрунтового дослідження, на основі узгодження різних критеріїв, в тому числі й таких як, наприклад, обсяги доставки пошти до домівок мешканців муніципальних утворень. Після цього виявлялись зони комунікацій й різноманітної діяльності, які інституційно склалися в різних сферах життєдіяльності. Так, було визначено більше ста двадцяти центрів кооперації ресурсів та більше сорока торговельних зон. Результатом першого етапу дослідження стала карта взаємозв'язків окремих територій. Другий етап дослідження був присвячений пошуку рішення щодо оптимізації процесу надання населенню публічних послуг. Для досягнення означеної мети ґрунтовно проаналізували “ефекту масштабу” від змін. Як результат, внесено низку пропозицій щодо створення округів, які були детально обговорені й узгоджені із самими муніципальними утвореннями, і тільки після вирішення всіх узгоджень були затверджені на державному рівні.

Схожі процеси відбувались й у Швеції, де муніципалітети, враховуючи рівень освоєння територій об'єднувалися навколо міст з метою налагодження ефективної співпраці.

На жаль, при реалізації реформи адміністративно-територіального устрою в Україні навіть у 2020р. так і не було доведено обґрунтування доцільності залишити саме таку кількість – 136 укрупнених районів. Відносно схожа практика була у свій час використана у Фінляндії, де була здійснена спроба суттєвого зменшення чисельності муніципалітетів адміністративно-примусовим шляхом. Кількість муніципалітетів Фінляндії

скоротилась з 450 до 320. Середній розмір муніципалітетів становив близько 17 тисяч мешканців. Тоді мала місце державна підтримка муніципалітетів за рахунок надання додаткових субсидій. В підсумку реформа децентралізації влади й адміністративно-територіального устрою в Фінляндії реалізувалась не регуляторно-директивним шляхом, а на добровільній основі, завдяки стимулюванню суб'єктів місцевого самоврядування щодо прийняття рішень про доцільність такого об'єднання та поширенню міжмуніципального співробітництва та кооперації. Як результат ефективного муніципального співробітництва, на теперішній час муніципалітети Фінляндії надають широку низку якісних та доступних публічних послуг. Кооперація здійснюється у таких сферах як водопостачання, комунальні послуги, медицина, утилізація сміття, освіта. Активно використовується так звана «модель господаря» – коли один муніципалітет бере на себе виконання функцій для визначеної групи муніципалітетів.

Отже рішення щодо укрупнення дає можливість вирішення питань, які пов'язані із розширенням майнової та доходної бази, оптимізації видатків. Вирішення питань, які пов'язані із оптимізацією використання наявних ресурсів, пошуку додаткових ресурсів, узгодження інтересів суб'єктів територіальних утворень покладається на органи місцевого самоврядування. Навіть у країнах з великими за розмірами територіальними утвореннями, таких як Швеція та Данія окремі місцеві функції реалізуються через використання механізмів міжмуніципального співробітництва та спільного забезпечення.

Польська модель децентралізації за оцінками українських реформаторів є найбільш схожою до інституційних особливостей сучасної української дійсності. На теперішній час Польща є однією з найдинамічніших і сталих економік Європи. Отже успішні польські практики реалізації реформ можуть бути корисними при здійсненні реформ в Україні. Реформа децентралізації в Польщі розпочалася з економічної складової. У гмінах були створені рахунки, на які сплачуються податки.

Аналізуючи в цілому успішний досвід Польщі в процесі реалізації реформи децентралізації, варто зауважити на помилковому рішенні не враховувати критерій кількості та якості ресурсів, якими володіли повіти, а також ігноруванні різниці між потенціалами міських та сільських гмін. В результаті, це привело до ще більшого зростання розриву в питаннях забезпечення розвитку муніципальних рівнів самоврядування. Більш того, повіти, які з тих чи інших причин залишилися без державної підтримки, після реалізації реформи адміністративно-територіального устрою демонстрували ще гірші темпи розвитку. Територіальне планування потребувало об'єднання муніципалітетів одночасно з пошуком варіантів їх рівномірного поділу [184].

Інструменти економічного стимулювання об'єднання, злиття або приєднання до більш крупних муніципалітетів активно використовувались в Естонії та Італії в комунах із чисельністю населення менше ніж п'ять тисяч мешканців.

Досвід Латвії демонструє змішаний механізм об'єднання громад, який використовує як адміністративні інструменти так і добровільне формування. Процедура добровільного укрупнення громад Латвії тривала чотири роки, в процесі якої кожна громада має право на державну підтримку у вигляді дотації з державного бюджету у розмірі від 1% до 5% від загальної суми бюджету громади. Після чого, у випадку якщо громада не сформувалась, то укрупнювалась примусово [100].

Важливим питанням при реалізації реформи децентралізації влади залишається розподіл повноважень між органами влади різних рівнів й узгодженість ієрархії у відносинах міжрегіональними та місцевими інститутами влади.

Наприклад, у Франції ці питання законодавчо закріплені в Конституції держави, згідно з якою жодна місцева влада не може здійснювати владу або нагляд за іншими органами влади. На наш погляд, суттєвим недоліком французького підходу є те, що насправді, даний підхід на практиці не сприяє розвитку співробітництва між регіонами, муніципалітетами, а також не

відповідає реальній дійсності відносин підпорядкування між різними рівнями влади.

Протилежний за своїми пріоритетами підхід в питанні узгодженості ієрархії у відносинах демонструє Німеччина, де місцеві органи влади мають повне право здійснювати нагляд за діяльністю інших органів влади. Тобто пріоритетним є саме ієрархія відносин між органами влади різних рівнів.

Одним з вагомих результатів реалізації реформи децентралізації є розмежування повноважень між органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Демократичні країни демонструють свої характерні особливості розмежування повноважень. Наприклад, муніципалітети таких країн як Словаччина, Польща, Угорщина під час децентралізації отримали повноваження в питаннях: розпорядження майном та місцевим бюджетом; землевпорядкування, зонування, планування; місцевої екологічної охорони; організації системи громадського транспорту, будівництва житла, мостів, доріг, вулиць; розвитку освіти, культури та спорту; соціального забезпечення; надання первинної медичної допомоги; місцевої переробки відходів; водопостачання; охорони громадського порядку; протипожежних заходів, тощо.

У Чехії органи місцевого самоврядування в ході реалізації реформи децентралізації отримали суттєво інший обсяг повноважень. Наприклад, чеські вчителі отримують заробітну плату, яку виплачують з центрального бюджету. Забезпечення медико-санітарної допомоги відноситься до компетентностей страхових компаній. До повноважень виключно органів місцевого самоврядування в Чехії можна віднести ведення реєстрів народжень, смертей та шлюбів; питання в сфері охорони навколишнього середовища, утилізації відходів, якості води, організації роботи транспорту.

Європейською хартією місцевого самоврядування зазначено, що функції органів місцевого самоврядування та питання розподілу повноважень визначаються Конституцією та законодавством [60].

Органи місцевого самоврядування мають закріплені Конституцією повні та виключні повноваження вирішувати будь-яке питання, яке знаходиться в рамках їх компетенцій, а також питання, які не знаходяться в рамках компетенцій інших інституцій. І ці повноваження не можуть бути обмеженими чи припиненими іншими органами влади. Так званий механізм виключної компетенції успішно застосовується також у Бельгії, де кожен інститут влади наділений повними і виключними повноваженнями, які належать тільки йому. На законодавчому рівні прописано, що не може бути втручання федерального уряду в повноваження громад. До повноваження органів місцевого самоврядування відносять вирішення питань в сфері соціальної допомоги, охорони здоров'я, культури. Вирішення питань в сфері ЖКГ частково відноситься до повноважень регіонів. Питання, які пов'язані із суверенітетом, входять до повноважень державних органів влади. Згідно з Конституцією Німеччини, парламент має виключні повноваження у чітко визначених сферах і громади позбавлені права приймати нормативно-правові акти у кількох сферах [100].

Отже, процеси реформування адміністративно-територіального устрою демократичних європейських країн у другій половині ХХ ст. мали інституційно-організаційний характер. Зміни в процесі децентралізації влади передбачали якісну зміну внутрішньої структури територіальних утворень, значно посилювали повноваження голів рад та самих виборних рад, передбачали активну участь громадськості в публічних і відкритих процесах прийняття рішень, сприяли перетворенню органів місцевого самоврядування та громадськості в свідомих, відповідальних та активних учасників суспільного життя країни в цілому та реалізації публічної політики зокрема [93]. Публічні прозорі процеси прийняття рішень сприяли тому, що й на теперішній час у провідних європейських країнах все ще реалізується практика інформування громадян про результати здійснення реформи децентралізації влади та її успішні практики. Для цього створюються відповідні інститути влади. Так у Франції успішно функціонує Національна

комісія з публічних дебатів. Основними функціями означеної комісії є інформування громадян про проекти прийняття рішень, організація їх обговорення з метою узгодження інтересів та врахування всіх точок зору в процесі прийняття рішень. Такий досвід є дуже цікавим для України й успішно використовується в ході реалізації реформи децентралізації. Так, з метою підвищення обізнаності української громадськості про результати реформи децентралізації влади було реалізовано низку ініціатив, про що свідчать щорічні соціологічні дослідження, які були започатковані у 2015 р. Радою Європи у співпраці з українською стороною [71,73]. За результатами досліджень на початок 2015р. понад 80% респондентів України підтримувало реалізацію реформи децентралізації в Україні [158]. Ситуацію дещо змінилася у 2018р. В ході проведення опитування громадської думки стало відомо, що рівень обізнаності українців щодо реалізації реформи децентралізації знизився [45]. Отже, для підвищення рівня обізнаності українського суспільства в питаннях реалізації реформи децентралізації та адміністративно-територіального устрою, їх позитивних результатів та актуальних проблем, на наше переконання, доцільно проводити низку заходів за активної участі органів місцевого самоврядування, державної влади, представників громадських організацій та журналістів. Порядок денний означених заходів має включати розгляд питань щодо поширення успішних практик розвитку ТГ, аналізу досвіду європейських країн щодо реалізації реформи децентралізації. Важливим також є формування у мешканців ТГ позитивного ставлення до процесу децентралізації, підвищення рівня їх обізнаності про позитивні зміни, які відбуваються, а також сприяння їх залучення до активної участі процесі розвитку ТГ.

Наразі після формування нового адміністративно-територіального устрою в Україні актуальним залишається вирішення питань щодо чіткого розмежування повноважень між державними та місцевими органами влади, а також посилення інформування громадськості про результати та можливості, які вони можуть отримати в ході подальшої реалізації реформи. Вкрай

важливим також залишається питання активізації свідомої, відповідальної активної участі громадян у процесах прийняття рішень. Актуальним залишається вирішення питань, які стосуються фінансової спроможності всіх рівнів організації влади як на місцях, так і країни в цілому. Мається на увазі процес оптимізації місцевих видатків відповідно до галузевих норм навантаження на бюджетні установи, а також бюджетної спроможності фінансування бюджетних установ. Успішні практики демократичних країн показують, що сам процес укрупнення територіальних одиниць здійснювався, як правило, директивно. Але, разом з тим, сам вибір пріоритетних напрямів реформування адміністративно-територіального устрою залежав від багатьох факторів інституційного, організаційного, економічного, культурного спрямування. Спільними були наступні риси – професіоналізація органів місцевого самоврядування, перегляд меж, розмірів, кількості адміністративно-територіальних утворень, а також перерозподіл повноважень і функцій різних рівнів управління [180].

Тривалий період часу реалізація реформи децентралізації в Україні та сам процес формування громад проходив без врахування думки експертів та носив стихійний характер. Результатом такого підходу стало створення територіальних утворень, які суттєво відрізнялися між собою за загальними параметрами, такими як бюджет громади, його ротаційність, розмір території громади, кількість її мешканців та іншими. Таким чином, на наше переконання, враховуючи досвід європейських країн, важливо застосувати адаптивні заходи реалізації реформи децентралізації. Наприклад у Польщі реалізація реформи планувалась на термін до 30 р., у Фінляндії, Литві, Латвії тривала до 16 р. Тут вкрай важливим є системний аналіз сучасного стану розвитку нових адміністративно-територіальних утворень, поступова й ретельна підготовка з обов'язковим врахуванням думки мешканців ТГ. Ефективними інструментами тут можуть бути постійний моніторинг громадської думки на основі проведення соціологічних опитувань та анкетувань, активне залучення мешканців ТГ до реалізації реформи та

популяризації її успішних результатів, проведення місцевих референдумів. Актуальними залишаються використання інструментів міжмуніципального співробітництва або інших альтернативних способів укрупнення. Тут не може бути однакових для всіх ТГ рішень або встановлення єдиних правил та критеріїв. Важливо враховувати інституційні особливості та потенціал кожної ТГ, аналізувати власні помилки попередніх років для подальшого її ефективного розвитку [68]. Здійснення реформи повинно відбуватись на основі науково-обґрунтованих програм та стратегій розвитку, з обов'язковим врахуванням успішних практик демократичних країн. Для досягнення стратегічної мети реформи адміністративно-територіального устрою та децентралізації влади, а саме підвищення якості надання публічних послуг населенню та ефективності роботи органів місцевого самоврядування доцільно стимулювати місцеві ініціативи, трансформаціям мають передувати обов'язкове обговорення та врахування широкої суспільної думки.

Для стимулювання розвитку ТГ важливо оптимізувати використання наявних ресурсів та пошук шляхів їх збільшення. Вкрай важливо знайти шляхи збільшення кадрового потенціалу, фінансового забезпечення, розбудови інфраструктури. Для прикладу, цікавим є досвід Польщі, де ресурсна самодостатність територіальних утворень – гмін закріплено в Конституції країни. Згідно основного закону Польщі доходи муніципальних утворень формуються з власних доходів, загальних та цільових субсидій з державного бюджету. Для забезпечення фінансової спроможності гмін в Конституції Польщі закріплено положення, згідно з яким територіальні утворення мають право брати участь у публічних прибутках згідно до виконуваних завдань. Крім того, до повноважень органів місцевого самоврядування Польщі відноситься встановлення місцевих податків, що забезпечує перспективи отримання прибутків, планування їх ефективного використання, та збільшення [189]. Структура власних доходів муніципальних утворень Польщі складають наступні види доходів: доходи від комунального майна; доходи від штрафів та грошових стягнень;

надходження від комунальних підприємств, допоміжних господарств тощо; п'ять відсотків доходів, що нараховуються до державного бюджету за реалізацією завдань державної компетенції; міжбюджетні дотації з боку інших суб'єктів місцевого самоврядування; нарахування відсотків за несвоєчасне перерахування платежів; нарахування відсотків від кредитів, наданих органами місцевого самоврядування; інші доходи, які належать місцевому самоврядуванню [116]. Крім того, органи місцевого самоврядування використовують різноманітні інструменти залучення інвестицій та розташування бізнесу, активізації ефективного співробітництва шляхом створення спільних підприємств, що являється актуальним для України.

Найбільш впливовими на місцевому рівні є словацькі муніципалітети. Вони є фінансово незалежними від уряду, мають реальну владу, потужний власний бюджет, власність та землю, активно ведуть бізнес, розвиваючи міжнародне й транскордонне співробітництво. Такий підхід дозволив суттєво посилити ефективність бюджетної системи та якість надання публічних послуг в муніципалітетах Словаччини, сприяв розвитку депресивних територій, а також загальному покращенню соціально-економічних умов життєдіяльності, посилив можливості працевлаштування, та суттєво уповільнив міграційні процеси. Оскільки органи місцевого самоврядування Словаччини несуть повну відповідальність за управління розвитком, вони в повній мірі зацікавлені у збільшенні доходів місцевого бюджету, розбудові території та створенні сприятливих умов для життєдіяльності.

Особливістю реалізації реформи децентралізації в Угорщині є те, що до повноважень органів місцевого самоврядування відноситься вирішення тільки питань які мають місцеве значення. Решта питань вирішується під наглядом органів державної влади. Такий підхід сприяв формуванню дисбалансів між розподілом сфер відповідальності між органами державної влади та місцевого самоврядування, що сприяло зменшенню доходів муніципалітетів, привело до фіскальної реструктуризації та зниженню рівня

центральної держави. Особливо це стало відчутно після того, як заклади освіти, охорони здоров'я та інші об'єкти були передані центральному уряду. Крім того, було також значно зменшено частку податків та субсидій, що використовуються для фінансування муніципалітетів. Така бюджетна політика позбавила муніципалітети Угорщини матеріальної та фінансової незалежності. На теперішній час реформування системи місцевого самоврядування в Угорщині й досі не завершено. Конституційне оформлення реформи децентралізації Угорщини отримала лише після ухвалення нової Конституції 2011 р. [175], й набрання чинності з 01.01.12 р. В той же час було ухвалено також Закон «Про місцеве самоврядування» [186]. Таким чином, на наш погляд, реформа децентралізації Угорщини не в повній мірі спрямована на посилення органів місцевого самоврядування.

Аналізуючи досвід об'єднання територіальних громад в Україні, можна стверджувати, що успішні практики розвитку проявляють, як правило, ті громади, що утворились довкола районних центрів. І навпаки, практика утворення сільських ТГ навколо інших населених пунктів, абсолютно себе не виправдала, першочергово, через проблему якісного кадрового забезпечення місцевої влади, особливо в умовах реалізації реформи децентралізації й передачі нових повноважень на місця. І якщо обсяг фінансових ресурсів, або стан об'єктів інфраструктури може бути завчасно прогнозований, то формування кадрового потенціалу, який спроможний вирішувати поставлені завдання на місцях, особливо у сільській місцевості, є фактично непередбачуваним процесом [160].

Проведене дослідження успішного досвіду демократичних країн дозволяє констатувати що реформа децентралізації є базовою рисою розвитку інституційного забезпечення регіональної політики. І якщо до реалізації реформи основна роль для її здійснення належала центральним органам виконавчої влади держав, то зараз регіональна політика здійснюється як центральними органами влади та регіонів так і органами місцевого самоврядування. При чому роль місцевого самоврядування та

об'єднань громадян, які захищають інтереси ТГ та регіонів, значно зростає, а роль центральних органів влади дедалі більше зводиться лише до формування нормативно-правової бази [43].

Узагальнюючи означене вище, підтверджуємо тезу про те, що в процесі трансформаційних перетворень не існує ідеальних реформ, ідеального суспільного консенсусу, ідеальних рішень, гладкого шляху до сталого розвитку. Важливо послідовно працювати, втілюючи в життя прийняті рішення, вчитися долати перешкоди, вчасно виправляти помилки. Саме це є запорукою успішної реалізації реформ. Аналізуючи результати реформи децентралізації влади в Україні, варто відзначити її як одну з найдієвіших і значущих реформ.

Отже, результати реалізації реформи децентралізації влади в Україні отримали схвальні відгуки від багатьох держав, Європейського Союзу та Ради Європи. У Доповіді щодо імплементації Україною Угоди про асоціацію з ЄС, яку схвалив Європейський Парламент у лютому 2021р. йдеться про вагомий прогрес у сфері реформ та виконанні Угоди. Крім того, надаються рекомендації щодо подальших напрямів співпраці. Окремо акцентовано увагу на ефективності реалізації реформи децентралізації, яку Євросоюз закликає завершити шляхом широкого відкритого діалогу між органами центральної та місцевої влади [61].

Крім того, послы країн «Великої сімки» (G7), до якої входять послы Сполучених Штатів Америки, Великої Британії, Японії, Італії, Франції, Канади, Німеччини та Європейського Союзу відзначили у своїй заяві успіх України як приклад її потенціалу та спроможності здійснювати реформи, необхідні для її майбутнього процвітання й стабільності [47].

Також представники міжнародних проектів і програм, у своєму листі до Голови Верховної Ради України наголосили на тому, що високо цінують реформу децентралізації влади і значний прогрес, досягнутий у її впровадженні та створенні нового адміністративно-територіального устрою [101].

Отже, викладене вище засвідчує, що успішні результати реалізації реформи децентралізації в Україні з істотним посиленням саме локального рівня підтверджують правильність обраного напрямку, якого варто продовжувати дотримуватись. Для подальшої ефективної реалізації реформи децентралізації в Україні важливо внести відповідні зміни до Конституції України. Також важливо привести у відповідність систему органів місцевого самоврядування та органів державної виконавчої влади, на принципах субсидіарності, узгодити їх повноваження та функції, уникаючи їх дублювання. Пріоритетом децентралізації має бути пошук необхідних для розвитку ресурсів, а також розширення фінансової бази місцевих бюджетів.

2.3. Моніторинг та оцінювання розвитку територіальних громад в Україні

Враховуючи розглянуті в параграфі 2.2 кращі зарубіжні практики трансформаційних перетворень вважаємо, що важливим завданням на шляху до відновлення та подальшого розвитку територіальних громад України є дослідження їх соціально-економічного стану до початку війни. Наразі в практиці управління місцевого самоврядування не існує єдиного підходу та узгодженої сукупності індикаторів, які комплексно характеризують стан розвитку ТГ. Постановою Кабінету Міністрів України у квітні 2015р. була затверджена Методика формування спроможних територіальних громад, до якої у 2020 р. було внесено зміни з метою виконання вимог Закону України "Про добровільне об'єднання територіальних громад" [130]. Згідно затвердженої Методики спроможними вважаються ті «територіальні громади сіл (селищ, міст), які в результаті добровільного об'єднання здатні самостійно або через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечити належний рівень надання послуг, зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства, з урахуванням

кадрових ресурсів, фінансового забезпечення та розвитку інфраструктури відповідної адміністративно-територіальної одиниці” [134].

Такий підхід відповідає цілям реформи децентралізації в Україні й обґрунтовує доцільність імплементації досвіду реалізації означеної реформи в європейських країнах світу. Згідно результатів аналізу досвіду європейських країн, який був здійснений у дисертаційному дослідженні, головною метою об’єднання громад було забезпечення їх спроможності надавати мешканцям доступні й якісні публічні послуги незалежно від їх місця розташування. На наше глибоке переконання, для забезпечення розвитку громад важливо також забезпечити високий рівень управління органами місцевого самоврядування, суттєво знизити рівень міграційних процесів, особливо молоді, за рахунок сприяння її залучення в процеси управління та підвищення рівня місцевої демократії в цілому. Забезпечення належного рівня управління ТГ можливе лише за наявності кадрового потенціалу органів місцевого самоврядування з відповідно високим рівнем фахових компетентностей та досвіду. Наразі в Законі України «Про місцеве самоврядування» ці питання не мають потрібної належної регламентації [138]. А в реаліях української дійсності рішення щодо ефективної організації роботи органів місцевого самоврядування ухвалюються відповідно до наявного кадрового забезпечення відповідної ТГ [123].

Для забезпечення виконання Указу Президента України від 08.11.19р. «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави» [139], Міністерством розвитку громад та територій України було удосконалено Методичні рекомендації щодо оцінки спроможності територіальних громад, де запропоновано оновлені основні показники спроможності громад, критерії та порядок оцінки рівня спроможності. Так, згідно Методичних рекомендацій, основними показниками було визначено наступні: нерозривність та географічна цілісність території територіальної громади; встановлено мінімальну кількість дітей шкільного віку, які мають

постійно проживати на території територіальної громади не менш як 250 осіб, а також встановлено мінімальну кількість дітей дошкільного віку, які мають постійно проживати на території територіальної громади не менш як і 100 осіб. Крім того, на території територіальної громади має бути розташований загальноосвітній навчальний заклад I–III ступеня, проектною потужністю не менш 250 учнів [104]. Крім того, було зазначено, якщо територіальна громада відповідає всім означеним вище вимогам, вона переходить на другий етап оцінки рівня спроможності. В протилежному випадку така територіальна громада вважалася автоматично неспроможною. Другий етап оцінки рівня спроможності громади оцінював її за показниками чисельності мешканців, які постійно там проживають, крім того оцінювалася площа територіальної громади, індекс податкоспроможності її бюджету та частка місцевих податків і зборів у бюджеті громади. Також було встановлено мінімальні межі означених показників, а саме: кількість мешканців територіальної громади мала бути не менше 3000 осіб; вони повинні проживати на території громади, мінімальна площа якої 200 км². Крім того, було запропоновано унормувати такі показники як індекс податкоспроможності – від 0,3 (обсяг надходжень від податку на доходи фізичних осіб на 1 мешканця громади має становити не менше ніж 30 % від обсягу надходжень від податку на доходи фізичних осіб на одного жителя країни у середньому по всіх громадах), та частку місцевих податків та зборів – від 10 % (частка місцевих податків та зборів має бути не меншою ніж 10%, отже така частка у власних доходах громади має бути не нижче, ніж одна десята частина від усіх надходжень до цього бюджету) [169].

Варто звернути увагу на достатньо високий рівень критики означених вище показників спроможності громад як з боку міжнародних (програма USAID DOBRE), так і вітчизняних експертів (Асоціація міст України) [169].

Аналіз досвіду реалізації реформ децентралізації й адміністративно-територіального устрою європейських країн дає можливість стверджувати, що зазвичай громади з більшою кількістю населення, більшою географічною площею та ресурсами мають більш високі резерви для свого розвитку. Цей висновок є цілком об'єктивним, оскільки великі муніципалітети мають більше можливостей надавати широкий спектр якісних і доступних публічних послуг, хоча їх спектр надання цілком може різнитись в залежності від інституційно-економічних особливостей розвитку. Слід зазначити, що у разі суттєвого збільшення розмірів громад, європейські дослідники також застерігають про зростання витрат на організацію управління муніципалітетів [188]. Також вони акцентують свою увагу на тому, що незалежно від розмірів муніципалітетів, забезпечення ефективного управління ними суттєво залежить від обізнаності органів місцевого самоврядування щодо проблем, з якими стикаються мешканці громади та розташований на їх території бізнес [178].

Як було означено вище, в затвердженій Методиці формування спроможних територіальних громад України [134] використовується мінімальна межа кількості населення спроможної громади на рівні 3000 осіб. За результатами аналізу досвіду європейських країн найефективнішими муніципалітетами вважаються ті, де чисельність населення знаходиться в межах від 25000 до 250000 мешканців, а рекомендована мінімальна кількість населення в муніципалітетах європейських країн становить 5000 осіб. [179]. Тому пропонуємо в дисертаційному дослідженні зробити моніторинг стану розвитку ТГ України, встановивши межі мінімальної кількості населення на рівні європейських країн (табл. 2.3).

Вибірка ТГ України за чисельністю населення

Область	ТГ України з чисельність населення до 5000 осіб
Вінницька	Кунківська
Волинська	Литовезька, Смідинська, Велимченська
Дніпропетровська	Троїцька, Любимівська, Ляшківська
Донецька	Шахівська, Удачненська, Званівська
Житомирська	Харитонівська, Горщиківська, Дубрівська
Закарпатська	Жденіївська
Запорізька	Воздвижівська, Павлівська, Новоолександрівська
Івано-Франківська	Поляницька, Зеленська, Підгайчиківська
Київська	Дівичківська, Томашівська
Кіровоградська	Тишківська, Надлацька, Перегонівська
Луганська	Коломийчиська
Миколаївська	Мостівська, Володимирівська, Сухосланецька
Одеська	Кароліно-Бугазька, Лиманська, Криничненська
Полтавська	Сергіївська, Пришибська, Омельницька
Рівненська	Великоомелянська, Вербська, Бугринська
Сумська	Комишанська, Річківська, Коровинська
Тернопільська	Іванівська, Купчинецька, Іване-Пустенська
Херсонська	Музиківська, Костянтинівська, Калинівська
Хмельницька	Крупецька, Щиборівська, Китайгородська
Черкаська	Будищенська, Виноградська, Шевченківська
Чернівецька	Селятинська, Конятинська, Карапчівська
Чернігівська	Плисківська, Комарівська, Крутівська

Джерело: сформовано автором

Вибірку вважаємо репрезентативною, оскільки проаналізовано ТГ з усіх областей України, де здійснено реформу децентралізації, враховуючи максимальні, мінімальні й середні значення обраних індикаторів (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Вибірка ТГ України за чисельністю населення

Область	ТГ України з чисельність населення від 5000 до 10000 осіб
Вінницька	Вапнярська, Яришівська, Копайгородська
Волинська	Вишнівська, Голобська, Заболоттівська
Дніпропетровська	Карпівська, Святовасилівська, Маломихайлівська
Донецька	Комарська, Черкаська
Житомирська	Оліївська, Червоненська, Курненська
Закарпатська	Оноківська, Верхньокоропечська, Колочавська
Запорізька	Кирилівська, Воскресенська, Степенська
Івано-Франківська	Ямницька, Матеївецька, Космацька
Київська	Гірська, Ковалівська, Кожанська
Кіровоградська	Дмитрівська, Катеринівська, Злинська
Луганська	Нижньодуванська, Красноріченська, Широківська
Львівська	Сокільницька, Тростянецька, Поморянська
Миколаївська	Галицинівська, Костянтинівська, Горохівська
Одеська	Визирська, Зеленогірська, Кубейська
Полтавська	Сенчанська, Білоцерківська, Оболонська
Рівненська	Привільненська, Малинська, Старосільська
Сумська	Андріяшівська, Хмелівська, Грунська
Тернопільська	Великобірківська, Нараївська, Коропечська
Харківська	Старовірівська, Куньєвська, Кіндрашівська
Херсонська	Зеленопідська, Любимівська, Новомиколаївська
Хмельницька	Меджибізька, Гвардійська, Староушицька
Черкаська	Степанецька, Селищенська, Березняківська
Чернівецька	Вікнянська, Веренчанська, Сучевенська
Чернігівська	Гончарівська, Любецька, Понорницька

Джерело: сформовано автором

Всього проаналізовано 273 ТГ України (табл. 2.5, 2.6).

Таблиця 2.5

Вибірка ТГ України за чисельністю населення

Область	ТГ України з чисельність населення від 10000 до 15000 осіб
Вінницька	Тиврівська, Чечельницька, Джуринська
Волинська	Локачинська, Старовижівська, Забродівська
Дніпропетровська	Черкаська, Томаківська, Іларіонівська
Донецька	Іллінівська, Кальчицька, Мирненська
Житомирська	Брусилівська, Глибочицька, Пулинська
Закарпатська	Холмківська, Середнянська, Драгівська
Запорізька	Малобілозерська, Веселівська, Костянтинівська
Івано-Франківська	Яремчанська, Нижньовербізька, Ланчинська
Київська	Пристоличної, Вороньківська, Калитянська
Кіровоградська	Соколівська, Новгородківська, Заваллівська
Луганська	Білолуцька, Нижньотеплівська
Львівська	Славська, Розвадівська, Стрілківська
Миколаївська	Шевченківська, Арбузинська, Доманівська
Одеська	Таїровська, Теплодарська, Городненська
Полтавська	Машівська, Чорнухинська, Кам'янопотоківська
Рівненська	Городоцька, Демидівська, Березівська
Сумська	Чернечинська, Садівська, Середино-Будська
Тернопільська	Байковецька, Скала-Подільська, Залозецька
Харківська	Наталинська, Чкаловська, Савинська
Херсонська	Іванівська, Високопільська, Виноградівська
Хмельницька	Гуменецька, Сатанівська, Судилківська
Черкаська	Новодмитрівська, Руськополянська, Мошнівська
Чернівецька	Новодністровська, Кам'янська, Чудейська
Чернігівська	Деснянська, Срібнянська, Куликівська

Джерело: сформовано автором

Важливим, на наш погляд, сформуванню такої системи індикаторів розвитку ТГ, яка дозволить максимально повно охопити всі його складові.

Таблиця 2.6

Вибірка ТГ України за чисельністю населення

Область	ТГ України з чисельність населення більше 15000 осіб
Вінницька	Ладизинська, Хмільницька, Шпиківська
Волинська	Підгайцівська, Маневицька, Камінь-Каширська
Дніпропетровська	Слобожанська, Новомосковська, Марганецька
Донецька	Покровська, Мирноградська, Сартанська
Житомирська	Житомирська, Любарська, Баранівська
Закарпатська	Ужгородська, Великолучківська, Керецьківська
Запорізька	Енергодарська, Мелітопольська, Кушугумська
Івано-Франківська	Івано-Франківська, Косівська, Печеніжинська
Київська	Борщагівська, Васильківська, Коцюбинська
Кіровоградська	Петрівська, Долинська, Олександрійська
Луганська	Севєродонецька, Лисичанська, Міловська
Львівська	Львівська, Новояричівська, Боринська
Миколаївська	Южноукраїнська, Березнегуватська, Воскресенська
Одеська	Южненська, Біляївська, Старокозацька
Полтавська	Горішньоплавнівська, Пирятинська, Градизька
Рівненська	Вараська, Сарненська, Зарічненська
Сумська	Сумська, Кролевецька, Путивльська
Тернопільська	Тернопільська, Кременецька, Мельнице-Подільська
Харківська	Донецька, Валківська, Новопокровська
Херсонська	Новокаховська, Новотроїцька, Білозерська
Хмельницька	Нетішинська, Теофіпольська, Новоушицька
Черкаська	Черкаська, Тальнівська, Ватутінська
Чернівецька	Чернівецька, Сокирянська, Клішківська
Чернігівська	Варвинська, Новгород-Сіверська, Сосницька

Джерело: сформовано автором

Пропонуємо сформуванати систему індикаторів моніторингу стану розвитку ТГ України на основі принципів, які представлені в табл. 2.7.

Принципи формування системи індикаторів моніторингу стану
розвитку ТГ України

Принципи	Значення
<i>Системності</i>	розвиток ТГ розглядається як результат взаємодії економічної, інституційно-організаційної, цифрової, соціальної, освітньо-інформаційної, інфраструктурної, демографічної складової.
<i>Наглядності</i>	система індикаторів сформована таким чином, щоб охопити найбільш важливі вектори розвитку ТГ України
<i>Комплексності</i>	забезпечення комплексного підходу до оцінки розвитку ТГ
<i>Достовірності</i>	використовуються офіційні статистичні джерела даних
<i>Оцінки ефективності</i>	однозначність трактування результатів моніторингу з метою стратегічного планування розвитку

Джерело: сформовано автором

Оскільки громаду можна розглядати як відкриту соціально-економічну систему, то можна стверджувати, що її економічний розвиток є матеріальною базою для розвитку соціальної сфери, а остання, у свою чергу, забезпечує умови для реалізації стратегій розвитку ТГ. Наразі відсутність єдиної системи індикаторів для моніторингу стану розвитку ТГ як єдиного механізму і є науковою проблемою. Оскільки сучасний розвиток ТГ відзначається значними регіональними диспропорціями, ця тема має широкий інтерес в науці. Але у своїй більшості підходи відзначаються неоднорідністю, відсутністю потрібної для оцінки та відповідних розрахунків статистичної інформації, а також складнощами інтерпретації результатів. Результати аналізу останніх публікацій показують, що підходи до моніторингу стану розвитку ТГ можна класифікувати: за значенням показників на: абсолютні (вимірюються за допомогою вартісних й натуральних величин); відносні (вимірюються за допомогою певних

рейтингів, коефіцієнтів, балів); за способами агрегування (математичні, статистичні, експертні оцінки) [32,40,46,48,67].

Важливим, на нашу думку, при здійсненні моніторингу стану розвитку ТГ України, включити в систему індикаторів у розрахунку на душу населення, оскільки такий підхід дозволить врахувати якісний аспект розвитку, тому що кількість населення громади впливає на результати її діяльності.

Отже, оскільки економічний розвиток є матеріальною базою для розвитку інших сфер, вважаємо, що економічні індикатори визначають рівень соціальних, демографічних, інституційних. Тому представляється необхідним, насамперед, сформувати підсистему економічних індикаторів. Пропонуємо підсистему індикаторів які характеризують економічну складову розвитку ТГ, сформувати з наступних: всього надходжень до місцевого бюджету ТГ; доходи загального фонду на 1 мешканця ТГ без трансфертів; частка видатків на апарат управління в ТГ; капітальні видатки на 1 мешканця; рівень дотаційності бюджету; індекс податкоспроможності бюджету ТГ; частка зарплати у видатках загального фонду в ТГ; видатки на культуру, фізкультуру і спорт на 1 мешканця ТГ; частка доходів в ТГ за рахунок трансфертів; частка місцевих податків і зборів у доходах загального фонду ТГ.

Підсистему індикаторів, які характеризують соціальну, інфраструктурну й інституційну складову розвитку ТГ, пропонуємо сформувати з наступних: частка осіб молодше працездатного віку в ТГ; частка осіб працездатного віку в ТГ; кількість учнів, що навчаються в закладах загальної середньої освіти в ТГ; кількість дошкільнят в закладах дошкільньої освіти в ТГ; кількість закладів загальної середньої освіти в ТГ; кількість закладів дошкільньої освіти в ТГ; кількість закладів, що надають первинну медичну допомогу в ТГ .

Отже, запропонована нами система індикаторів складаються з 17 індикаторів.

Індикатор 1. «Всього надходжень до місцевого бюджету ТГ (табл.2.8).

Таблиця 2.8

Індикатор 1. Всього надходжень до місцевого бюджету ТГ

	до 5 тис. осіб	від 5 тис. до 10 тис. осіб	від 10 тис. до 15 тис. осіб	більше 15 тис. осіб
Всього,шт	59	70	70	72
з них:				
до 100000 тис.грн.	57	61	54	54
від100000до 200000 тис.грн.	2	7	15	15
більше 200000 тис.грн.	0	2	1	3
середнє значення	33457,024	61057,008	85528,195	88738,446
дисперсія	521569599	3,267E+09	2,591E+09	3,11E+09

Джерело: розраховано автором за [126]

Згідно з дослідженням, у 2021 р. всього надходжень до місцевого бюджету в аналізованих громадах до 100000 грн. склали у 97% громад з чисельністю населення до 5000 осіб, 87% громад з чисельністю населення від 5000 до 10000 осіб, 77% громад з чисельністю населення від 10000 осіб до 15000 осіб та 75 % громад з чисельністю населення більше 15000 осіб. Щодо кількості територіальних громад, в яких всього надходжень до місцевого бюджету склали від 100000 до 200000 грн., визначено відповідно 3%, 10%, 21%, 21%. Щодо кількості територіальних, в яких всього надходжень до місцевого бюджету склали більше 200000 грн., визначено відповідно 0%, 3%, 2%, 4%.

Індикатор 2 «Доходи загального фонду на 1 мешканця ТГ без трансфертів» показує співвідношення доходів загального фонду місцевого бюджету без урахування міжбюджетних трансфертів до кількості мешканців об'єднаної територіальної громади (табл.2.9).

Індикатор дозволяє визначити здатність органів місцевого самоврядування забезпечувати потреби кожного жителя громади виключно коштом тих фінансів, які щорічно генерують на її території.

Таблиця 2.9

Індикатор 2. Доходи загального фонду на 1 мешканця ТГ без трансфертів

	до 5 тис. осіб	від 5 тис. до 10 тис. осіб	від 10 тис. до 15 тис. осіб	більше 15 тис. осіб
Всього,шт	59	70	70	72
з них:				
до 5000 грн	46	54	54	55
від 5000 до 10000 грн	7	9	5	12
більше 10000 грн	6	7	11	5
середнє значення	4202,34746	4505,193571	3842,580714	3877,366389
дисперсія	12195038,23	28291537,7	11798372,85	11630274,49

Джерело: розраховано автором за [126]

Сильні та заможні територіальні громади мають стати демонстрацією успіху реформи децентралізації в Україні. Саме такі громади за рахунок власних ресурсів можуть забезпечувати розвиток територій та надавати якісні послуги своїм жителям. Громади з високим рівнем надходжень до бюджету можуть реалізовувати соціальні та інфраструктурні проєкти, створювати умови для розвитку підприємництва та залучення інвестицій, фінансувати різні програми місцевого розвитку.

Як відомо, і карантин у 2019-2021р. і війна в Україні відчутно знизили ділову активність. Для українського бізнесу ці випробування ускладнили й без того непросту економічну ситуацію. Внаслідок цього зменшилась динаміка доходів, бюджети громад мали практично потрійні втрати та

недоотримані доходи. Багато бізнесів опинилися на грані виживання, що безпосередньо вплинуло і на бюджети територіальних громад.

Отже, у 2021 р. доходи на одного мешканця у місцевих бюджетах аналізованих громад до 5000 грн. склали у 80% громад з чисельністю населення до 5000 осіб, 77% громад з чисельністю населення від 5000 до 10.000 осіб, 77% громад з чисельністю населення від 10000 осіб до 15000 осіб та 76% громад з чисельністю населення більше 15000 осіб. Щодо кількості територіальних громад доходи яких на одного мешканця у місцевих бюджетах склали від 5000 до 10000 грн., визначено відповідно 12%, 13%, 16%, 17%. Щодо кількості територіальних громад доходи яких на одного мешканця у місцевих бюджетах склали більше 10000 грн., визначено відповідно 8%, 10%, 7%, 7%. Треба зазначити, що у межах України диференціація доходів є досить значною – в територіальних громадах Київської, Дніпропетровської областей та м. Києва це майже 15000 грн на 1 мешканця, в громадах Закарпатської, Луганської, Чернівецької областях – в межах 4000 грн. В середньому по Україні доходи на одного мешканця у місцевих бюджетах за січень-листопад 2020-21рр. склали 8008,9грн, що на 21% більше, ніж в аналогічному періоді минулого року.

Індикатор 3 «Частка видатків на апарат управління в ТГ» показує питому вагу видатків на утримання апарату управління у фінансових ресурсах ТГ (відсоткову частку видатків на утримання апарату управління органів місцевого самоврядування у сумі доходів загального фонду без урахування трансфертів з державного бюджету). Цей індикатор відстежує «вартість» управлінського апарату місцевого самоврядування – скільки коштує утримувати всіх місцевих чиновників та дозволяє відповісти на запитання, чи апарат управління територіальної громади утримують відповідно до реальних фінансових можливостей (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Індикатор 3. Частка видатків на апарат управління в ТГ

	до 5 тис. осіб	від 5 тис. до 10 тис. осіб	від 10 тис. до 15 тис. осіб	більше 15 тис. осіб
Всього,шт	59	70	70	72
з них:				
до 35%	25	44	53	57
від 36 до 70%	34	24	16	14
більше 70%	0	2	1	1
середнє значення	35,53728814	33,49728571	30,17385714	29,89013889
дисперсія	93,91754424	248,870707	198,1110965	197,0533507

Джерело: розраховано автором за [126]

Так, у 2021 р. частку видатків до 35% на апарат управління в аналізованих громадах мали 42% громад з чисельністю населення до 5000 осіб, 63% громад з чисельністю населення від 5000 до 10.000 осіб, 76% громад з чисельністю населення від 10000 осіб до 15000 осіб та 79% громад з чисельністю населення більше 15.000 осіб. Щодо кількості територіальних громад частка видатків у яких від 36% до 70% на апарат управління, визначено відповідно 58%, 34%, 23%, 19%. Щодо кількості територіальних громад частка видатків на апарат управління яких від більше 70% визначено відповідно 0%, 3%, 1%, 2%.

Індикатор 4. «Капітальні видатки на 1 мешканця» показує співвідношення видатків загального фонду місцевого бюджету до кількості мешканців територіальної громади (табл. 2.11). Капітальні видатки – це кошти, які реально розвивають громаду, а не йдуть на «проїдання».

Таблиця 2.11

Індикатор 4. Капітальні видатки на 1 мешканця

	до 5 тис. осіб	від 5 тис. до 10 тис. осіб	від 10 тис. до 15 тис. осіб	більше 15 тис. осіб
Всього,шт	59	70	70	72
з них:				
до 2000 грн	56	65	67	69
від 2001 до 4000 грн	1	3	2	2
більше 4000 грн	2	2	1	1
середнє значення	567,9701695	550,8002857	379,8914286	389,9618056
дисперсія	1125946,362	1163633,303	522930,1001	526699,7396

Джерело: розраховано автором за [126]

Насамперед це придбання обладнання і предметів довгострокового користування, враховуючи земельні ресурси, капітальний ремонт доріг, газифікація населених пунктів, закупівля шкільних автобусів та автомобілів швидкої медичної допомоги тощо. Через цей індикатор показує, скільки коштів, які йдуть на розвиток громади (бюджет розвитку), припадає на кожного її жителя.

Таким чином, у 2021 р. капітальні видатки на одного мешканця у місцевих бюджетах аналізованих громад до 2000 грн. склали у 95% громад з чисельністю населення до 5000 осіб, 93 % громад з чисельністю населення від 5000 до 10000 осіб, 96 % громад з чисельністю населення від 10000 осіб до 15000 осіб та 96% громад з чисельністю населення більше 15000 осіб. Щодо кількості територіальних громад капітальні видатки яких на одного мешканця у місцевих бюджетах склали від 2001 до 4000 грн., визначено відповідно 2%, 4%, 3%, 3%. Щодо кількості територіальних громад капітальні видатки яких на одного мешканця у місцевих бюджетах склали більше 4000 грн., визначено відповідно 3%, 3%, 1%, 1%. Треба зазначити, що

у межах України рівень диференціації індикатору є достатньо високим. Крім того, в ТГ Дніпропетровської, Черкаської, Харківської, Хмельницької областей за період січень-листопад 2021р. відбулося зростання аналізованого індикатору на 30% у порівнянні з аналогічним періодом минулого року.

Такі дані свідчать про необхідність певного коригування державної регіональної та бюджетної політики у бік диверсифікації надходжень до територіальних громад з різним фінансовим становищем, а також удосконалення системи фінансового вирівнювання місцевих бюджетів. Це дозволить скоротити різницю між найбільшими та найменшими показниками доходів та витрат на одного мешканця, що вкрай важливо для забезпечення рівних можливостей соціально-економічного розвитку громад.

Індикатор 5. «Рівень дотаційності бюджету» відображає рівень залежності ТГ від дотаційних ресурсів державного бюджету. Індикатор визначається співвідношенням обсягу базової чи реверсної дотації до загальної суми доходів загального фонду бюджету ТГ з урахуванням базової чи реверсної дотації без урахування субвенцій з державного бюджету (табл.2.12).

Таблиця 2.12

Індикатор 5. Рівень дотаційності бюджету

	до 5 тис. осіб	від 5 тис. до 10 тис. осіб	від 10 тис. до 15 тис. осіб	більше 15 тис. осіб
Всього,шт	59	70	70	72
з них:				
до 35%	50	57	55	56
від 36 до 70%	9	13	15	16
більше 70%	0	0	0	0
середнє значення	13,630508	16,426714	17,146143	16,541528
дисперсія	340,84624	539,68627	570,18751	573,09696

Джерело: розраховано автором за [126]

Отже, у 2021 р. рівень дотаційності бюджетів аналізованих громад до 35% склали у 85% громад з чисельністю населення до 5000 осіб, 81% громад з чисельністю населення від 5000 до 10000 осіб, 79% громад з чисельністю населення від 10000 осіб до 15000 осіб та 78% громад з чисельністю населення більше 15000 осіб. Щодо кількості територіальних громад рівень дотаційності бюджетів яких склав від 36% до 70%, визначено відповідно 15%, 19%, 21%, 22%.

Індикатор 6. Індекс податкоспроможності бюджету ТГ вказує, наскільки податкоспроможним є місцевий бюджет порівняно з аналогічним середнім показником по всіх місцевих бюджетах ТГ в Україні у розрахунку на одну людину. Коефіцієнт визначається на основі інформації про надходження коштів від ПДФО до бюджету громади та кількості її населення. Це сталий щорічний показник, який розраховує Міністерство фінансів України для кожного місцевого бюджету (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

Індикатор 6. Індекс податкоспроможності бюджету ТГ

	до 5 тис. осіб	від 5 тис. до 10 тис. осіб	від 10 тис. до 15 тис. осіб	більше 15 тис. осіб
Всього, шт	59	70	70	72
з них:				
до 1	45	56	51	52
від 1,1 до 2	12	4	12	12
більше 2	2	10	7	8
середнє значення	0,8325424	1,1021429	0,8641429	0,8834722
дисперсія	0,6767055	4,5271098	0,7752855	0,7875413

Джерело: розраховано автором за [126]

Згідно з дослідженням, у 2021 р. індекс податкоспроможності бюджету аналізованих громад до значення 1 становив у 76% громад з чисельністю населення до 5000 осіб, 80% громад з чисельністю населення від 5000 до

10000 осіб, 73% громад з чисельністю населення від 10000 осіб до 15000 осіб та 72% громад з чисельністю населення більше 15000 осіб. Щодо кількості територіальних громад, в яких індекс податкоспроможності бюджету становив від 1,1 до 2, визначено відповідно 20%, 6%, 17%, 17%. Щодо кількості територіальних, в яких індекс податкоспроможності бюджету становив більше 2, визначено відповідно 4%, 14%, 10%, 11%.

Індикатор 7. «Частка зарплати у видатках загального фонду в ТГ» показує питому вагу проведених із загального фонду бюджету видатків на заробітну плату з нарахуваннями до обсягу видатків загального фонду бюджету без урахування трансфертів, перерахованих з бюджету ТГ до інших бюджетів (табл. 2.14).

Таблиця 2.14

Індикатор 7. Частка зарплати у видатках загального фонду в ТГ

	до 5 тис. осіб	від 5 тис. до 10 тис. осіб	від 10 тис. до 15 тис. осіб	більше 15 тис. осіб
Всього,шт	59	70	70	72
з них:				
до 35%	0	1	1	1
від 36 до 70%	7	8	10	10
більше 70%	52	61	59	61
середнє значення	82,64016949	78,97642857	79,80742857	79,72291667
дисперсія	91,34440169	290,2944755	194,0414802	190,5538294

Джерело: розраховано автором за [126]

Мається на увазі, яка частка місцевих коштів йде виключно на зарплату працівникам усіх сфер громади, які повністю або частково фінансуються з місцевого бюджету. Даний індикатор демонструє рівень так званої «гнучкості структури видатків ТГ», її можливість перерозподіляти та спрямовувати кошти на різні цілі, в тому числі й на власний розвиток.

Так, у 2021 р. частка зарплати у видатках загального фонду в аналізованих громадах до 35% склали у 1% громад з чисельністю населення

від 5000 до 10000 осіб, 1% громад з чисельністю населення від 10000 осіб до 15000 осіб та 1% громад з чисельністю населення більше 15000 осіб. Щодо кількості територіальних громад частка зарплати у видатках загального фонду у місцевих бюджетах склала від 36% до 70%, визначено відповідно 12%, 11%, 14%, 14%. Щодо кількості територіальних громад, в яких частка зарплати у видатках загального фонду у місцевих бюджетах склала більше 70%, визначено відповідно 88%, 88%, 85%, 85%.

Індикатор 8. «Частка доходів в ТГ за рахунок трансфертів» показує кошти, одержані від інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі (табл.2.15).

Таблиця 2.15

Індикатор 8. Частка доходів в ТГ за рахунок трансфертів

	до 5 тис. осіб	від 5 тис. до 10 тис. осіб	від 10 тис. до 15 тис. осіб	більше 15 тис. осіб
Всього,шт	59	70	70	72
з них:				
до 35%	19	18	18	15
від 36 до 70%	32	39	41	46
більше 70%	8	13	11	11
середнє значення	47,03033898	48,12614286	48,61128571	48,12805556
дисперсія	351,555924	432,4429023	380,4596404	384,4575483

Джерело: розраховано автором за [126]

Даний індикатор демонструє рівень залежності ТГ від трансфертів з державного бюджету та визначає можливості ТГ реалізовувати свої видаткові повноваження за рахунок використання власних коштів, тобто незалежність ТГ від інших джерел.

Отже, у 2021 р. частка доходів в ТГ за рахунок трансфертів у місцевих бюджетах аналізованих громад до 35% склала у 32% громад з чисельністю населення до 5000 осіб, 26 % громад з чисельністю населення від 5000 до

10000 осіб, 26% громад з чисельністю населення від 10000 осіб до 15000 осіб та 21% громад з чисельністю населення більше 15000 осіб. Щодо кількості територіальних громад, в яких частка доходів за рахунок трансфертів у місцевих бюджетах склала від 36% до 70%, визначено відповідно 54%, 56%, 59%, 64%. Щодо кількості територіальних громад, в яких частка доходів за рахунок трансфертів у місцевих бюджетах склала більше 70%, визначено відповідно 14%, 18%, 15%, 15%.

Важливим показником розвитку територіальних громад є індикатор 9. «Частка місцевих податків і зборів у доходах загального фонду ТГ». Він демонструє обсяг наповнення бюджету ТГ за рахунок місцевих податків і зборів (табл.2.16).

Таблиця 2.16

Індикатор 9. Частка місцевих податків і зборів у доходах загального фонду ТГ

	до 5 тис. осіб	від 5 тис. до 10 тис. осіб	від 10 тис. до 15 тис. осіб	більше 15 тис. осіб
Всього,шт	59	70	70	72
з них:				
до 35%	11	31	34	36
від 36 до 70%	46	38	36	36
більше 70%	2	1	0	0
середнє значення	43,77118644	36,04085714	33,80542857	33,66097222
дисперсія	181,4314658	183,9957384	122,6538918	125,3312596

Джерело: розраховано автором за [126]

Так, у 2021 р. частка місцевих податків і зборів у доходах загального фонду аналізованих громад до 35% склали у 19% громад з чисельністю населення до 5000 осіб, 44% громад з чисельністю населення від 5000 до 10000 осіб, 49% громад з чисельністю населення від 10000 осіб до 15000 осіб та 50% громад з чисельністю населення більше 15000 осіб. Щодо кількості територіальних громад, в яких частка місцевих податків і зборів у доходах

загального фонду склали від 36% до 70%, визначено відповідно 78%, 54%, 51%, 50%. Щодо кількості територіальних громад, в яких частка місцевих податків і зборів у доходах загального фонду склала більше 70%, визначено відповідно 3%, 2%, 0%, 0%.

Треба звернути увагу на диференціацію даного індикатора в межах України – в ТГ Київської, Дніпропетровської, Харківської областей та в м. Києві його значення досягає більше 70%, в громадах Чернівецької, Закарпатської областей менше 50%. В середньому по Україні значення індикатора «Частка місцевих податків і зборів у доходах загального фонду ТГ» дорівнює 70,7%.

Продовжуємо дослідження підсистеми індикаторів, які характеризують соціальну, інфраструктурну й інституційну складову розвитку ТГ.

Індикатор 10. «Частка осіб працездатного віку (16-60 років) в ТГ» показує кількість потенційно працюючих осіб в ТГ (табл.2.17).

Таблиця 2.17

Індикатор 10. Частка осіб працездатного віку (16-60 років) в ТГ

	до 5 тис. осіб	від 5 тис. до 10 тис. осіб	від 10 тис. до 15 тис. осіб	більше 15 тис. осіб
Всього,шт	59	70	70	72
з них:				
до 35%	0	0	0	0
від 36 до 70%	59	70	70	72
більше 70%	0	0	0	0
середнє значення	57,83644068	58,45342857	59,13471429	59,08791667
дисперсія	4,911778492	4,286811263	2,686987598	3,155644894

Джерело: розраховано автором за [126]

Зайнятість означає не тільки роботу за заробітну плату (за наймом), але також і заради одержання прибутку чи сімейного доходу на власному підприємстві, включаючи виробництво в особистому селянському господарстві з метою ринкової реалізації виробленої продукції.

Отже у 2021 р. частка осіб працездатного віку (16-60 років) в усіх аналізованих громадах склала від 36% до 70%.

Індикатор 11. «Частка осіб молодше працездатного віку в ТГ» показує частину економічно неактивного населення – осіб, молодше працездатного віку, які впродовж періоду спостереження не входять до складу робочої сили, тобто не є зайнятими або безробітними (у визначенні МОП) та існують за рахунок утримання сім'єю та суспільством (табл.2.18).

Таблиця 2.18

Індикатор 11. Частка осіб молодше працездатного віку в ТГ

	до 5 тис. осіб	від 5 тис. до 10 тис. осіб	від 10 тис. до 15 тис. осіб	більше 15 тис. осіб
Всього,шт	59	70	70	72
з них:				
до 35%	59	70	70	72
від 36 до 70%	0	0	0	0
більше 70%	0	0	0	0
середнє значення	17,51355932	17,714	18,02814286	17,93777778
дисперсія	11,89552332	11,56046783	9,885487805	9,920955556

Джерело: розраховано автором за [126]

Таким чином, у 2021 р. частка осіб молодше працездатного віку в аналізованих громадах до 35% склали у всіх громадах.

Наступний індикатор 12 - «Кількість учнів, що навчаються в закладах загальної середньої освіти в ТГ» демонструє, що у 2021 р. кількість учнів, що навчаються в закладах загальної середньої освіти в аналізованих громадах до 1000 грн. склали у 95% громад з чисельністю населення до 5000 осіб, 80% громад з чисельністю населення від 5000 до 10000 осіб, 26% громад з чисельністю населення від 10000 осіб до 15000 осіб та 25% громад з чисельністю населення більше 15000 осіб (табл.2.19).

Таблиця 2.19

Індикатор 12. Кількість учнів, що навчаються в закладах загальної середньої освіти в ТГ

	до 5 тис. осіб	від 5 тис. до 10 тис. осіб	від 10 тис. до 15 тис. осіб	більше 15 тис. осіб
Всього,шт	59	70	70	72
з них:				
до 1000	53	56	18	18
від 1001 до 2000	3	13	46	47
більше 2000	0	1	6	7
середнє значення	468,5254237	760,9857143	1359,142857	1376,638889
дисперсія	73263,564	104652,681	273654,588	288859,1354

Джерело: розраховано автором за [126]

Щодо кількості територіальних громад доходи, в яких кількість учнів, що навчаються в закладах загальної середньої освіти склала від 1001 до 2000 осіб, визначено відповідно 5%, 19%, 66%, 65%. Щодо кількості територіальних громад, в яких кількість учнів, що навчаються в закладах загальної середньої освіти склала більше 2000 осіб, визначено відповідно 0%, 1%, 8%, 10%.

Наступний індикатор 13 – «Кількість дошкільнят в закладах дошкільньої освіти в ТГ (2020-2021 н.р.)» демонструє кількість дошкільнят в закладах дошкільньої освіти в аналізованих громадах до 500 осіб склала у 100% громад з чисельністю населення до 5000 осіб, 100% громад з чисельністю населення від 5000 до 10000 осіб, 96% громад з чисельністю населення від 10000 осіб до 15000 осіб та 94% громад з чисельністю населення більше 15000 осіб (табл.2.20).

Індикатор 13. Кількість дошкільнят в закладах дошкільньої освіти в ТГ
(2020-21 н.р.)

	до 5 тис. осіб	від 5 тис. до 10 тис. осіб	від 10 тис. до 15 тис. осіб	більше 15 тис. осіб
Всього,шт	59	70	70	72
з них:				
до 500	59	70	67	68
від 501 до 1000	0	0	3	3
більше 1000	0	0	0	1
середнє значення	89,89830508	150,22857	304,9	315,16667
дисперсія	2094,437756	5173,947	18302,584	25048,197

Джерело: розраховано автором за [126]

Щодо кількості територіальних громад, в яких кількість дошкільнят в закладах дошкільньої освіти склали від 501 до 1000 осіб, визначено відповідно 0%, 0%, 4%, 5%. Щодо кількості територіальних громад, в яких кількість дошкільнят в закладах дошкільньої освіти склали більше 1000 осіб, визначено 1% в громадах з чисельністю населення більше 15000 осіб.

Результати аналізу індикатору 14 «Кількість закладів загальної середньої освіти в ТГ» показують наступне (табл.2.21).

Індикатор 14. Кількість закладів загальної середньої освіти в ТГ

	до 5 тис. осіб	від 5 тис. до 10 тис. осіб	від 10 тис. до 15 тис. осіб	більше 15 тис. осіб
Всього,шт	59	70	70	72
з них:				
до 5	53	32	12	16
від 6 до 10	6	36	41	41
більше 10	0	2	17	15
середнє значення	3,8474576	5,9857143	8,3714286	8,3888889
дисперсія	2,3383986	4,7968944	14,410766	14,128326

Джерело: розраховано автором за [126]

Отже у 2021 р. кількість закладів загальної середньої освіти в аналізованих громадах до 5 закладів склали у 90% громад з чисельністю населення до 5000 осіб, 46% громад з чисельністю населення від 5000 до 10000 осіб, 17% громад з чисельністю населення від 10000 осіб до 15000 осіб та 22% громад з чисельністю населення більше 15000 осіб. Щодо кількості територіальних громад, в яких кількість закладів загальної середньої освіти склали від 6 до 10 закладів, визначено відповідно 10%, 51%, 59%, 57%. Щодо кількості територіальних громад, кількість закладів загальної середньої освіти в яких склали більше 10 закладів, визначено відповідно 0%, 3%, 24%, 21%.

Індикатор 15. «Кількість закладів дошкільної освіти в ТГ» (табл.2.22). У 2021 р. кількість закладів дошкільної освіти в аналізованих громадах до 5 закладів склали у 92% громад з чисельністю населення до 5000 осіб, 60% громад з чисельністю населення від 5000 до 10000 осіб, 49% громад з чисельністю населення від 10000 осіб до 15000 осіб та 36% громад з чисельністю населення більше 15000 осіб.

Таблиця 2.22

Індикатор 15. Кількість закладів дошкільної освіти в ТГ				
	до 5 тис. осіб	від 5 тис. до 10 тис. осіб	від 10 тис. до 15 тис. осіб	більше 15 тис. осіб
Всього,шт	59	70	70	72
з них:				
до 5	54	42	34	26
від 6 до 10	5	28	22	31
більше 10	0	0	14	15
середнє значення	3,423728814	5,242857143	7,3857143	7,4583333
дисперсія	2,248392753	4,911180124	14,733126	14,617958

Джерело: розраховано автором за [126]

Щодо кількості територіальних громад, кількість закладів дошкільної освіти в яких склали від 6 до 10 закладів, визначено відповідно 8%, 40%, 31%, 43%. Щодо кількості територіальних громад, в яких кількість закладів дошкільної освіти склали більше 10 закладів, визначено відповідно 0%, 0%, 20%, 21%.

Індикатор 16. Кількість закладів, що надають первинну медичну допомогу в ТГ (табл.2.23).

У 2021 р. кількість закладів, що надають первинну медичну допомогу в аналізованих громадах до 5 закладів склали у 92% громад з чисельністю населення до 5000 осіб, 73% громад з чисельністю населення від 5000 до 10000 осіб, 61% громад з чисельністю населення від 10000 осіб до 15000 осіб та 61% громад з чисельністю населення більше 15000 осіб. Щодо кількості територіальних громад, в яких кількість закладів, що надають первинну медичну допомогу становили від 6 до 10 закладів, визначено відповідно 8%, 19%, 29%, 29%.

Таблиця 2.23

Індикатор 16. Кількість закладів, що надають первинну медичну допомогу в
ТГ

	до 5 тис. осіб	від 5 тис. до 10 тис. осіб	від 10 тис. до 15 тис. осіб	більше 15 тис. осіб
Всього,шт	59	70	70	72
з них:				
до 5	54	51	43	44
від 6 до 10	5	13	20	21
більше 10	0	6	7	7
середнє значення	2,440678	4,4714286	5,6	5,5694444
дисперсія	5,1127995	11,035404	11,46087	11,347222

Джерело: розраховано автором за [126]

Щодо кількості територіальних громад, в яких кількість закладів, що надають первинну медичну допомогу становили більше 10 закладів, визначено відповідно 0%, 8%, 10%, 10%.

Індикатор 17. «Видатки на культуру, фізкультуру і спорт на 1 мешканця ТГ» показує співвідношення видатків загального фонду місцевого бюджету на культуру, фізкультуру і спорт до кількості мешканців територіальної громади (табл.2.24). Даний індикатор характеризує інфраструктурну та дозвіллеву складові розвитку ТГ, зокрема, обсяг коштів виділених на гармонійний розвиток духовних, культурних й фізичних потреб мешканців ТГ.

Таким чином, у 2021 р. видатки на культуру, фізкультуру і спорт на 1 мешканця в аналізованих громадах до 1000 грн. склали у 94% громад з чисельністю населення до 5000 осіб, 93% громад з чисельністю населення від

5000 до 10000 осіб, 97% громад з чисельністю населення від 10000 осіб до 15000 осіб та 97% громад з чисельністю населення більше 15000 осіб.

Таблиця 2.24

Індикатор 17. Видатки на культуру, фізкультуру і спорт на 1 мешканця ТГ

	до 5 тис. осіб	від 5 тис. до 10 тис. осіб	від 10 тис. до 15 тис. осіб	більше 15 тис. осіб
Всього, шт	59	70	70	72
з них:				
до 1000 грн	55	65	68	70
від 1001 до 2000 грн	2	4	2	2
більше 3000 грн	2	1	0	0
середнє значення	515,8308475	481,6714286	464,4142857	464,5398611
дисперсія	103052,0291	134757,8679	57854,18565	56284,53905

Джерело: розраховано автором за [126]

Щодо кількості територіальних громад, в яких видатки на культуру, фізкультуру і спорт на 1 мешканця у місцевих бюджетах склали від 1001 до 2000 грн., визначено відповідно 3%, 6%, 3%, 3%. Щодо кількості територіальних громад, в яких видатки на культуру, фізкультуру і спорт на 1 мешканця у місцевих бюджетах склали більше 3000 грн., визначено відповідно 3%, 1%, 0%, 0%.

Таким чином, опитаючись на результати проведеного моніторингу та оцінювання довоєнного розвитку територіальних громад України можна зробити висновок, що запропонована нами система індикаторів для здійснення моніторингу стану розвитку ТГ України, побудована на основі принципів системності, наглядності, комплексності, достовірності й оцінки ефективності, з урахуванням значних регіональних диспропорцій та досвіду реалізації реформ децентралізації й адміністративно-територіального устрою

демократичних країн світу є важливою та доцільною з огляду актуальності потреби її використання, особливо в умовах повоєнного відновлення України. Включення в систему індикаторів у розрахунку на душу населення дозволить в подальшому включити їх у розрахунки інтегральних показників, які характеризують рівень розвитку ТГ. Такий підхід дозволить врахувати при оцінці якісний аспект, тому що кількість мешканців громад впливає на результати розвитку територіальних громад України.

Висновки до розділу 2

1. Доведено нагальну необхідність реалізації реформ децентралізації та адміністративно-територіального устрою в Україні на основі аналізу їх впливу на процес розвитку територіальних громад. З метою пізнання особливостей тенденцій розвитку територіальних громад України проаналізовано динаміку процесу їх формування. На цій підставі визначено, що станом на початок реформи децентралізації в Україні в 2014р. тільки 6 її регіонів були самодостатніми. Наслідками політики централізації влади також стали залежність територій від центру, регіональні диспропорції, зниження інвестиційної привабливості територій, високий рівень корупції та низький рівень ефективності прийняття управлінських рішень й довіри до місцевої влади, функціонування якої носило формальний характер. Така ситуація негативно впливала на рівень життя мешканців ТГ України, якість та доступність надання їм публічних послуг. Об'єктивно виникла необхідність формування нової моделі управління, яка б забезпечувала ефективне використання результатів реформи децентралізації та адміністративно-територіального устрою. У процесі аналізу тенденцій розвитку територіальних громад України встановлено, що отримання в 2020р. урядом повноважень щодо адміністративного визначення територіальної основи для діяльності органів місцевого самоврядування базового рівня, забезпечило відповідність системи адміністративно-

територіального устрою районного рівня України сучасним європейським стандартам. Зазначено, що сам факт проведення децентралізації не є гарантом забезпечення розвитку ТГ. Кожна ТГ, використовуючи свої унікальні організаційно-інституційні особливості може скористатись можливістю, яку децентралізація. Ключовим індикатором досягнення стратегічної мети розвитку ТГ є забезпечення реальної можливості для мешканців отримувати в повному обсязі якісні публічні послуги. Встановлено, що зміна свідомості українців, бажання безпосередньо брати участь у прийнятті рішень щодо розвитку своїх ТГ й відповідальності за прийняті рішення також є вагомим результатом децентралізації.

2. Досліджено прогресивний зарубіжний досвід реалізації реформ децентралізації та адміністративно-територіального устрою з метою щодо імплементації ініціатив країн ЄС щодо розвитку ТГ України в умовах децентралізації. Доведено, що децентралізація залишається основною рекомендацією міжнародних інститутів влади для досягнення належного демократичного врядування не зважаючи на унікальні історичні, соціально-економічні, культурні особливостями розвитку країн. Доведена неможливість розробки універсальної моделі реалізації реформи децентралізації для всіх країн, хоча систематизація та уніфікація підходів існує, особливо в питаннях регіонального розвитку, узгодженості ієрархії у відносинах міжрегіональними та місцевими інститутами влади, розподілу повноважень між органами влади. Встановлено існування як в провідних країнах ЄС так і в Україні тенденції об'єднання дрібних або слаборозвинутих територій. У 2020р. в Україні було ліквідовано 490 районів, та сформовано 136 нових, хоча обґрунтування доцільності саме такої кількості районів не було оприлюднене.

3. Здійснено моніторинг та оцінювання розвитку територіальних громад в Україні на основі його складових, принципів та з урахуванням можливостей імплементації прогресивного зарубіжного досвіду в цій сфері, а саме встановивши межі мінімальної кількості населення на рівні країн ЄС.

На цій основі, з урахуванням значних регіональних диспропорцій сформовано систему з 17 індикаторів розвитку територіальних громад України на засадах системності, наглядності, комплексності, достовірності, оцінки ефективності. Запропонована нами система індикаторів для здійснення моніторингу стану розвитку територіальних громад України є важливою та доцільною з огляду актуальності потреби її використання, особливо в умовах повоєнного відновлення України. Включення в систему індикаторів у розрахунку на душу населення дозволить в подальшому включити їх у розрахунки інтегральних показників, які характеризують рівень розвитку ТГ. Такий підхід дозволить врахувати при оцінці якісний аспект, тому що кількість мешканців громад впливає на результати розвитку територіальних громад України.

Основні положення розділу дисертаційної роботи відображені в таких працях автора [151].

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ

3.1. Інтегральний підхід до визначення рівня повоєнного відновлення територіальних громад України

Як доведено у другому розділі роботи, за останні роки реформа децентралізації забезпечила посилення місцевого самоврядування, надала ТГ більше можливостей й повноважень для розвитку. Тому вже зараз, не зважаючи на те, що повномасштабна агресія та активні бойові дії в Україні тривають, важливо сформувані такі умови, які б забезпечили не тільки довоєнний рівень відновлення територіальних громад України, а й стимулювали якісно вищий рівень – їх розвиток, в якому визначальним є новий рівень, новий технологічний уклад, нова якість. У філософському енциклопедичному словнику процес розвитку описується через часовий вимір – розглядається ціла епоха переходу з одного укладу до іншого, якого ще не було. Тут розкриваються специфічні риси процесу розвитку - руйнування старого і поява якісного нового рівня [166].

Саме конструкція якісно нового, досконалішого рівня являється вагомим орієнтацією в процесі розвитку. Але це, ніяким чином не означає, що треба відмовитись абсолютно від усього, що було раніше. Навпаки, це передбачає перенесення у нові умови тих інструментів та заходів з успішних практик минулого, що може бути потрібним і приносити користь за сучасних обставин з обов'язковою адаптацією до інституційних особливостей нових викликів сьогодення. Тобто успіхи того, що вже колись мало місце мають стати важливою орієнтацією в процесі розвитку. На наше глибоке переконання, саме в цьому і полягає об'єктивна відмінність процесу відновлення від процесу розвитку. Тобто, в загальноприйнятих поглядах феномен «відновлення» є приведенням того, що занепало в попередній стан, а розвиток не обмежується цим попереднім станом.

Наше дослідження в першому розділі роботи феномену «розвитку» в вітчизняних та міжнародних наукових джерелах виявило його широке вживання. Кожне з них має об'єктивне право на своє існування, а всі разом вони доводять багатогранність та багатоаспектність означеного вище феномену. Розповсюдження феномену розвитку на всі сфери життєдіяльності робить правомірним його застосування стосовно вирішення питань реалізації реформ децентралізації, адміністративно-територіального устрою в Україні в цілому та розвитку територіальних громад зокрема.

Отже, на наш погляд, розвиток територіальних громад – це системний процес перманентних трансформацій з рівня відновлення у якісно новий, досконаліший стан на основі взаємодії економічної, організаційно-інституційної, соціальної інфраструктурної та інших сфер, функціонування яких здійснюється відповідно до стратегічних інтересів ТГ та їх мешканців, регіонів та країни в цілому.

Сучасний стану розвитку ТГ України, пропонуємо досліджувати, використовуючи результати моніторингу та оцінювання запропонованих нами в другому розділі дисертаційного дослідження індикаторів довоєнного стану, які визначаємо як порогові значення – маркери початку процесу розвитку ТГ України.

Оскільки громаду як базову одиницю адміністративно-територіального устрою України можна розглядати як відкриту соціально-економічну систему, стан розвитку місцевої економіки завжди буде визначати потенціал розвитку її соціальної, організаційно-інституційної, інфраструктурної та інших сфер, а також можливості реалізації її стратегії розвитку. Саме відсутність єдиної затвердженої системи індикаторів для кількісного та якісного оцінювання відновлення ТГ України та подальшого їх розвитку і є ключовою проблемою.

Оскільки довоєнний розвиток ТГ України відзначався суттєвими регіональними диспропорціями, ця тема має широке висвітлення в науці, що призвело до появи певної кількості методик оцінювання тих чи інших

напрямів розвитку з різним набором аналізованих показників. У своїй більшості представлені методики відзначаються неоднорідністю, іноді труднощами з отриманням статистичної інформації для розрахунків, або складнощами з інтерпретацією отриманих результатів. Відмінності в методиках обґрунтовуються також тим, що всі вони мають різну мету дослідження та різними інструментами проведення дослідження. В своїх дослідженнях науковці використовують різні загальновідомі підходи для оцінювання. Наприклад, описово-творчий підхід використовується науковцями для опису абсолютних показників, їх структурування на аналізу динаміки. Дослідник, на свій розсуд, обирає вагомні показники, які мають вплив на процес розвитку та описує їх, а також узагальнює на основі отриманих даних результати свого дослідження. Рейтинговий підхід використовується науковцями з метою систематизації певних показників з метою подальшого розрахунку інтегрального показника розвитку. Він полягає аналізі різних аспектів розвитку, а за результатами рейтингового підходу формується рейтинг розвитку ТГ.

В Україні для оцінки рівня розвитку громад використовується також методика вимірювання регіонального людського розвитку, яка затверджена Державною службою статистики України та Міністерством економічного розвитку і торгівлі України. Відповідно до означеної методики розраховується інтегральний показник – індекс людського розвитку, до складу якого входять 33 субіндекси. Враховуючи те, що в Україні відбулася реформа адміністративно-територіального устрою, на даний момент важко отримати вихідну статистичну інформацію по громадам для проведення дослідження індексу людського розвитку та інтерпретації отриманих результатів. Взагалі, більшість праць вітчизняних вчених з аналізу розвитку громад будуються на оцінці існуючої статистичної інформації без розрахунку інтегрального показника, або вимагають специфічного середовища для обчислення, що ускладнює інтерпретацію результатів такого аналізу та унеможливають порівняння рівнів розвитку ТГ України.

На наш погляд застосування інтегрального підходу до визначення рівня повоєнного відновлення територіальних громад України дозволить кількісно оцінити теперішній стан та визначити напрями їх подальшого розвитку.

Використання інтегральної оцінки при розрахунку показника відновлення ТГ України з метою подальшого їх розвитку надає можливість відтворення в одному показнику багатьох різноманітних за своїми характеристиками, вагомістю, одиницями виміру та іншими чинниками індикаторів, що суттєво скорочує саму процедуру оцінки відновлення ТГ України, узагальнення отриманих результатів з метою визначення напрямів подальшого розвитку ТГ. Отже, використання методу інтегральної оцінки надає можливість в певному інституційно-економічному контексті визначити напрями розвитку ТГ України та розробити відповідні стратегії розвитку.

Досягнення поставленої мети передбачає необхідність вирішення таких завдань: проаналізувати існуючу сукупність індикаторів довоєнного розвитку ТГ України; обґрунтувати складові та сформулювати принципи побудови системи індикаторів.

На теперішній час в Україні не затверджено комплексної системи індикаторів, які визначають стан розвитку громад, і на основі якої можна було б розрахувати інтегральний показник їх відновлення. Крім того, відсутня система індикаторів, яка представляє не тільки їх конкретний вибір, але і визначає зв'язок між ними. Також існують питання у відсутності єдиного підходу до використання одиниць виміру, в яких мають представлятися основні індикатори для аналізу розвитку територіальних громад, хоча, як було відмічено вище, використання інтегрованої оцінки в своїх дослідженнях широко використовують науковці різних наукових сфер, в тому числі й з публічного управління та адміністрування. Така універсальність інтегрованої оцінки обумовлена тим, що за її допомогою є можливість визначення та співставлення об'єктів стосовно досліджуваної якості, також є можливість визначення характеристик досліджуваного явища. Розрахунку інтегрального показника передують дотримання відповідності

певних вимог, а саме: показник має бути достатньо інформативним для того, щоб вирішувати поставлені завдання та досягти визначеної мети дослідження. Крім того, розрахований інтегральний показник повинен відтворювати в повній мірі варіацію його складових та піддаватись зрозумілій й логічній інтерпретації та відповідати критерію інваріантності щодо одиниць виміру його складових.

З метою одержання об'єктивних результатів дослідження відновлення ТГ України та проведення підсумкового аналізу, на наш погляд, доцільно застосувати методи комплексної оцінки. Для побудови інтегрального показника відновлення ТГ, нами використано загальновідомий математичний метод узагальнення результату - метод геометричної середньої. Оскільки показники мають різні межі зміни, - показники нормуємо. Недоліком стандартної мінімальної нормалізації є наявність аномальних значень даних, які необґрунтовано збільшують діапазон дослідження, що призводить до того, що нормалізовані значення концентруються в деякому вузькому проміжку поблизу нуля. Щоб уникнути цього, доцільно застосувати підхід нормалізації даних, в основі якого лежать середні значення та дисперсія:

$$x_i^* = (x_i - \bar{X})/\sigma_x, \text{ де (3.1)}$$

x_i^* – нормалізоване значення і-го показника;

x_i – значення і-го показника;

\bar{X} – середнє значення показника у вибірці;

σ_x – дисперсія розкиду значень.

Переважає більшість розглянутих індикаторів є стимуляторами, тобто, чим вони більші, тим вищим є рівень відновлення ТГ. У разі, якщо один або кілька з обраних для дослідження індикаторів є дестимуляторами – з метою одержання адекватних результатів, в процесі оцінки, - використовуємо його обернене значення. Дестимулятором в даному дослідженні виступає рівень безробіття в регіоні та від'ємний приріст населення.

На основі класичного детермінованого методу геометричної середньої нами побудовано інтегральний показник відновлення ТГ України:

$$IRI = \sqrt[n]{|\prod_{i=1}^n x_i|}, \text{ при } 0 \leq x_i \leq 1, \text{ де} \quad (3.2)$$

IRI – (integrated rehabilitation indicator) інтегральний показник відновлення ТГ України.

Його нижня межа зміни визначається тим, що для розрахунку показника в знаменнику формули обираються нормалізовані значення:

$$1 \leq IRI \leq 100, \text{ де} \quad (3.3)$$

n – кількість показників оцінки.

Чим вищим є значення інтегрального показника відновлення ТГ України, тим більшим є потенціал для подальшого їх розвитку. Доповнення існуючого інструментарію запропонованим нами підходом забезпечить повніше та ґрунтовніше дослідження процесів відновлення та розвитку ТГ України.

Таким чином, розрахунки інтегрального показника відновлення ТГ України представлено в (табл. 3.1).

Застосовуючи той чи інший підхід до розрахунку інтегрального показника майже неможливо уникнути суб'єктивної характеристики експертної оцінки. При формуванні цільової вибірки може виникнути помилка, суб'єктивне сприйняття експертом індикаторів оцінки.

Таким чином, для підвищення об'єктивності результатів доцільно застосовувати емпіричні дані й методи дослідження. Використовуючи емпіричні дані, існує ймовірність отримання нерівномірних даних – різні величини, різні одиниці виміру, тощо. Така ситуація потребує введення

додаткових вагових коефіцієнтів, які формуються завдяки аналітичним експортним методам.

Таблиця 3. 1

Інтегральний показник відновлення ТГ України (IRI)

Групування за чисельністю населення	ТГ	Дестимулятори		Інтегральний показник відновлення ТГ (IRI)
		Приріст населення, у %	Рівень безробіття, у %	
До 5 тис. ос.	Троїцька (Дніпропетровська обл.)	-24,6	10,2	1
	Шахівська (Донецька обл.)	-44,9	16,4	2
	Новолатівська (Дніпропетровська обл.)	-25,5	10,2	3
	Поляницька (Івано-Франківська обл.)	9,1	9,9	1
	Сергіївська (Полтавська обл.)	-45,6	13,5	3
Від 5 до 10 тис. ос.	Гірська (Київська обл.)	-1,6	7,9	3
	Козинська (Київська обл.)	-9,2	7,9	2
	Визирська (Одеська обл.)	9,3	8,1	2
	Калинівська (Київська обл.)	7,3	7,9	1
	Карпівська (Дніпропетровська обл.)	-41,7	10,2	2
Від 10 до 15 тис. ос.	Пристолична (Київська обл.)	-2,6	7,9	2
	Малобілозерська (Запорізька обл.)	-32,5	12,3	2
	Славська (Львівська обл.)	-13,2	8,3	2
	Петрівська (Київська обл.)	11,7	7,9	3
	Черкаська (Дніпропетровська обл.)	0	10,2	3
Більше 15 тис. ос.	Борщагівська (Київська обл.)	38,7	7,9	2
	Слобожанська (Дніпропетровська обл.)	3,9	10,2	1
	Енергодарська (Запорізька обл.)	-3,4	12,3	2
	Южненська (Одеська обл.)	4	8,1	2
	Южноукраїнська (Миколаївська обл.)	-4,6	12,4	3

Джерело: розраховано автором

Хоча в кількісних моделях також присутня певна частка суб'єктивної оцінки, вона є менш залежною від суб'єктів оцінки і, таким чином, не є настільки критичною.

Отже, для визначення показника загального відновлення ТГ України, на наш погляд, доцільно врахувати особливості ТГ в залежності від групування їх за ознакою чисельністю населення.

В результаті експертної оцінки кожній групі було визначено ваговий коефіцієнт. Таким чином, для групи до 5 тис. осіб присвоєно коефіцієнт 1,5, для групи від 5 до 10 тис. осіб – 1,3, від 10 до 15 тис. осіб – 1,2, більше 15 тис. осіб – 1. Подібний розподіл за коефіцієнтами обґрунтовується тим, що ТГ з меншою чисельністю населення мають обмежені можливості для відновлення й подальшого розвитку.

Показник загального відновлення ТГ України (RI - renaissance indicator) розрахуємо, використовуючи формулу зваженого середнього:

$$RI = \exp\left(\frac{1}{\sum_{j=1}^m w_j} * \sum_{i=1}^n w_j \ln k_i\right), \text{ де (3.4)}$$

RI - показник загального відновлення ТГ України;

w_j -вагові коефіцієнти від 1 до m;

m – кількість коефіцієнтів у вибірці;

k – середнє значення інтегрального показника відновлення ТГ і-ї групи.

Підставивши значення, отримуємо у результаті, що показник загального відновлення ТГ України становить 9,8.

Отже, досягнення зазначеного рівня загального відновлення територіальними громадами післявоєнної України, на наше глибоке переконання, буде свідчити про початок процесу їх розвитку. Органи місцевого самоврядування з початку війни відповідально взяли на себе вирішення поточних питань, пов'язаних із забезпеченням збройних сил

України, територіальної оборони, допомоги мешканцям ТГ у питаннях соціального та гуманітарного характеру, будівництва підпілля та укріплень.

Українське суспільство має свою інституційну особливість, яка виражається в тому, що воно є твердим й незламним в питаннях духовності й надзвичайно пластичним в усіх інших аспектах. Волю, свідомість, духовність українця неможливо похитнути, навіть коли він втрачає всі свої матеріальні надбання. Саме така природна відданість українського народу, його чутливе, духовне реагування на явища, які відбуваються в суспільстві й слугували базисом для його адаптації у різні часи до економічних, інституційних, політичних змін. І саме ця відданість слугує й зараз вагомим аргументом на користь позиції активної участі українського народу в перемозі російського агресора, відновленні й подальшому розвитку країни. Наразі на визволених територіях вже йде відбудова, основою та повноцінними драйверами якої стають об'єднані територіальні громади.

Проведене нами дослідження дозволяє констатувати, що повномасштабна агресія на Україну окреслила всі невирішені питання, які стримували процес ефективного розвитку територіальних громад України. Ситуація значно загострилась внаслідок переміщення населення в Україні, його міграцією в інші країни, релокацією бізнесу, а також значним пошкодженням інфраструктурних об'єктів.

Для вирішення означеного питання Національна рада з відновлення України від наслідків війни пропонує оновити адміністративно-територіального устрій України з урахуванням викликів, які постали перед місцевим самоврядування в умовах воєнного стану, а також запровадити систему моніторингу статистичних та адміністративних показників функціонування ТГ. Запропонований нами інтегральний підхід до визначення рівня повоєнного відновлення територіальних громад України, розрахунки інтегральних показників відновлення та загального відновлення ТГ України, на наш погляд, будуть сприяти вирішенню поставлених Національною радою з відновлення України від наслідків війни задач.

3.2. Перспективні вектори формування дієвого місцевого самоврядування

Враховуючи результати аналізу тенденцій розвитку територіальних громад України, проведеного нами в другому розділі роботи, з урахуванням нинішньої ситуації, пов'язаної з повномасштабною війною в Україні в цілому, та в територіальних громадах зокрема, на наше глибоке переконання потребують формування перспективні вектори формування дієздатного результатоорієнтованого, оптимізованого, цифровізованого інституту влади – місцевого самоврядування, яке здатне забезпечити процеси відновлення й подальшого розвитку ТГ. Причому потрібно розпочинати вже зараз. Прозоре, логічне планування відновлення та розвитку України в цілому, й ТГ зокрема на теперішній час є найважливішим завданням після перемоги.

Значна частина ТГ України (близько 20%) від Харківської до Миколаївської областей станом на червень 2022 р. є окупованими. Ситуація ускладнюється тим, що в них відбуваються активні бойові дії, частина територій ТГ заміновано, втрачено порти на Азовському морі, заблоковано порти на Чорному морі. Понад 11 мільйонів мешканців ТГ України змушено залишили місця свого постійного проживання, мігрували, в тому числі й закордон. Найбільше мігрантів виїхало з ТГ Харківської області, понад 500 тисяч мігрантів покинули Київ та ТГ Київської області. З ТГ Донецької області мігрувало понад 390 тисяч мешканців. З ТГ Херсонської, Миколаївської, Луганської, Запорізької та Чернігівської областей виїхали понад 100 тисяч мешканців (табл.3.2).

Ймовірність їх повернення не є високою, особливо щодо східних та південних областей, що буде мати суттєвий вплив на відновлення та подальший розвиток ТГ та систему розселення в Україні в цілому.

Кількість мігрантів України у російсько-українській війні 2022р.

(станом на червень 2022р.)

Країна	Кількість мігрантів, чол.	Країна	Кількість мігрантів, чол.
Україна	5000000	Литва	20000-50000
Польща	1000000	Австрія	20000-50000
Чехія	350000	Греція	20000-50000
Німеччина	300000	Португалія	20000-50000
Угорщина	260000	Велика Британія	20000-50000
Румунія	210000	Швеція	20000-50000
Молдова	210000	Фінляндія	20000-50000
Франція	50000	Швейцарія	20000-50000
Іспанія	50000	Нідерланди	20000-50000
Італія	100000	Бельгія	20000-50000
Туреччина	60000	Естонія	20000-50000
Словаччина	110000	Латвія	20000-50000
Болгарія	170000		

Джерело: складено автором за [сайт Міністерства розвитку громад та територій України]

Середній вік мігрантів з України складає 38 років, в більшості це жінки, 61% з яких має вищу освіту, а також діти. Тільки половина з них планують повернутися назад, хоча їх повернення є необхідним для розвитку України.

Аналіз міграційних процесів в світі свідчить, чим довше в країні відсутні умови для повернення, тим менше в цілому мігрантів приймають рішення щодо свого повернення, коли такі умови сформувались.

На теперішній час в Україні також спостерігається нерівномірність розселення внутрішньо переміщених осіб у межах областей. На заході країни

частка внутрішньо переміщених осіб досягає до 10%. Така ситуація провокує певну напруженість в означених областях та створює додаткове навантаження на їх соціальну інфраструктуру.

Одним з наслідків повномасштабного вторгнення росії в Україну стало руйнування значної частини інфраструктури, систем життєзабезпечення та житлового фонду, яка й надалі продовжується через активні бойові дії. Це передусім житло, об'єкти соціальної інфраструктури, мости, дороги, аеропорти – найважливіші об'єкти для життєдіяльності та розвитку. Транзитний потенціал України зазнав через повномасштабне вторгнення значних втрат – міжнародні транспортні коридори, які проходили через Україну та з'єднували Європу та Азію, надавали значні економічні прибутки та можливості для подальшого розвитку прилеглих територій й отже для розвитку територіальних громад. Оцінити масштаби та вартість зруйнованого на теперішній час важко, саме через те, що руйнування й надалі продовжується, а також для оцінки відсутній доступ на окремі території.

Наслідком повномасштабного вторгнення росії в Україну також стала деіндустріалізація промисловості, що привело до значних економічних втрат, які оцінюються на теперішній час в податковому вимірі більш ніж 60 млрд грн. Потужні промислові міста України зазнали значних руйнувань - зруйновано найбільші металургійні комбінати ім. Ілліча та «Азовсталь» групи «Метінвест» в Маріуполі; нафтопереробні заводи у Кременчузі та Лисичанську; підприємства Миколаєва, Харкова, Сум, Києва, Чернігова тощо. Тисячі промислових підприємств України намагаються релокуватися в західні та центральні регіони України, що має наразі значний вплив на розміщення продуктивних сил в Україні, а також в майбутньому суттєво впливатиме на прийняття рішення щодо повернення населення в ці регіони.

Не зважаючи на продовження повномасштабної війни та активні бойові дії в Україні, на наш погляд доцільно вже зараз планувати та реалізовувати заходи щодо відновлення територій, місцевої на національній економіки, створювати умови, які забезпечать повернення в Україну людей, що

обґрунтовує необхідність використання комплексного підходу до процесів відновлення України після перемоги й подальшого розвитку територіальних громад зокрема. Комплексний підхід до процесів відновлення й подальшого розвитку ТГ України та країни в цілому має відбуватися шляхом реалізації на місцевому, регіональному та національному рівнях системних заходів, із залученням всіх верств громадськості, спрямованих на формування безпечного середовища для життя та діяльності мешканців ТГ через використання механізмів досягнення громадської єдності на основі довіри, підтримки толерантності, надання правової, психологічної, матеріальної та соціальної допомоги населенню, яке постраждало від війни.

Ці комплексні системні заходи доцільно спрямувати на відновлення критичної інфраструктури та ключових публічних послуг в ТГ. Економічний аспект відновлення ТГ доцільно розпочати через запровадження місцевого планування, підвищення рівня зайнятості та створення нових робочих місць в ТГ, відтворення людського потенціалу, розширення доступу до фінансових послуг та надання підтримки бізнесу.

Низький рівень привабливості публічної служби та довіри населення до інституту влади, недостатній фаховий рівень публічних службовців також мають суттєвий вплив на відновлення ТГ та їх подальший розвиток. Враховуючи результати проведеного нами опитування, яке проводилось в період з вересня 2020р. по березень 2021р., на наш погляд, важливо докорінно змінити парадигму професійного розвитку публічних службовців, відновити довіру та показати її престиж, особливо серед молоді.

Результати опитування дозволяють стверджувати про те, що молодь України має високий потенціал для забезпечення процесів відновлення й подальшого розвитку ТГ України (табл. 3.3).

Оцінка готовності молоді брати участь у процесі розвитку громади

Відповіді	% учасників опитування
Готовий брати участь у розробці та впровадженні молодіжних проектів та ініціатив	95
Готовий брати участь у громадському контролі	65
Готовий брати участь в розробці та реалізація стратегій та проектів розвитку моєї громади	50
Готовий мати представництво у органах місцевого самоврядування	80
Готовий мати представництво у громадських організаціях	35

Джерело: складено автором

(сума відповідей перевищує 100%, респонденти мали можливість обрати декілька варіантів відповіді)

Методом анкетування було опитано 356 осіб. Експертами виступили молоді представники молодіжних рад ТГ України, органів місцевого самоврядування, а також громадських організацій Київської, Житомирської, Полтавської, Черкаської, Миколаївської, Одеської областей.

Маємо констатувати, що основою для активізації участі молоді в процесах відновлення та подальшого розвитку ТГ України є ґрунтовний аналіз потреб та проблем молоді. Результати проведеного нами експертного опитування виявили, що для публічних службовців, які працюють із молоддю в ТГ саме безпосереднє спілкування з молодими мешканцями ТГ є найефективнішим джерелом інформації про їх потреби та проблеми – 95% опитаних зауважили, що отримують інформацію про проблеми та потреби молоді зі спілкування з молоддю громади. Крім того, 64% респондентів зазначили, що інформацію про молодіжні потреби та проблеми отримують із соціальних мереж, 25% – від громадських молодіжних лідерів (табл.3.4).

Таблиця 3.4.

Оцінка джерел інформації про потреби молоді в ТГ

Відповіді	% учасників опитування
Спілкування з молоддю громади	95
Соціальні мережі	64
Від громадських молодіжних лідерів	25
Інше	9

Джерело: складено автором

(сума відповідей перевищує 100%, респонденти мали можливість обрати декілька варіантів відповіді)

Варто зауважити, що вкрай важливе питання, яке потребує суттєвого доопрацювання є недостатньо ефективна система моніторингу джерел активізації молоді в процесах розвитку територіальних громад зокрема та держави в цілому.

Результати проведеного нами експертного опитування свідчать про те, що фахівці, які працюють з молоддю в територіальних громадах та брали участь у опитуванні, майже всі є публічними службовцями, більша половина з яких займають різні посади середнього рівня: провідні фахівці, методисти, інспектори та інші фахівці, які працюють з молоддю. До категорії «керівники» відносяться директори молодіжних центрів, керівники відділів, у межах компетенцій яких є робота з молоддю (табл. 3.5).

Таблиця 3.5.

Оцінка професійний розподіл учасників дослідження

Керівник	Спеціаліст	Громадський активіст
22	66	12

Джерело: складено автором

Більшість експертів, які брали участь в опитуванні, назвали такий основний напрям роботи із молоддю, як соціально орієнтована активізація молоді. (табл. 3.6).

Крім того, переважна кількість опитаних респондентів не змогла навести реальні приклади залучення молоді до конкретних проєктів, та обмежилась загальними фразами: «залучення молоді до організації дозвілля», «організація різноманітних проєктів» тощо.

На наше глибоке переконання, такий підхід має поверхневий характер. Молодь має потенціал для більш активного її залучення саме в процесі відновлення та розвитку ТГ.

Таблиця 3.6.

Оцінка за напрямом роботи з молоддю ТГ

Відповіді	% учасників опитування
Соціально-орієнтована активізація молоді	44
Національно-патріотичне виховання молоді	34
Інформаційне забезпечення молоді	19
Організаційна підтримка соціальних послуг для молоді	42
Інший напрям	4

Джерело: складено автором

(сума відповідей перевищує 100%, респонденти мали можливість обрати декілька варіантів відповіді)

Більшість опитаних (95%), які працюють з молоддю в територіальних громадах, запевнили про володіння інформацією про кількість молоді у своїй громаді (табл. 3.7), хоча оцінюють активність молоді як скоріше низьку, ніж високу.

Таблиця 3.7.

Оцінка обізнаності щодо кількості молоді в ТГ

Відповіді	% учасників опитування
Обізнані	87
Не обізнані	13

Джерело: складено автором

Насамперед респонденти виділяють пасивність молоді (71% опитаних відповіли «скоріше низька, ніж висока», «низька», «дуже низька») (табл. 3.8).

Опитані респонденти виділили найбільш характерні для молоді ТГ проблеми: пасивність молоді, відсутність роботи, проблеми з працевлаштуванням, небажання відкрити власну справу, міграція.

Крім того, опитані респонденти, які працюють з молоддю в ТГ, в переважній більшості не мають впевненого розуміння, чи сприяє їхня діяльність активізації молоді та підвищенню її вмотивованої участі в житті громади.

Таблиця 3.8.

Оцінка активності молоді в ТГ

Активність	%
Висока	2
Скоріше висока, ніж низька	19
Скоріше низька, ніж висока	55
Низька	12
Дуже низька	4
Важко відповісти	8

Джерело: складено автором

В основному, респонденти висловлювали свої сподівання щодо ефективності своєї роботи з молоддю. Така невпевненість доводить, відсутність проведення оцінювання ефективності роботи з молоддю (табл. 3.9).

Таким чином, результати проведеного дослідження підтверджують тезу про те, що вирішення проблем молоді громад, в тому числі через активізацію її активного залучення в процеси відновлення, допомога молодим людям розкрити свої можливості і таланти, реалізуватися та знайти своє місце в житті – відправна крапка для забезпечення розвитку ТГ України. На теперішній час понад 12 мільйонів молодих людей, а це близько третини всього населення, проживає в Україні. Це величезний потенціал та вагоме надбання України. На жаль, через військову агресію, у пошуках захисту, роботи та кращого життя численна кількість молодих й кваліфікованих фахівців виїжджають з країни, що негативно впливає на розвиток територіальних громад зокрема й держави в цілому.

Таблиця 3. 9.

Оцінка ефективності власної роботи з молоддю в ТГ

Відповіді	% учасників опитування
Впевнений(на), що так	11
Не впевнений(на), що так	5
Сподіваюсь, що так	75
Не сподіваюсь, що так	5
Важко відповісти	4

Джерело: складено автором

На наше глибоке переконання, створення сприятливих умов для мотивації активного залучення молоді в процеси відтворення й подальшого розвитку ТГ є одним з пріоритетних напрямів діяльності органів місцевого самоврядування. В основу такого підходу покладено розуміння того, що саме

молодь має бути драйвером розвитку громад, яка здатна наповнити ці процеси новим змістом, активно включаючи у процеси відновлення всіх сфер та залучаючи до співпраці представників бізнесу й громадського сектору.

Враховуючи викладене та результати опитування, можна стверджувати, що підвищення привабливості публічної служби, фахового рівня публічних службовців сприятиме покращенню якості надання послуг населенню, а також посиленню рівня довіри до інституту влади в цілому.

Формування привабливих та сприятливих умови роботи на публічній службі, підвищення її престижу, запровадження гнучкої та дієвої системи підготовки та просування персоналу на публічній службі, яка швидко реагує на потреби відновлення та подальшого розвитку територіальних громад, зміна парадигми професійного розвитку публічних службовців через формування сприятливого бренду роботодавця в особі місцевого самоврядування сприятиме відновленню й розвитку ТГ України. Зміна парадигми професійного розвитку публічних службовців створить сприятливий бренд роботодавця в особі місцевого самоврядування та суттєво збільшить кількість кандидатів на посаду в ОМС.

Таким чином, резюмуючи викладене вище та для досягнення означеної в роботі мети, важливо знайти рішення й внести відповідні зміни до нормативно-правового забезпечення, які дозволять сформувати нові правові й інституційно-організаційні засади та дозволять здійснити гармонізацію із європейською системою самоврядування. Значущим кроком для цього стало прийняття в травні 2023р. Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» (реєстраційний номер 6504 від 05.01.2022р.).

Важливим залишається розроблення дорожньої карти впровадження управління результативністю службової діяльності (на основі КРІ) в органах місцевого самоврядування, з обов'язковим врахуванням особливостей оцінювання виборних посад.

Крім того, постає питання оновлення Стратегії реформування державного управління України на 2022-2025 рр.

З метою формування відкритої та прозорої інформації щодо корпусу публічної служби доцільно розробити форми та механізм збору інформації про кількісний та якісний склад публічних службовців, постійного моніторингу змін, погодити відповідні форми та механізми зі стейкхолдерами, а також прийняти рішення щодо збору та публікації результатів та вибору ресурсу, на якому міститиметься зібрана інформація у відкритому доступі.

З метою впровадження інтегрованої системи управління людськими ресурсами в системі служби в органах місцевого самоврядування вважаємо за доцільне впровадити IT рішення для моніторингу за кількісними і якісними змінами складу корпусу публічних службовців; сформувати дорожню карту впровадження інтегрованої системи управління людськими ресурсами; підготувати нормативно-правову базу для розробки та впровадження інтегрованої системи управління людськими ресурсами; розробити модуль для органів місцевого самоврядування в інтегрованій системі управління людськими ресурсами; підготувати концепції роботи Єдиного порталу вакансій публічної служби та дорожньої карти його впровадження, а також узгодити з усіма стейкхолдерами; напрацювати відповідне IT-рішення (окремого модулю) для ОМС на Єдиному порталі вакансій публічної служби; здійснити заходи щодо популяризації порталу, проведення навчання для його користувачів та запровадження широкого використання.

Актуальним залишається питання запровадження сучасних інструментів управління персоналом в системі службовців місцевого самоврядування України. Для його вирішення варто проводити серії навчальних та інформаційних заходів з керівництвом органів місцевого самоврядування та працівниками, які відповідають за управління персоналом в ОМС щодо новацій в сфері служби в органах місцевого самоврядування; здійснювати ребрендинг кадрових служб в служби управління персоналом, постійно визначати цінності та підходи до управління персоналом в органах місцевого самоврядування; здійснювати підготовку та впровадження HR-

стратегій в ОМС для посилення ролі та спроможності служб управління персоналом, їх авторитету, впливу на ефективність роботи органів місцевого самоврядування.

З метою дієвої та гнучкої системи професійного навчання, що відповідає запитам публічних службовців та швидко реагує на потреби розвитку територіальних громад доцільно підготувати концепції розвитку системи професійного навчання публічних службовців, що міститимуть шляхи узгодження існуючої системи відповідно до існуючих викликів; розробити нормативно-правові акти, що врегулюють питання зміни парадигми професійного розвитку публічних службовців; налагодити взаємодію з усіма провайдерами освітніх послуг у сфері професійного навчання посадових осіб місцевого самоврядування, створити умови для їх реєстрації на Порталі управління знаннями провайдерів; розробити концепції популяризації системного та постійного професійного розвитку посадових осіб місцевого самоврядування з метою формування культури самонавчання на публічній службі; створити реєстр типових програм підвищення кваліфікації для посадових осіб місцевого самоврядування та постійно актуалізовувати перелік напрямів, тем в рамках реагування на потребу в нових компетентностях та знаннях, які необхідні для ефективної роботи та реалізації нових завдань, за якими мають навчатися публічні службовці. Для забезпечення легкого переходу з органів місцевого самоврядування до державних органів і навпаки: розробити концепції єдиного «публічного службовця» та плану заходів із її впровадження; розробити законопроект про засади публічної служби в Україні (Кодекс публічної служби) та узгодити його зі стейкхолдерами; затвердити стандарти диференційованого підходу до управління персоналом в структурі публічної служби; подати на ухвалення ВРУ законопроекту про засади публічної служби в Україні. Після прийняття закону «Про засади публічної служби в Україні» впровадити інтегровану систему управління людськими ресурсами в системі служби в повсякденну діяльність ОМС.

Ще одне важливе питання, яке потребує вирішення для забезпечення відновлення та подальшого розвитку ТГ зокрема, та України в цілому, це окреслення чіткого розмежування повноважень органів місцевого самоврядування на всіх рівнях адміністративно-територіального устрою, а також забезпечення достатніми фінансовими ресурсами для їх виконання. Чітке розмежування повноважень органів місцевого самоврядування на всіх рівнях адміністративно-територіального устрою забезпечить основу для достатнього фінансового забезпечення їх виконання, підвищить рівень їх виконання, що, в свою чергу, сприятиме підвищенню якості та доступності надання публічних послуг населенню. Важливо напрацювати критерії, методологію, гарантії розмежування повноважень органів місцевого самоврядування на всіх рівнях адміністративно-територіального устрою, а також між органами місцевого самоврядування і місцевими органами виконавчої влади а також виявити невідповідності у забезпеченні їх фінансуванням. Крім того, доцільним є розроблення методологічних рекомендацій контролю за видатками Державного бюджету на делеговані повноваження; затвердження державних стандартів (вимог) і нормативів в описовому та вартісному вигляді за кожним із делегованих державою місцевому самоврядуванню повноважень у розрахунку на середньостатистичну адміністративно-територіальну одиницю, з метою належного фінансового забезпечення делегованих повноважень; здійснення аналізу наявного фінансового забезпечення кожного повноважень.

З метою вдосконалення системи (фінансового вирівнювання, зменшення диспропорцій та збереження зацікавленості у нарощенні закріплених доходів доцільно дослідити питання недосконалості поточної системи фінансового вирівнювання, особливо на фоні криз та внести зміни до формули фінансового вирівнювання.

Крім того, не зважаючи на ухвалення Виборчого кодексу в Україні, проведення в 2020 р. перших місцевих виборів на новій територіальній основі, практика виборчого процесу виявила певну недосконалість правових

механізмів проведення місцевих виборів. Виклики воєнного часу, які пов'язані з активними бойовими діями, окупацією значної території України, переміщенням населення та іншими питаннями тільки загострили означену вище недосконалість. На наш погляд, виборча система місцевих виборів потребує суттєвого доопрацювання в питаннях удосконалення механізмів участі всіх громадян України в місцевих виборах за умов забезпечення належного рівня безпеки, адаптованих до викликів післявоєнного відновлення, а також підвищення професіональних компетенцій працівників виборчих комісій всіх рівнів.

З метою удосконалення виборчої системи місцевих виборів (підстави непроведення через відсутність належного рівня безпеки та підстави призначення позачергових місцевих виборів) доцільно розробити концепцію поступового удосконалення виборчого законодавства в частині місцевих виборів.

З метою розроблення критеріїв та порядку неможливості проведення місцевих виборів в окремих територіях у зв'язку з бойовими діями або воєнною загрозою актуальним постає питання напрацювання, погодження зі стейкхолдерами й ухвалення законопроекту про критерії та порядок неможливості проведення місцевих виборів в окремих територіях України.

З метою перегляду строків проведення та розширення підстав призначення позачергових місцевих виборів важливим залишається здійснення польових досліджень доцільності проведення місцевих виборів на територіях, де велись бойові дії з метою напрацювання альтернативних варіантів щодо строків проведення позачергових місцевих виборів.

Для удосконалення виборчої системи на місцевих виборах, що забезпечить належне представництво територій територіальних громад доцільно здійснити моделювання застосування виборчої системи з урахуванням конфігурацій оновлених територіальних громад, напрацювати критерії застосування виборчих систем під час виборів на місцевому рівні та розробити підзаконні нормативно-правові документи.

Вирішення питань утворення та функціонування виборчих комісій, зокрема ДВК та ТВК (порядок формування, забезпечення приміщеннями, створення тимчасових приміщень для голосування, професіоналізація членів виборчих комісій) на наш погляд, потребує напрацювання концепції професійного розвитку (деполітизації) членів виборчих комісій на регіональному та субрегіональному рівні; розроблення та ухвалення проекту закону щодо удосконалення порядку формування виборчих комісій на місцевих виборах і професіоналізації членів відповідних комісій.

З метою удосконалення порядку фінансування проміжних місцевих виборів необхідним є розроблення проекту закону щодо удосконалення порядку фінансування проміжних місцевих виборів. Важливим залишається питання забезпечення участі громадян України в місцевих виборах. Для його вирішення доцільно запровадити єдині стандарти обліку кількості населення ТГ, з урахуванням тимчасовості внутрішнього переміщення, цензу осілості, маятникової міграції населення; розробити та затвердити законопроект про механізм визначення належності особи до певної територіальної громади для цілей участі в управлінні місцевими справами; провести дослідження стану внутрішнього переміщення населення всередині держави.

Для аналізу практики застосування нового виборчого законодавства під час місцевих виборів і подальшого вдосконалення Виборчого кодексу та інших відповідних законів доцільно здійснити дослідження ефективності виборчої системи на місцевих виборах; провести аналіз практики застосування нової виборчої системи на місцевих виборах і узагальнити її. За результатами проведених досліджень розробити та ухвалити законопроект щодо удосконалення виборчого законодавства.

З метою забезпечення формування територіальних громад на основі оновлених критеріїв спроможності функціонування ОМС важливим вважаємо здійснити моделювання конфігурації територіальних громад на основі оновлених критеріїв спроможності. Після цього подати на ухвалення законопроект №4664 «Про порядок вирішення питань адміністративно-

територіального устрою», провести регіональні обговорення проєктів конфігурацій оновлених територіальних громад та запропонувати й затвердити відповідні зміни оновлених адміністративних центрів та територій територіальних громад, внести відповідні зміни до переліку районів відповідно до вимірюваних критеріїв дієвості функціонування ТО ЦОВВ та РДА, ухвалити підзаконні нормативно-правові документи, зокрема розпорядження про реорганізацію та утворення районних державних адміністрацій.

З метою запровадження інформаційно-аналітичної системи моніторингу статистичних та адміністративних показників територіальних громад, районів і регіонів необхідним вважаємо здійснити аналіз доцільності виділення окремої системи або удосконалення інформаційно-аналітичної системи Головного ситуаційного центру країни «СОТА» (ІАС «СОТА»), а також розробити концепцію впровадження інформаційно-аналітичної системи моніторингу спроможності громад, районів і регіонів. Крім того доцільно вирішити питання щодо реалізації пілотного проєкту з функціонування системи моніторингу спроможності громад, районів і регіонів; удосконалити систему «ДІЯ» з метою запровадження можливості для громадян слідкувати за показниками функціонування громад, районів і регіонів в режимі реального часу; доопрацювати і масштабувати систему моніторингу спроможності з огляду на зворотній зв'язок від користувачів.

Таким чином, на наше глибоке переконання, впровадження комплексу означених вище заходів на всіх рівнях влади має сприяти забезпеченню швидкого повоєнного відновлення й подальшого розвитку ТГ зокрема, та України в цілому.

3.3. Формування моделі комплексного механізму розвитку територіальних громад України.

Застосування комплексного підходу до процесів відновлення й подальшого розвитку територіальних громад зокрема й країни в цілому, на наше переконання сприятиме суттєвому підсиленню спроможності органів місцевого самоврядування й центральних органів влади ефективно тактично й стратегічно діяти на упередження та подолання наслідків військової агресії, сприятиме відновленню ТГ та їх подальшому розвитку на інноваційній основі із залученням міжнародних інвестицій, організації та преведенню заходів з нового будівництва, проектування та реконструкції об'єктів житлового фонду. Отже, скоординована діяльність органів місцевого самоврядування та державної влади щодо означених нами заходів в підрозділі 3.2 роботи направлена на забезпечення мультиплікативного ефекту для досягнення мети.

На наш погляд, успішна реалізація завдання щодо формування перспективних напрямів розвитку територіальних громад України на основі інтегрального підходу, які будуть здатні забезпечувати процес перманентних трансформацій з рівня відновлення у якісно новий, досконаліший стан в контексті реалізації реформи децентралізації в Україні (у тому числі й у повоєнний період), значним чином залежить від взаємодії економічної, організаційно-інституційної, соціальної інфраструктурної та інших сфер, функціонування яких здійснюється відповідно до стратегічних інтересів ТГ та їх мешканців, регіонів та країни в цілому. Тобто визначення перспективних напрямів розвитку територіальних громад України потребує формування відповідної моделі комплексного механізму розвитку територіальних громад України.

Саму модель комплексного механізму розвитку територіальних громад ми розглядаємо як цілісну систему, в якій визначено особливості процесу розвитку територіальних громад, що опосередковуються ідентифікованими в

параграфі 1.3. векторами науково-управлінського конструкту (загально-управлінський, інституційно-управлінський, функціонально-управлінський та організаційно-управлінський), а також сформований дієвий взаємозв'язок між усіма елементами в досліджуваній системі.

Отже, комплексний механізм розвитку територіальних громад – це складна система, представлена інтегративною взаємодією загально-управлінського, інституційно-управлінського, функціонально-управлінського та організаційно-управлінського векторів конструкту розвитку ТГ, що уможливорює реалізацію функцій розвитку територіальних громад України з цільовизначальним характером впливу результатів реформ децентралізації й адміністративно-територіального устрою на його результативність й ефективність. При цьому комплексний механізм розвитку територіальних громад має буди вибудований таким чином, щоб його функціонування забезпечувало зміцнення цілісності означеної системи, уможливлювало реалізацію її головних функцій, а також не перешкоджало б логіці прийняття управлінських рішень та забезпечувало узгодження інтересів об'єкту та суб'єктів розвитку територіальних громад.

Варто акцентувати увагу на тому, що розвиток територіальних громад в контексті формування комплексного механізму має бути обґрунтованим з точки зору його принципів, складових, методів, інструментів, інтегрального підходу до моніторингу та оцінювання індикаторів стану, форм взаємодії владно-громадської взаємодії. Зокрема, у даному випадку мова йде про те, що процесу розвитку передуює процес відновлення ТГ до рівня довоєнного стану. Розвиток територіальних громад, у свою чергу, розглядається у контексті врахування змін інституційного середовища, багатоукладності економіки, а також реалізації реформ децентралізації й адміністративно-територіального устрою, оскільки його комплексність та багатогранність вимагає впровадження складних системних підходів, залучення значної кількості галузевих фахівців, врахування і узгодження їх позицій та бачень (див. параграф 2.1).

Викладене вище слугує фундаментальною базою для обґрунтування основних концептуальних положень щодо формування моделі комплексного механізму розвитку територіальних громад України на засадах інтегративної взаємодії його складових (рис. 3.1).

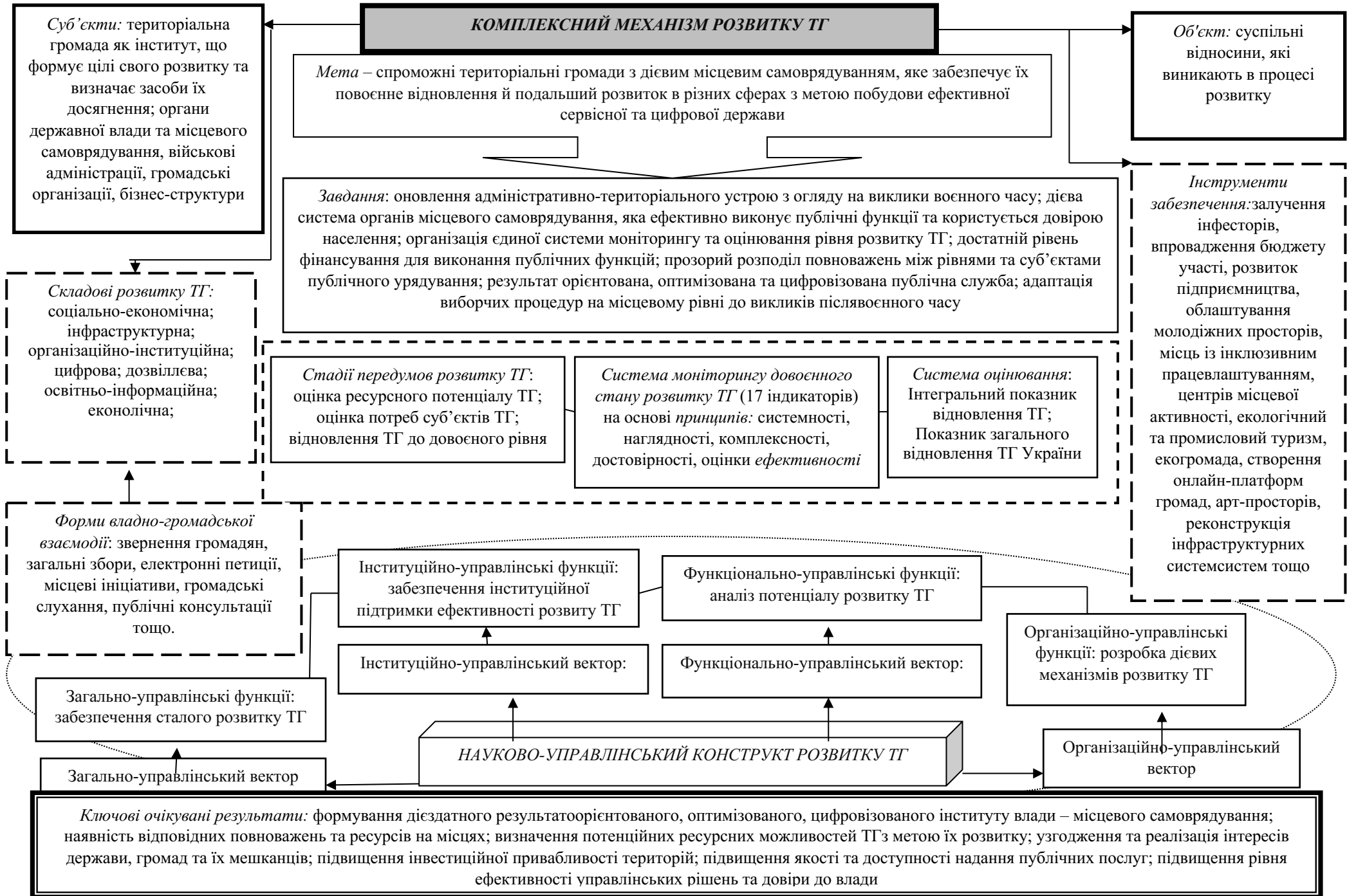

Рис. 3.1 Модель комплексного механізму розвитку територіальних громад

Джерело: сформовано автором

У відповідності із системним підходом встановлено, що загально-управлінський, інституційно-управлінський, функціонально-управлінський та організаційно-управлінський вектори конструкту в рамках комплексного механізму розвитку територіальних громад детермінуються:

- метою, завданнями, об'єктом, суб'єктами, функціями (див. параграфи 1.2,1.3,2.3), що репрезентують кількісно-якісні трансформації рівня відновлення ТГ та забезпечують перехід у досконаліший, якісно новий стан, на основі взаємодії організаційно-інституційної, інфраструктурної, економічної, соціальної та інших сфер, функціонування яких здійснюється відповідно до стратегічних інтересів територіальних громад та їх мешканців, регіонів та країни в цілому;

- стадіями передумов розвитку, інтегральною системою моніторингу та оцінювання його стану (див. параграфи 1.2, 2.3, 3.1);

- складовими, інструментами й формами владно-громадської взаємодії в контексті забезпечення ключових очікуваних результатів.

З огляду на означене, обґрунтуємо більш детально модель комплексного механізму розвитку територіальних громад.

На наше глибоке переконання, вірно визначена мета, й відповідно ключові очікувані результати виступають тим системоутворюючим фактором, що зумовлює базову властивість комплексного механізму – його логіку й загальну спрямованість.

Отже, метою комплексного механізму розвитку територіальних громад визначаємо формування спроможних територіальних громад з дієвим місцевим самоврядуванням, яке забезпечує їх повоєнне відновлення й подальший розвиток в різних сферах з метою побудови ефективної сервісної та цифрової держави. Наслідками практичної реалізації такої мети мають

стати: формування дієздатного результатоорієнтованого, оптимізованого, цифровізованого інституту влади – місцевого самоврядування; наявність відповідних повноважень та ресурсів на місцях; визначення потенційних ресурсних можливостей ТГз метою їх розвитку; узгодження та реалізація інтересів держави, громад та їх мешканців; підвищення інвестиційної привабливості територій; підвищення якості та доступності надання публічних послуг; підвищення рівня ефективності управлінських рішень та довіри до влади.

Мета, як правило, розвивається й конкретизується у відповідних завданнях. Завдання комплексного механізму розвитку територіальних громад відображено на рис.3.1 та більш широко були описані в параграфі 1.2.

Щодо суб'єктно – об'єктної визначеності комплексного механізму розвитку територіальних громад, то відзначаємо, що об'єкт має складно структуровану характеристику, оскільки представлений множиною питань формування суспільних відносин, вирішення яких забезпечить розвиток територіальних громад. При цьому, головний об'єкт представлений рівнем розвитку територіальних громад, його станом, на який можна впливати й покращувати. В узагальненому вигляді основних суб'єктів комплексного механізму на різних рівнях регулювання можна представити наступним чином: сама територіальна громада, як інститут, що формує цілі сфого розвитку, визначає засоби їх досягнення, органи державної влади, військові адміністрації, органи місцевого самоврядування, громадські організації – «Асоціація ТГ», «Асоціація міст України», «Всеукраїнська асоціація ОМС», бізнес-структури, підприємці, які забезпечують розвиток, мешканці громад та інші.

При цьому сутність комплексного механізму розвитку територіальних громад повною мірою розкривається в тих функціях, які він виконує. Зокрема, на наш погляд, досліджуваний комплексний механізм виконує функції, які ми конкретизуємо відповідно до векторів науково-

управлінського конструкту на: загально-управлінські, інституційно-управлінські, функціонально-управлінські та організаційно-управлінські.

Розширене трактування сутності означених функцій комплексного механізму розвитку територіальних громад представлено в табл. 3.10-3.13.

Як було відзначено вище, конкретизація функцій комплексного механізму розвитку територіальних громад з точки зору їх реалізації визначається правильним вибором стратегічної мети. Якщо стратегічна мета комплексного механізму розвитку ТГ визначена неправильно, то це породжує відповідні помилки при реалізації функцій.

Інтеграція функцій комплексного механізму здійснюється за принципом обов'язкового узгодження функцій нижчого рівня із функціями вищого порядку.

Таблиця 3.10.

Систематизація загально-управлінських функцій
комплексного механізму розвитку ТГ

Вектор науково-управлінського конструкту	Систематизація функцій
Загально-управлінський	<ul style="list-style-type: none"> – забезпечення рівня довосного відновлення й подальшого сталого розвитку ТГ, як основи сильної держави; – створення ефективної, зрозумілої і зручної для громадян системи управління територією; – чиста, впорядкована та екологічно облаштована громада.

Джерело: сформовано автором

Неабияке значення при реалізації загально-управлінських функцій комплексного механізму розвитку ТГ має забезпечення оптимальних умов для їх уможливлення. Потрібним є налагодження системи постійного

моніторингу стану розвитку, вивчення реальних проблем, що виникають в територіальних громадах.

На відміну від загально-управлінських функцій комплексного механізму розвитку ТГ (що мають постійний характер), організаційно-управлінські функції можуть і мають диверсифікуватися, в залежності від конкретних умов, еластично реагувати на фактичний стан економіки, її проблеми і розбіжності. Організаційно-управлінські функції комплексного механізму конкретизують функції вищого порядку (загально-управлінські), концентрують увагу на вирішенні невідкладних і першочергових завдань, на подоланні виникаючих «вузьких місць» в процесі розвитку ТГ (табл. 3.11).

Таблиця 3.11.

Систематизація організаційно-управлінських функцій
комплексного механізму розвитку ТГ

Вектор науково-управлінського конструкту	Систематизація функцій
Організаційно-управлінський	<ul style="list-style-type: none"> – розробка дієвих механізмів розвитку ТГ; – розподіл і регулювання діяльності за певними організаціями, мешканцями громади з метою заохочування її розвитку; – розробка механізмів забезпечення екологічної просвіти мешканців; – оптимізація і розвиток системи місцевої шкільної і позашкільної освіти; – створення організаційних та людських умов для розвитку підприємництва на основі сучасних технологій та згідно з принципами екологічної відповідальності; – розробка механізмів забезпечення підвищення якості дорожньої інфраструктури, покращення транспортного сполучення в громаді; – забезпечення мешканців якісною питною водою, екологічними водовідведенням та відведенням стічних вод; – забезпечення диверсифікації переробки

	<p>сільськогосподарської продукції, збільшення виробництва екологічно чистих продуктів харчування;</p> <ul style="list-style-type: none"> – створення механізмів забезпечення розвитку неаграрних форм господарської діяльності у сфері виробництва альтернативної енергії, торгівлі і послуг, у тому числі у сфері спорту і відпочинку; – організація ефективної системи управління відходами (збирання, сортування, утилізація) і підтримки порядку і благоустрою у громаді; – сприяння спортивним ініціативами спортивній активності мешканців; – організація цивільної оборони та підвищення безпеки ТГ
--	---

Джерело: сформовано автором

Слід зазначити, що важливим при формуванні системи функцій комплексного механізму розвитку ТГ є реалізація інституційно-управлінських функцій, що дозволяють узгодити загально-управлінські функції з інструментами розвитку ТГ(табл.3.12).

Таблиця 3.12.

Систематизація інституційно-управлінських функцій
комплексного механізму розвитку ТГ

Вектор науково-управлінського конструкту	Систематизація функцій
Інституційно-управлінський	<ul style="list-style-type: none"> – забезпечення інституційної підтримки ефективності процесу розвитку ТГ; – впровадження світового досвіду розвитку ТГ в умовах децентралізації; – створення ефективного інституційного середовища розвитку ТГ; – інформаційно-цифрове сприяння розвитку ТГ; – сприяння розвитку кадрового потенціалу, інституціональної, організаційної спроможності і покращення матеріального оснащення органів місцевого

	<p>самоврядування;</p> <ul style="list-style-type: none"> – націленість на згуртування спільноти громади, формування місцевих зв'язків і відчуття загальної і одночасно групової ідентичності; – розвиток різних громадських та неурядових організацій; – забезпечення підтримки розвитку комунікаційної інфраструктури громади і цифрової просвіти місцевої спільноти; – сприяння участі суб'єктів з громади у проектах більш ніж як місцевого масштабу, створення і розвиток партнерських стосунків з зовнішніми суб'єктами; – поширення конкурентної культури в суспільстві; – забезпечення екологічної складової облаштування території громади для сталого розвитку і високої якості життя; – поліпшення системи управління комунальними і житловими послугами, розвитком житлово-комунальної інфраструктури і енергоефективністю; – забезпечення розвитку рекреаційного і спортивного потенціалу громади; – модернізація та поліпшення системи охорони здоров'я, сприяння профілактиці і здоровому способу життя; – запобігання загрозам соціальної ізоляції і підсилення відчуття економічної і соціальної безпеки; – поживлення культурної активності і підтримка різних форм креативності самих мешканців; – забезпечення розвитку спортивної інфраструктури;
--	--

Джерело: сформовано автором

Реалізація відповідних інституційно-управлінських функцій уможлиблюється тим, наскільки стійко вони пов'язані із загально-управлінськими функціями комплексного механізму розвитку ТГ у конкретних інституційних умовах. Інституційно-управлінські функції мають відповідати найголовнішій до них вимозі – прогнозовано впливати на реалізацію загально-управлінських функцій.

Функціонально-управлінські функції комплексного механізму розвитку ТГ представлено в табл. 3.13.

Реалізація функціонально-управлінських функцій комплексного механізму забезпечує аналіз стану розвитку ТГ на певний період часу.

Таблиця 3.13.

Систематизація функціонально-управлінських функцій
комплексного механізму розвитку ТГ

Вектор науково-управлінського конструкту	Систематизація функцій
Загально-управлінський	<ul style="list-style-type: none"> – аналіз резервів підвищення конкурентоспроможності ТГ за рахунок інноваційно-інвестиційної спрямованості; – аналіз розвитку підприємництва на основі місцевих ресурсів; – аналіз стану сучасної комунальної інфраструктури; – забезпечення здорових умов життя в здоровому природному середовищі всім групами населення; – аналіз використання соціального, освітнього, культурного, медичного і адміністративного потенціалу громади для високої якості життя мешканців усіх населених пунктів і представників усіх соціальних груп; – розвиток суспільного капіталу громади через започаткування і підтримку різних форм і напрямів партнерської співпраці всередині громади та за її межами.

Джерело: сформовано автором

З метою реалізації функцій комплексного механізму розвитку територіальних громад потрібним є забезпечити свободу вибору для усіх суб'єктів. В цьому випадку йдеться про свободу суб'єктів, котра не має суперечити інтересам інших суб'єктів, в тому числі і держави в цілому.

Уможливлення реалізації функцій комплексного механізму розвитку ТГ має бути спрямовано на досягнення ключових очікуваних результатів

розвитку. Результативність розвитку територіальних громад виявляється через досягнення стратегічної мети. А без забезпечення належної результативності ефект від реалізації функцій комплексного механізму розвитку ТГ буде замалим. Крім того, всі описані вище функції комплексного механізму розвитку територіальних громад взаємопов'язані між собою та можуть привести до очікуваних результатів лише у випадку комплексної реалізації.

Будь який комплексний механізм повинен забезпечувати обґрунтування складових, інструментів, засобів та форм взаємодії. Представлені на рис. 3.1 складові розвитку територіальних громад більш детально розглянути в параграфі 1.2. Інструменти, завдяки яким забезпечується реалізація складових комплексного механізму розвитку територіальних громад представлено на (рис. 3.2).

Суттєвим досягненням реформи децентралізації та адміністративно-територіального устрою в Україні на сьогоднішній день є те, що не зважаючи на повномасштабну військову агресію, значну частину окупованої території, знищену інфраструктуру й переміщення населення, утворені ТГ в своїй переважній більшості демонструють готовність до відновлення й подальшого розвитку. Проведені реформи значно підвищили готовність громадян до процесів прийняття рішень, що обов'язково передбачає проведення на різних рівнях прийняття рішень громадських обговорень. Дієвим інструментом забезпечення цього процесу має стати налагодження на місцевому рівні владно-громадського діалогу.

Разом із ефективним розподілом повноважень та відповідальності, забезпеченням на достатньому рівні фінансовими ресурсами, вкрай важливо сформувати якісно нові, дієві форми взаємодії органів місцевого самоврядування та громадян, побудовані на нормативно-правових та демократичних засадах. Для реалізації означеного, органам місцевого самоврядування треба сформувати чіткі та зрозумілі для всіх мешканців ТГ умови для сприяння участі населення у вирішенні питань повоєнного

відновлення ТГ, їх подальшого розвитку та інших питань місцевого значення.

Рис. 3.2 Інструменти забезпечення розвитку ТГ в умовах децентралізації

Джерело: сформовано автором

Формувати дієві умови участі населення в процесі прийняття рішень варто за допомогою певних форм владно-громадської взаємодії, використання яких сприятиме налагодженню системного та конструктивного діалогу у вирішенні питань повоєнного відновлення ТГ та їх подальшого розвитку.

На теперішній час законодавство України передбачає наступний арсенал форм владно-управлінської взаємодії, який може використовуватись на рівні територіальних громад:

Форма звернення громадян є найпростішим інструментом владно-громадської взаємодії в сенсі свого застосування. Вона передбачає право й можливість кожного мешканця ТГ звернутись до органу публічної влади з вимогою отримання інформації, якою вони володіють, вирішення певних питань, реагування на проблеми, які виникли, або з обговоренням шляхів їх вирішення, вживання певних дій. Форма звернення громадян детально регламентується Законом України «Про звернення громадян» [137].

Форма загальних зборів громадян за місцем їх проживання передбачена Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» [138]. На сьогоднішній день детальна регламентація означеної форми не прийнята, а порядок проведення регулюється Постановою Верховної Ради України від 17.12.93р. Оскільки ця Постанова була прийнята, ще до прийняття Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», вона є застарілою. Оскільки порядок проведення загальних зборів має бути чітко визначений законом й статутом ТГ, а прийняті на загальних зборах рішення мають враховуватися органами місцевого самоврядування, на наш погляд, доцільно розробити та ухвалити законопроект «Про загальні збори громадян», що сприятиме формуванню чітких процедур проведення зборів та конференцій членів ТГ, в тому числі з питань їх відновлення та розвитку, допоможе уникнути порушень і судових розглядів в цій сфері.

Форма формування електронної петиції (Е-петиція) є особливим типом звернень громадян в електронному форматі. Е-петиція подається публічно,

на веб сайтах різних органів влади чи громадських організацій через спеціально створені сервіси. Для організації процедури розгляду Е-петиція має набрати встановлену законом та статутом ТГ кількість підписів громадян упродовж визначеного періоду часу. Крім того, порядок розгляду Е-петиції має бути закріплений в статуті ТГ та урегульований нормативно-правовим актом місцевої ради.

Форма ініціювання розгляду Е-петиції наступна – після прийняття міською радою положення, в якому врегульовано питання порядку розгляду Е-петиції, встановлено кількість підписів для її підтримки (рекомендовано для ТГ до 100 000 мешканців - не більше ніж 150 підписів, для ТГ від 100 000 до 500 000 мешканців - не більше ніж 250 підписів; для ТГ від 500 000 до 1 000 000 мешканців - не більше ніж 500 підписів, для ТГ з чисельністю населення понад 1 000 000 - не більше ніж 1000 підписів), терміни їх збору (рекомендовано не менше ніж 14 днів), а також ідентифікація автору та підписантів (рекомендовано з використанням BankID або MobileID) на сайті органу влади має бути впроваджена можливість ініціювання петиції.

Органи публічної влади розглядають петицію, приймають рішення про її підтримку, або відмову. Слід зазначити, що відмова має носити вмотивований та обґрунтований характер. Механізм подання Е-петиції регламентується Законом України «Про звернення громадян» [137].

Місцева ініціатива є формою владно-громадської взаємодії, яка застосовується для реалізації прав та можливостей мешканців ТГ, або об'єднань мешканців ТГ щодо їх участі у вирішенні важливих для розвитку ТГ питань. Право громадян, або їх об'єднань на внесення на розгляд місцевої ініціативи регламентується Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» [138]. Після збору підписів місцева ініціатива подається до відповідних органів місцевого самоврядування та виноситься на обов'язковий розгляд ради.

Аналіз успішних практик реалізації форми місцевих ініціатив дозволив визначити рекомендації щодо їх формування, а саме: кількісний склад

об'єднань громадян з внесення місцевої ініціативи не більше 10 осіб; максимальна кількість підписів рекомендована для мешканців ТГ від 1000 до 100 тис – 100 підписів, для мешканців ТГ від 100 тисяч до 500 тисяч – не більше 250 підписів, для мешканців ТГ від 500 тисяч до 1 мільйона – не більше 500 підписів, для ТГ з чисельністю населення понад 1 мільйона – не більше ніж 700 підписів. Після розгляду місцевої ініціативи на засіданні місцевої ради, приймається вмотивоване рішення.

Громадські слухання є однією з найпоширеніших форм участі громадськості в спільних з органами місцевого самоврядування обговореннях питань у тому числі й щодо розвитку ТГ, а також формуванні та здійсненні місцевої політики. Право громадян на проведення громадських слухань регламентується Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» [138]. Порядок організації та проведення громадських слухань регламентується статутом ТГ. На наш погляд, для підвищення ефективності дії означеної форми владно-громадської взаємодії, уникнення ознак формалізму при їх проведенні, доцільно внести зміни до законодавства, а саме чітко визначити суб'єктів скликання громадських слухань та механізм обговорення та затвердження їх порядку денного. За результатами громадських слухань формується резолюція з пропозиціями, які розглядаються місцевою владою та враховуються при прийнятті рішень.

Публічні консультації являються гнучкою формою, за допомогою якої відбуваються відкриті обговорення органів місцевого самоврядування з громадськістю важливих місцевих питань, проектів рішень та рекомендацій щодо їх затвердження. Використання публічних консультацій органами місцевого самоврядування відбувається досить часто, оскільки залучення широкого кола громадськості до вирішення питань, в тому числі й стосовно розвитку ТГ значно підвищує рівень довіри мешканців громади до місцевої влади. На теперішній час на законодавчому рівні означена форма владно-громадської взаємодії для органів місцевого самоврядування не регламентована та не врегульована. При органах публічної влади

створюються консультативно-дорадчі органи, задача яких полягає у налагодженні конструктивного системного діалогу з громадськістю, залучення при необхідності до обговорень відповідних фахівців. Форми утворення консультативно-дорадчих органів різноманітні - експертні комісії, громадські ради, які можуть функціонувати при різних органах місцевого самоврядування. Форми та формати проведення публічних консультацій визначають як правило самі органи місцевого самоврядування. Консультації можуть бути проведені в електронному форматі відео конференцій, у формі публічного громадського обговорення, публічних зустрічей, нарад, форумів, конференцій, круглих столів тощо. Як правило, органи місцевого самоврядування розробляють план проведення публічних консультацій з громадськістю, затверджують його та засіданні місцевої ради. Обов'язковими елементами плану є проведення публічних консультацій з ініціативи громадськості, визначення питань, рішення яких вимагає обов'язкового консультування. Результати публічних консультацій мають бути оприлюднені на офіційних сайтах органів місцевого самоврядування та враховані при прийнятті рішень.

Місцеві ради мають можливість самостійно визначати процедури й порядок проведення публічних консультацій, шляхом їх закріплення в нормативно-правових актах та статуті ТГ. На наш погляд, доцільно законодавчо врегулювати означену форму через прийняття відповідного закону, в якому чітко визначити стандарти та алгоритми проведення публічних консультацій з громадськістю.

Громадська експертиза є формою владно-громадської взаємодії та громадського контролю, яка надає оцінку результативності діяльності органів місцевого самоврядування та ефективності прийняття ними рішень. Крім того, за допомогою громадської експертизи у мешканців ТГ з'являється можливість безпосередньо впливати та діяльність органів місцевого самоврядування та отримати прямий доступ до інформації. Право громадян на проведення громадських експертиз регламентується постановою Кабінету

Міністрів України «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» №976 [136], виконання якої для органів місцевого самоврядування носить виключно рекомендаційний характер. Тому, порядок проведення громадських експертиз діяльності органів місцевого самоврядування має бути закріплений в статуті ТГ та врегульований нормативно-правовим актом місцевої ради.

Органи самоорганізації населення є дієвою формою владно-громадської взаємодії, мета використання якої забезпечити самоорганізацію мешканців ТГ для вирішення як поточних проблем побутового, соціального, культурного характеру, так і стратегічних задач, в тому числі й подальшого розвитку громади. В даному випадку органи самоорганізації населення стають повноцінним суб'єктом місцевого самоврядування, а не тільки залучаються як громадськість до прийняття рішень. Для утворення органу самоорганізації населення в територіальній громаді за ініціативою її мешканців має створитись ініціативна група, яку затвердить як відповідний орган місцева рада. Крім того, рішенням місцевої ради також визначаються та затверджуються повноваження органу самоорганізації населення, в тому числі й фінансові. Правовий статус органу самоорганізації населення, порядок його утворення, діяльності, а делегування йому повноважень органами місцевого самоврядування передбачено Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» [138] та Законом України «Про органи самоорганізації населення» [141].

Місцевий референдум – ефективна форма владно-громадської взаємодії, який шляхом прямого волевиявлення мешканців ТГ надає їм право безпосередньо брати участь в вирішенні питань місцевого значення. Ухвалені шляхом проведення місцевого референдуму рішення є обов'язковими до виконання. Наразі в Україні питання проведення місцевих референдумів є нерегульованим в нормативно-правовому полі. На наше глибоке переконання, доцільно розробити й прийняти відповідний законопроект для врегулювання даної форми, оскільки саме цей інструмент місцевої демократії

являється затребуваним та дієвим, оскільки дозволяє вирішити існуючі запити громадськості ТГ.

Громадський бюджет (бюджет участі) являється новою формою взаємодії органів місцевого самоврядування із мешканцями ТГ, мета якого полягає у залученні мешканців ТГ до розподілу місцевого бюджету, шляхом представлення проектів, в тому числі й місцевого розвитку, реалізація яких має бути обов'язково профінансована за рахунок місцевого бюджету.

Для ефективного застосування означеної форми органи місцевого самоврядування з бюджету ТГ рішенням ради мають виділити певний обсяг фінансових ресурсів, затвердити відповідне положення про громадський бюджет та спрямовувати виділені кошти на реалізацію найкращих проектів розвитку ТГ.

Узагальнюючи довоєнний досвід використання ТГ України форм владно-громадської взаємодії, акцентуємо увагу на формуванні певних інституційних особливостей їх використання. Оскільки, це, як правило, новий досвід для громад, вони в своїй більшості, обирають одну або дві форми, розробляють нормативно-правову документацію, яка регламентує їх використання, ухвалюють рішенням ради відповідні положення, впроваджують ці форми в життєдіяльність своєї громади, реалізують відповідні програми та стратегії для забезпечення розвитку. Зазвичай, обрані форми взаємодії, достатньо якісно регламентовані, що сприяє створенню умов для розвитку ТГ, а також підвищує рівень довіри до місцевої влади.

Після опанування основних форм владно-громадської взаємодії, громади ініціативно вивчають інші. Така практика створює умови для формування продуктивного організаційно-інституційного середовища, наповнює новим змістом процеси владно-громадської взаємодії, сприяє налагодженню владно-громадського партнерства з метою забезпечення розвитку ТГ. Крім того, розширення векторів владно-громадської взаємодії створює підґрунтя для пошуку нових, більш результативних рішень та підходів до складних питань розвитку, забезпечуючи, при цьому

узгодженість рішень, ухвалених органами місцевого самоврядування, потребам всіх суб'єктів ТГ.

Таким чином, комплексний підхід до процесів відновлення й подальшого розвитку територіальних громад України повинен відбуватися шляхом використання на місцевому, регіональному та національному рівнях форм владно-громадської взаємодії та системних заходів з метою досягнення громадської єдності на основі довіри, підтримки толерантності. Крім того, варто підкреслити, що розвиток громади залежить так само від того, наскільки органи місцевого самоврядування та мешканці громади активні, орієнтовані на саморозвиток. Сучасний розвиток ТГ супроводжується не лише змінами територіальних меж, а й змінами, що відбуваються у стосунках деяких населених пунктів громади, взаєминах членів громади, в особистісній сфері кожного її мешканця. Створення позитивного соціально-психологічного клімату, внутрішнього психологічного комфорту стає важливим завданням органів місцевого самоврядування в умовах змін. Єднання, побудоване на довірі і взаємоповазі є потрібним чинником забезпечення розвитку нової адміністративно-територіальної одиниці, її фінансової самодостатності, інвестиційної привабливості. Саме на підставі єднання формується солідарна відповідальність. У процесі конструювання єднання край важливо, аби мешканці територіальних громад одержували максимальне задоволення від свого життя.

Резюмуючи матеріал, викладений в цьому параграфі дослідження, вважаємо за доцільне узагальнити основні характерні ознаки комплексного механізму розвитку територіальних громад, серед яких відзначаємо наступні:

1. Основою вибудовування концептуальних засад формування комплексного механізму розвитку територіальних громад має бути комплексний системний інституційно-організаційний підхід.
2. Такий комплексний механізм представляє собою відкриту соціально-орієнтовану систему, спрямовану на формування дієвих інструментів реалізації функцій повоєнного відновлення й подальшого розвитку

територіальних громад в умовах децентралізації, що визначають його мету загалом.

3. Він детермінується принципами, формами владно-громадської взаємодії, складовими та інструментами забезпечення розвитку територіальних громад.

4. Ґрунтується на науково-управлінському, методичному та ресурсному забезпеченні регулювання.

5. Всі складові науково-управлінського конструкту комплексного механізму (загально-управлінський, інституційно-управлінський, організаційно-управлінський, функціонально-управлінський) мають проблемний, ціннісний та регуляторний виміри, оскільки їх вектор направлений на вирішення чітко означених проблемних питань шляхом коригування системи, або її окремих складових.

6. Має власну систему моніторингу на основі чітко визначених індикаторів стану довоєнного розвитку ТГ, а також систему оцінювання на основі використання інтегрального підходу.

7. Кожен ідентифікований вектор науково-управлінського конструкту комплексного механізму виконує свої чітко визначені специфічні функції.

8. Комплексний механізм має особливий склад суб'єктів, на яких покладено реалізацію функцій в межах векторів науково-управлінського конструкту.

9. Характеризується використанням стратегій планування.

10. Має властиву соціально-економічну спрямованість результатів реалізації та ін.

Фінансове забезпечення реалізації стратегічного бачення функціонування комплексного механізму розвитку територіальних громад України може бути сформовано за кошти державного та місцевих бюджетів, міжнародних джерел фінансування та інших джерел, які не заборонені законодавством.

Таким чином, сформований в роботі комплексний механізм розвитку територіальних громад, який розроблено з використанням головних результатів дисертаційного дослідження, має забезпечити функціональність відповідної концептуальної системи, сприяти ефективному виконанню її функцій на основі взаємоузгодження інтересів об'єкта та всіх суб'єктів розвитку територіальних громад України в умовах децентралізації.

Висновки до розділу 3

1. Надано авторське визначення феномену «розвиток територіальних громад» як системного процесу перманентних трансформацій з рівня відновлення у якісно новий, досконаліший стан на основі взаємодії економічної, організаційно-інституційної, соціальної інфраструктурної та інших сфер, функціонування яких здійснюється відповідно до стратегічних інтересів ТГ та їх мешканців, регіонів та країни в цілому. Досліджено стан довоєнного розвитку ТГ України, використовуючи інтегральний підхід та результати моніторингу та оцінювання індикаторів довоєнного стану, які визначено як порогові значення – маркери початку процесу розвитку ТГ України. Використання інтегральної оцінки при розрахунку показника відновлення ТГ України надало можливість визначення та співставлення об'єктів стосовно досліджуваної якості, а також визначення характеристик досліджуваного явища. Отримані значення інтегрального показника відновлення ТГ характеризують потенціал ТГ для подальшого їх розвитку. Визначено показник загального відновлення ТГ України, розрахунок якого враховує особливості ТГ в залежності від групування їх за ознакою чисельністю населення. Показник загального відновлення ТГ України становить 9,8. Досягнення зазначеного рівня загального відновлення ТГ післявоєнної України, буде свідчити про початок процесу їх розвитку. Запропонований інтегральний підхід до визначення рівня повоєнного відновлення ТГ України, розрахунки інтегральних показників відновлення та

загального відновлення ТГ України, будуть сприяти вирішенню поставлених Національною радою з відновлення України від наслідків війни задач.

2. Сформовано перспективні вектори формування дієздатного результатоорієнтованого, оптимізованого, цифровізованого інституту влади – місцевого самоврядування, яке здатне забезпечити процеси повоєнного відновлення й подальшого розвитку ТГ. Серед них: розроблення дорожньої карти впровадження управління результативністю службової діяльності (на основі КРІ) в органах місцевого самоврядування, з обов'язковим врахуванням особливостей оцінювання виборних посад; оновлення Стратегії реформування державного управління України на 2022-2025 рр; формування відкритої та прозорої інформації щодо корпусу публічної служби; формування та впровадження дорожньої карти інтегрованої системи управління людськими ресурсами в системі служби в органах місцевого самоврядування; підготовка нормативно-правової бази та концепції роботи Єдиного порталу вакансій публічної служби; запровадження сучасних інструментів управління персоналом в системі службовців місцевого самоврядування України; здійснення ребрендингу кадрових служб в служби управління персоналом; підготовка та впровадження HR-стратегій в ОМС для посилення ролі та спроможності служб управління персоналом, їх авторитету, впливу на ефективність роботи органів місцевого самоврядування; підготовка концепції розвитку системи професійного навчання публічних службовців, що міститимуть шляхи узгодження існуючої системи відповідно до існуючих викликів; розробка нормативно-правового забезпечення регулювання питання зміни парадигми професійного розвитку публічних службовців; розробка концепції популяризації системного та постійного професійного розвитку посадових осіб місцевого самоврядування з метою формування культури самонавчання на публічній службі; розробка концепції єдиного «публічного службовця» та плану заходів із її впровадження; розробка законопроекту про засади публічної служби в Україні (Кодекс публічної служби), після прийняття закону «Про засади

публічної служби в Україні» впровадження інтегрованої системи управління людськими ресурсами в системі служби в повсякденну діяльність ОМС; окреслення чіткого розмежування повноважень органів місцевого самоврядування на всіх рівнях адміністративно-територіального устрою, а також забезпечення достатніми фінансовими ресурсами для їх виконання, напрацювання критеріїв, методологій, гарантій розмежування повноважень органів місцевого самоврядування на всіх рівнях адміністративно-територіального устрою, а також між органами місцевого самоврядування і місцевими органами виконавчої влади, виявлення невідповідності у забезпеченні їх фінансуванню; дослідження питання недосконалості поточної системи фінансового вирівнювання, особливо на фоні криз та внесення змін до формули фінансового вирівнювання; доопрацювання виборчої системи місцевих виборів в питаннях удосконалення механізмів участі всіх громадян України в місцевих виборах за умов забезпечення належного рівня безпеки, адаптованих до викликів післявоєнного відновлення, а також підвищення професіональних компетенцій працівників виборчих комісій всіх рівнів; розроблення концепції поступового удосконалення виборчого законодавства в частині місцевих виборів; удосконалення порядку фінансування проміжних місцевих виборів; запровадження єдиних стандартів обліку кількості населення ТГ, з урахуванням тимчасовості внутрішнього переміщення, цензу осілості, маятникової міграції населення; дослідження стану внутрішнього переміщення населення всередині держави; розробка та ухвалення законопроекту щодо удосконалення виборчого законодавства; здійснення моделювання конфігурації територіальних громад на основі оновлених критеріїв спроможності; ухвалення законопроекту №4664 «Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою»; реалізація пілотного проекту з функціонування системи моніторингу спроможності громад, районів і регіонів; удосконалення системи «ДІЯ» з метою

запровадження можливості для громадян слідкувати за показниками функціонування громад, районів і регіонів в режимі реального часу та ін.

3. Розроблено й обґрунтовано модель комплексного механізму розвитку територіальних громад. Такий комплексний механізм визначено як цілісну складну систему, яка представлена інтегративною взаємодією загально-управлінського, інституційно-управлінського, функціонально-управлінського та організаційно-управлінського векторів конструкту розвитку ТГ, що уможливорює реалізацію функцій розвитку територіальних громад України з цільовизначальним характером впливу результатів реформ децентралізації й адміністративно-територіального устрою на його результативність й ефективність. При цьому комплексний механізм розвитку територіальних громад має буди вибудований таким чином, щоб його функціонування забезпечувало зміцнення цілісності означеної системи, уможливлювало реалізацію її головних функцій, а також не перешкоджало б логіці прийняття управлінських рішень та забезпечувало узгодження інтересів об'єкту та суб'єктів розвитку територіальних громад.

У відповідності із комплексним системним підходом встановлено, що такий комплексний механізм детермінується принципами, формами владно-громадської взаємодії, складовими та інструментами забезпечення розвитку територіальних громад; ґрунтується на науково-управлінському, методичному та ресурсному забезпеченні регулювання, при чому всі складові науково-управлінського конструкту комплексного механізму (загально-управлінський, інституційно-управлінський, організаційно-управлінський, функціонально-управлінський) мають проблемний, ціннісний та регуляторний виміри, оскільки їх вектор направлений на вирішення чітко означених проблемних питань шляхом коригування системи, або її окремих складових; має власну систему моніторингу на основі чітко визначених індикаторів стану довоєнного розвитку ТГ, а також систему оцінювання на основі використання інтегрального підходу. На цій підставі виявлено перелік концептуальних засад, які мають забезпечити успішне функціонування

комплексного механізму розвитку територіальних громад України в умовах децентралізації.

Основні положення розділу дисертаційної роботи відображені у таких працях автора: [193].

Висновки

У дисертаційному дослідженні розроблено нові наукові положення, які в сукупності дозволяють розв'язати важливу наукову проблему в сфері публічного управління в контексті обґрунтування теоретико-методичних засад розвитку територіальних громад та розроблення науково-практичних рекомендації щодо їх удосконалення в умовах реалізації реформи децентралізації в Україні (у тому числі й у повоєнний період).

На підставі проведеного дослідження сформульовано низку висновків і пропозицій.

1. Проаналізовано стан дослідження феномену «децентралізація» в науковому дискурсі та систематизовано у концептуальних вимірах. Зокрема: в семантично-поведінковому (як сутність, ідея, явище, мистецтво урядування, система, механізм управління, форма, політика) та соціальному (суб'єктно-об'єктні відносини, підпорядкування) на основі ґрунтовного аналізу генези означеного процесу з метою формування його методологічних характеристик (ідеї – як пошуку найкращої форми організації влади; семантики – як процесу, за якого в рамках централізованої держави утворюються самостійні одиниці, що є носіями місцевого самоврядування (громади).; обґрунтовано реалізацію процесу децентралізації демократичними перевагами управління, що проявляються саме на місцевому рівні; найбільш практичним характером управління, котрий виявляється найбільш ефективним; визначено місце та роль децентралізації, які є вирішальними в процесах становлення інституту місцевого самоврядування; об'єкт регулювання – як сукупність суспільних відносин щодо механізмів розвитку територіальних громад; суб'єкти регулювання, якими є органи державної влади, органи місцевого самоврядування, територіальні громади, громадські організації; характерні ознаки та завдання). Відокремлений нами семантично-поведінковий підхід підкреслює всю смислову багатогранність феномену децентралізації. Соціальний

концептуальний підхід дозволяє розглядати феномен децентралізації як суб'єктно-об'єктні відносини, або відносини, побудовані на підпорядкуванні.

2. Уточнено теоретико-методичні підходи до процесу розвитку територіальних громад як об'єктивного, складного і системного процесу, що стосується відносно закінченої суспільно економічної одиниці, в якій виявляються усі сторони життєдіяльності суспільства. Надано авторське визначення феномену «розвиток територіальних громад» як системного процесу перманентних трансформацій з рівня відновлення у якісно новий, досконаліший стан на основі взаємодії економічної, організаційно-інституційної, соціальної інфраструктурної та інших сфер, функціонування яких здійснюється відповідно до стратегічних інтересів ТГ та їх мешканців, регіонів та країни в цілому. Встановлено, що сутність поняття «розвиток ТГ» доцільно розглядати у контексті розвитку багатукладності економіки та врахування змін інституційного середовища в умовах децентралізації, оскільки комплексність і багатогранність процесу розвитку ТГ вимагає впровадження складних системних підходів, залучення значної кількості галузевих фахівців, врахування і узгодження їх позицій та бачень.

На цій підставі визначено стадії передумов розвитку територіальних громад України, де процесу розвитку передує процес відновлення ТГ до рівня довоєнного часу. Виокремлення процесу відновлення до рівня довоєнного стану від процесу розвитку, на наш погляд зумовлено тим, що процес розвитку є процесом перманентних перетворень і змін наявного стану суб'єкту у досконаліший стан з вищими параметрами якісних характеристик, що виникають як накопичений результат збільшення відповідних кількісних показників. Важливим при цьому залишається забезпечення співпраці органів місцевого самоврядування, мешканців ТГ, бізнесу та громадських організацій.

Ідентифіковано науково-управлінський конструкт розвитку територіальних громад за допомогою систематизації за групами структури знань в сфері публічного управління. В основу науково-управлінського

конструкту розвитку ТГ покладено: загально-управлінський вектор (визначення об'єкта і суб'єкта розвитку ТГ); інституційно-управлінський вектор (формулювання цілей розвитку ТГ з огляду на суспільні потреби); функціонально-управлінський вектор (аналіз стану об'єкта, що забезпечує задоволення даних потреб); організаційно-управлінський вектор (як розробку механізму реалізації). Розкрито зміст складових процесу розвитку територіальних громад (соціально-економічна, організаційно-інституційна, цифрова, дозвілєва, освітньо-інформаційна, інфраструктурна), підтверджуючи їх фундаментальність науковими теоріями. При цьому синтез розглянутих теорій слугує теоретичним підґрунтям для підтвердження виокремлення складових поняття «розвиток територіальних громад».

3. Доведено нагальну необхідність реалізації реформ децентралізації та адміністративно-територіального устрою в Україні на основі аналізу їх впливу на процес розвитку територіальних громад. Визначено особливості тенденцій розвитку територіальних громад України на основі аналізу динаміки процесу їх формування. На цій підставі встановлено, що станом на початок реформи децентралізації в Україні в 2014р. тільки 6 її регіонів були самодостатніми; визначено наслідки політики централізації влади, а саме: регіональні диспропорції, залежність територій від центру; низький рівень ефективності прийняття управлінських рішень й довіри до місцевої влади, й відповідно, інвестиційної привабливості; високий рівень корупції, що мало негативний вплив на рівень життя мешканців ТГ України, якість та доступність надання їм публічних послуг. Доведено необхідність формування нової моделі управління, яка б забезпечувала ефективне використання результатів реформи децентралізації та адміністративно-територіального устрою. Встановлено, що отримання в 2020р. урядом повноважень щодо адміністративного визначення територіальної основи для діяльності органів місцевого самоврядування базового рівня, забезпечило відповідність системи адміністративно-територіального устрою районного рівня України сучасним європейським стандартам. При цьому наголошено на

необхідності використання ТГ своїх унікальних організаційно-інституційних особливостей, оскільки самого факту проведення децентралізації не достатньо для забезпечення розвитку ТГ. На цій підставі визначено ключовий індикатор досягнення стратегічної мети розвитку ТГ, а саме забезпечення реальної можливості для мешканців отримувати в повному обсязі якісні публічні послуги. Встановлено, що зміна свідомості українців, бажання безпосередньо брати участь у прийнятті рішень щодо розвитку своїх ТГ й відповідальності за прийняті рішення також є вагомим результатом децентралізації.

4. Здійснено моніторинг та оцінювання розвитку територіальних громад в Україні з урахуванням можливостей імплементації прогресивного зарубіжного досвіду в цій сфері (встановивши межі мінімальної кількості населення на рівні країн ЄС). Доведена неможливість розробки універсальної моделі реалізації реформи децентралізації для всіх країн, хоча систематизація та уніфікація підходів існує, особливо в питаннях регіонального розвитку, узгодженості ієрархії у відносинах міжрегіональними та місцевими інститутами влади, розподілу повноважень між органами влади. Доведено, що децентралізація залишається основною рекомендацією міжнародних інститутів влади для досягнення належного демократичного врядування не зважаючи на унікальні історичні, соціально-економічні, культурні особливості розвитку країн. Встановлено існування як в провідних країнах ЄС так і в Україні тенденції об'єднання дрібних або слаборозвинутих територій. У 2020р. в Україні було ліквідовано 490 районів, та сформовано 136 нових, хоча обґрунтування доцільності саме такої кількості районів не було оприлюднене.

На підставі цього, з урахуванням значних регіональних диспропорцій сформовано систему з 17 індикаторів розвитку територіальних громад України на засадах системності, наглядності, комплексності, достовірності, оцінки ефективності. Досліджено стан довоєнного розвитку ТГ України, використовуючи інтегральний підхід та результати моніторингу та

оцінювання індикаторів довоєнного стану, які визначено як порогові значення – маркери початку процесу розвитку ТГ України. Використання інтегральної оцінки при розрахунку показника відновлення ТГ України надало можливість визначення та співставлення об'єктів стосовно досліджуваної якості, а також визначення характеристик досліджуваного явища. Отримані значення інтегрального показника відновлення ТГ характеризують потенціал ТГ для подальшого їх розвитку. Визначено показник загального відновлення ТГ України, розрахунок якого враховує особливості ТГ в залежності від групування їх за ознакою чисельністю населення. Показник загального відновлення ТГ України становить 9,8. Досягнення зазначеного рівня загального відновлення ТГ післявоєнної України, буде свідчити про початок процесу їх розвитку. Запропонований інтегральний підхід до визначення рівня повоєнного відновлення ТГ України, розрахунки інтегральних показників відновлення та загального відновлення ТГ України, будуть сприяти вирішенню поставлених Національною радою з відновлення України від наслідків війни задач.

5. Сформовано перспективні вектори формування дієвого інституту влади – місцевого самоврядування, яке здатне забезпечити процеси повоєнного відновлення й подальшого розвитку ТГ. Серед них: розроблення дорожньої карти впровадження управління результативністю службової діяльності (на основі КРІ) в органах місцевого самоврядування, з обов'язковим врахуванням особливостей оцінювання виборних посад; оновлення Стратегії реформування державного управління України на 2022-2025 рр; формування відкритої та прозорої інформації щодо корпусу публічної служби; формування та впровадження дорожньої карти інтегрованої системи управління людськими ресурсами в системі служби в органах місцевого самоврядування; підготовка нормативно-правової бази та концепції роботи Єдиного порталу вакансій публічної служби; запровадження сучасних інструментів управління персоналом в системі службовців місцевого самоврядування України; здійснення ребрендингу

кадрових служб в служби управління персоналом; підготовка та впровадження HR-стратегій в ОМС для посилення ролі та спроможності служб управління персоналом, їх авторитету, впливу на ефективність роботи органів місцевого самоврядування; підготовка концепції розвитку системи професійного навчання публічних службовців, що міститимуть шляхи узгодження існуючої системи відповідно до існуючих викликів; розробка нормативно-правового забезпечення регулювання питання зміни парадигми професійного розвитку публічних службовців; розробка концепції популяризації системного та постійного професійного розвитку посадових осіб місцевого самоврядування з метою формування культури самонавчання на публічній службі; розробка концепції єдиного «публічного службовця» та плану заходів із її впровадження; розробка законопроекту про засади публічної служби в Україні (Кодекс публічної служби), після прийняття закону «Про засади публічної служби в Україні» впровадження інтегрованої системи управління людськими ресурсами в системі служби в повсякденну діяльність ОМС; окреслення чіткого розмежування повноважень органів місцевого самоврядування на всіх рівнях адміністративно-територіального устрою, а також забезпечення достатніми фінансовими ресурсами для їх виконання, напрацювання критеріїв, методологій, гарантій розмежування повноважень органів місцевого самоврядування на всіх рівнях адміністративно-територіального устрою, а також між органами місцевого самоврядування і місцевими органами виконавчої влади, виявлення невідповідності у забезпеченні їх фінансуванням; дослідження питання недосконалості поточної системи фінансового вирівнювання, особливо на фоні криз та внесення змін до формули фінансового вирівнювання; доопрацювання виборчої системи місцевих виборів в питаннях удосконалення механізмів участі всіх громадян України в місцевих виборах за умов забезпечення належного рівня безпеки, адаптованих до викликів післявоєнного відновлення, а також підвищення професіональних компетенцій працівників виборчих комісій всіх рівнів; розроблення концепції

поступового удосконалення виборчого законодавства в частині місцевих виборів; удосконалення порядку фінансування проміжних місцевих виборів; запровадження єдиних стандартів обліку кількості населення ТГ, з урахуванням тимчасовості внутрішнього переміщення, цензу осілості, маятникової міграції населення; дослідження стану внутрішнього переміщення населення всередині держави; розробка та ухвалення законопроекту щодо удосконалення виборчого законодавства; здійснення моделювання конфігурації територіальних громад на основі оновлених критерії спроможності; ухвалення законопроекту №4664 «Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою»; реалізація пілотного проекту з функціонування системи моніторингу спроможності громад, районів і регіонів; удосконалення системи «ДІЯ» з метою запровадження можливості для громадян слідкувати за показниками функціонування громад, районів і регіонів в режимі реального часу та ін.

6. Розроблено й обґрунтовано модель комплексного механізму розвитку територіальних громад. Сам комплексний механізм визначено як цілісну складну систему, яка представлена інтегративною взаємодією загально-управлінського, інституційно-управлінського, функціонально-управлінського та організаційно-управлінського векторів конструкту розвитку ТГ, що уможлиблює реалізацію функцій розвитку територіальних громад України з цільовизначальним характером впливу результатів реформ децентралізації й адміністративно-територіального устрою на його результативність й ефективність. При цьому комплексний механізм розвитку територіальних громад має буди вибудований таким чином, щоб його функціонування забезпечувало зміцнення цілісності означеної системи, уможлиблювало реалізацію її головних функцій, а також не перешкоджало б логіці прийняття управлінських рішень та забезпечувало узгодження інтересів об'єкту та суб'єктів розвитку територіальних громад.

У відповідності із комплексним системним підходом встановлено, що такий комплексний механізм детермінується принципами, формами владно-

громадської взаємодії, складовими та інструментами забезпечення розвитку територіальних громад; ґрунтується на науково-управлінському, методичному та ресурсному забезпеченні регулювання, при чому всі складові науково-управлінського конструкту комплексного механізму (загально-управлінський, інституційно-управлінський, організаційно-управлінський, функціонально-управлінський) мають проблемний, ціннісний та регуляторний виміри, оскільки їх вектор направлений на вирішення чітко означених проблемних питань шляхом коригування системи, або її окремих складових; має власну систему моніторингу на основі чітко визначених індикаторів стану довоєнного розвитку ТГ, а також систему оцінювання на основі використання інтегрального підходу. На цій підставі виявлено перелік концептуальних засад, які мають забезпечити успішне функціонування комплексного механізму розвитку територіальних громад України в умовах децентралізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративно-територіальний устрій України: методологічні основи та практика реформування : монографія / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України»; наук. ред. В.С. Кравців, Львів, 2016. 264 с.
2. Агломерації, міжнародний досвід, тенденції, висновки для України. Аналітична записка. 2017. 136 с. – URL: <https://www.csi.org.ua/books/aglomeratsiyi-mizhnarodnyj-dosvid-tendentsiyi-vysnovky-dlya-ukrayiny-analitychna-zapyska/>
3. Академічний тлумачний словник з української мови : в 11 т. Т. 9. Київ, 1978. 605 с.
4. Андрущенко В. Організоване суспільство. Київ: Інститут вищої освіти АПН України, 2006. 734 с.
5. Антонова Л. В., Козлова Л. В. Професіоналізація державних службовців та службовців органів місцевого самоврядування як напрям реалізації теорії лідерства в публічному управлінні. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020. № 1. – URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1921> DOI: 32702/2307-2156-2020.1.4
6. Антонова Л. В., Штиршов О. М. Комунікативні технології в процесі взаємодії органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020. № 6. – URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1899>
7. Багмет М. О., Личко Т. М. Цінність місцевого самоврядування як демократичної форми децентралізації державно-владних повноважень. Наукові праці ЧДУ. Серія: Державне управління. 2009. № 112. С. 33–37.
8. Баймуратов М. О. Феноменологія місцевого самоврядування: синергізм національного та міжнародного правопорядків / М. О. Баймуратов // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. - 2009. - № 2. - С. 24-29. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2009_2_7

9. Бакуменко В.Д., Надолішній П.І. Теоретичні та організаційні засади державного управління: Навчальний посібник. – К.: Міленіум, 2003. – 256с. URL: <http://www.ua.z-pdf.ru/7mehanika/823350-1-bakumenko-nadolishniy-pi-teoretichni-organizaciyni-zasadi-derzhavnogo-upravlinnya-navch-posibnik-k- milenium-2003-113-12.php>

10. Барановська Т. М. Територіальні громади як первинний суб'єкт місцевого самоврядування та реалізації муніципальної політики/ Т. М. Барановська, О. Г. Остапенко // Державне управління: удосконалення та розвиток. – К., 2015. – № 10. – Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=909>.

11. Батанов О. В. Конституційно-правовий статус територіальних громад в Україні :монографія / О. В. Батанов ; за заг. ред. В. Ф. Погорілка. – К. :Ін Юре, 2003. – 512 с.

12. Батанов О. Муніципальне право України: підручник / Батанов О.; відп.ред. М.О.Баймуратов. – Х. : Одиссей, 2008. – с.398.- (Серія «Інноваційні освітні технології у муніципальному праві»). URL: http://librarium.cc.ua/pravo/%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96%D1%86%D0%B8%D0%BF%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE_%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8_%D0%B1%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2_%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA.html

13. Батанов О. В. Територіальна громада – первинний суб'єкт муніципальної влади в Україні: поняття та ознаки / О. В. Батанов // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2008. – № 2. – С. 51–57

14. Безуглий С. Розвиток / С. Безуглий // Енциклопедичний словник з державного управління / [уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.] ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – 820 с.

15. Беновська Л. Я. Територіальна громада як суб'єкт регулювання

розвитку територій: теоретичні аспекти. Регіональна економіка. 2018. №1. С. 30-39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2018_1_5

16. Березинський В. П. Територіальна громада як агент політичної самоорганізації [Електронний ресурс] / В. П. Березинський // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія. – 2013. – Т. 21. – Вип. 23(1). – С. 77-84. URL: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vdufsp_2013_21_23\(1\)_17.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vdufsp_2013_21_23(1)_17.pdf)

17. Бібік Н.В., Шаповал Г.М. Аналіз міжнародного досвіду розвитку територіальних громад та визначення напрямків його впровадження в Україні. Сучасний стан наукових досліджень та технологій в промисловості. 2019. № 2 (8) 6 ст.5-14 URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/171730-Article%20Text-379388-2-10-20190627.pdf>

18. Біленчук П.Д. Місцеве самоврядування в Україні (муніципальне право). Атіка, 2000. Режим доступу: <http://uristinfo.net/2010-12-18-14-34-28/42-pdbilenchukmistseve-samovrjaduvannja-v-ukrayini/736>

19. Бойко В.М. Європейські традиції міського самоврядування в Україні. Упорядн. Видавець Лозовий В.М., 2011.

20. Бойко І.Й. Застосування Магдебурзького права у Галичині в складі Польського королівства (1349–1569 рр.). Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/19622/%C1>

21. Боковикова Ю. В. Природні ресурси – ресурси розвитку територіальних громад //Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. Вип. 1. Харків : ХарПІДУНАДУ, 2017. № 1. С. 66—71.

22. Бондаренко А. І. Вплив держави на формування місцевих бюджетів у країнах Європи. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Trpdu/2010_4/doc/2/13.pdf

23. Борденюк В.І. Місцеве самоврядування та державне управління: конституційно-правові основи співвідношення та взаємодії: монограф. К.: Парламентське вид-во, 2007. 576 с.

24. Борденюк В. Децентралізація державної влади і місцеве самоврядування: поняття, суть та форми (види) [Текст] / В.Борденюк // Право України. – 2005.– №1. – С. 21-25.

25. Бориславський Л. Всеукраїнський форум учених правознавців «Новітній конституційний процес в Україні: питання децентралізації влади». Право. Вісник. Додаток до журналу “Право України”. К.: Ін Юре, 2015. С. 68–72.

26. Братковський М. Л. Децентралізація публічної влади в Україні: проблеми та перспективи. Держава та регіони. Серія: Державне управління. 2010– № 4. С. 109–112.

27. Будник М. Децентралізація – як необхідна умова модернізаційних процесів у системі державного управління України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ardu_o/2009_1/R_2/Budnik.pdf

28. Бурик З. Механізм державного регулювання процесу сталого розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід. Ефективність державного управління. 2016. вип. 1/2 (46/47). Ч. 1 с. 153-161. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=efdu_2016_1-2\(1\)19](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=efdu_2016_1-2(1)19)

29. Буряченко А. Є., Філімошкіна І. О. Фіскальна децентралізація та фінансова спроможність місцевого самоврядування в Україні. Фінанси України. 2018. № 5. С. 56–68. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197270196.pdf>

30. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/ed20150920#Text>

31. Васильєва О. І., Васильєва Н. В.. Концептуальні засади сталого розвитку територіальних громад. Інвестиції: практика та досвід №8/201874-78 URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=6049&i=14>

32. Васильєва О.І. Інституційне забезпечення державної регіональної політики в Україні. Наукові розвідки з державного та муніципального управління, 2014, № 1с.7-18. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nrzd_2014_1_3.pdf

33. Васильєва О.І., Омельчук О.І. Методологічні аспекти забезпечення правової спроможності об'єднаних територіальних громад в Україні. Інвестиції: практика та досвід. Київ, 2021. № 8. URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=7421&i=11>

34. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2004. 1440 с.

35. Взаємодія органів місцевого самоврядування і місцевих органів виконавчої влади в управлінні розвитком процесів прямої демократії / В. Колтун // Актуальні проблеми державного управління. - 2012. - Вип. 2. - С. 75-78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdyo_2012_2_24

36. Всесвітня декларація місцевого самоврядування. URL: https://pidru4niki.com/15931106/pravo/vsesvitnya_deklaratsiya_mistseвого_sa_movryaduvannya

37. Галіахметов І.А., Кожушко С.І., Основні засади та принципи відповідальності органів і посадових осіб місцевого самоврядування: муніципально-правовий аспект \ \ Питання юридичної теорії і практики // “Вісник Вищої ради юстиції”, вип. 2 (6) 2011, с.140. URL: http://www.vru.gov.ua/Docs/visnik06_13.pdf

38. Голинська О. В. Добровільне об'єднання територіальних громад: чинники спротиву, об'єктивні позиції та переваги. URL: <https://oridu-nadu.livejournal.com/881.html/>

39. Гордєєв О.К. Забезпечення місцевого сталого розвитку: підходи, принципи, складові. URL:

file:///C:/Users/user/Downloads/DeBu_2012_2_45.pdf

40. Гринчишин І.М. Спроможність територіальних громад: теоретичний дискурс. Соціо-економічні проблеми сучасного періоду України. 2018. Випуск 6 (134) ст.51-56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2018_6_10

41. Гринчишин І.М. Фінансова спроможність територіальних громад у контексті оцінювання результатів адміністративно-фінансової децентралізації. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2019. Випуск 5 (139). С.26-32. URL: [http://ird.gov.ua/sep/sep20195\(139\)/sep20195\(139\)_026_HrynychshynI.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20195(139)/sep20195(139)_026_HrynychshynI.pdf)

42. Грицяк І. А. Державне управління в Україні: централізація і децентралізація [Текст] / І.А.Грицяк. – К. : Вид-во УАДУ, 1997. – 487 с

43. Грищенко І. М. Характеристика принципів діяльності органів місцевого самоврядування України / І. М. Грищенко // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]. Сер. : Державне управління. - 2012. - Т. 202, Вип. 190. - С. 85-90. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdu_2012_202_190_15

44. Грищенко І.М. Зарубіжний досвід управління регіональним розвитком. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2018. №5. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/5_2018/5.pdf

45. Грiневська С. М. Перспективи сталого розвитку регіону [Електронний ресурс] / С. М. Грiневська. — URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/econpr_2011_4_44.pdf

46. Громадська думка населення щодо реформи децентралізації. Фонд “Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва. URL : <https://dif.org.ua/article/detsentralizatsiya-dosyagnennya-i-problemi-otsinki-gromadyan>

47. Грузд М.В. Комплексне оцінювання та аналіз соціально-економічного становища об'єднаних територіальних громад. Наукові

записки Національного університету “Острозька академія”, серія “Економіка”, № 17(45), червень, 2020 р., с.48. URL: [https://ecj.oa.edu.ua/assets/files/NZ_ek_Vyp_17\(45\).pdf](https://ecj.oa.edu.ua/assets/files/NZ_ek_Vyp_17(45).pdf)

48. Група послів країн «Великої сімки» з підтримки реформи в Україні [Електронний ресурс]. –Режим доступу: // <https://twitter.com/G7AmbReformUA/status/1402536890310479872/photo/1>

49. Гургула Т.В. Фінансове забезпечення спроможності територіальних громад: проблеми та шляхи їх вирішення. Науковий вісник Мукачівського державного університету. 2017. Випуск 1(7). С.132-136. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvmdue_2017_1_23

50. Гурне Б. Державне управління /пер. з фр. Київ: Основи, 1993. 165 с.

51. Демиденко С. В. Світовий досвід управління та фінансового планування регіонального розвитку. Вісник Дніпропетр. держ. фінанс. акад. Серія: Економічні науки. Дніпропетровськ: ДДФА. 2009. № 2. С. 106–111.

52. Децентралізація в дії: підвищення спроможності громад у наданні послуг: сайт DESPRO Підтримка децентралізації в Україні. URL: <https://despro.org.ua/news/detail.php?ID=2156>

53. Децентралізація влади на основі кращих іноземних практик та українських законодавчих ініціатив. URL : <http://www.uiip.org.ua/wp-content/uploads/2015/05>

54. Децентралізація в Україні: законодавчі новації та суспільні сподівання / передне слово Голови Верховної Ради України В. Б. Гройсмана. К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2015. 413 с.

55. Децентралізація дає можливості. Глосарій.: сайт. URL: <https://decentralization.gov.ua/glossary>

56. Децентралізація і формування політики регіонального розвитку в Україні : наук. доп. / [Шевченко О. В., Романова В. В., Жаліло

Я. А. та ін.] ; за наук. ред. д-ра екон. наук Я. А. Жаліла. – Київ : НІСД, 2020. – 153 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-09/decentralizatsiya-i-formuvannya-polityky-regionalnogo-rozvytku-v-ukraini_0.pdf

57. Досвід децентралізації у країнах Європи : зб. док. Пер. з іноз. мов / Заг. ред. В. Б. Гройсмана. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2015. – 766 с. URL: <http://instzak.rada.gov.ua/uploads/documents/31581.docx>

58. Дискреційні повноваження територіальних громад України у використанні місцевого фінансового ресурсу. Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток». / Дяченко С. А. // 2020. № 9. DOI: 10.32702/2307-2156-2020.9.51 URL : http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/9_2020/53.pdf

59. Дробуш І.В. Функції органів місцевого самоврядування в Україні: монографія / І.В.Дробуш. – К.: Ін-т держави і права ім.В.М. Корецького НАН України, 2003. – с.100. URL: <http://lib.univd.edu.ua/?controller=service&action=downloadRep&id=91912>

60. Експертний висновок щодо відповідності національного законодавства України положенням Європейської хартії місцевого самоврядування. – Режим доступу : <http://old.csi.org.ua/?p=2364>.

61. Європейська хартія місцевого самоврядування. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_036

62. Європейський Парламент визнав децентралізацію однією з найуспішніших реформ в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/news/yevropejskijparlament-viznav-decentralizaciyu-odniyeyu-z-najuspishnishih-reform-v-ukrayini>

63. Євсюкова О. В. Концепція сервісно-орієнтованого розвитку держави на засадах формування механізмів управління процесами сервісного спрямування органів публічної влади. Публічне управління і адміністрування в Україні. 2018. № 5. С. 46 – 52. URL: <http://pag->

journal.iei.od.ua/archives/2018/5-2018/5_2018.pdf

64. Євсюкова О.В. Система принципів організації діяльності органів місцевого самоврядування в Україні: конституційно-правова необхідність. Державне управління: удосконалення та розвиток № 5, 2014.

URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=830>

65. Європейська хартія місцевого самоврядування: Рада Європи; Хартія, Міжнародний документ від 15 жовтня 1985 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: //

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text

66. Євтушенко О. Н. Демократизація державної влади і місцевого самоврядування на принципі субсидіарності: досвід Німеччини. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Політологія. 2008. Т. 93, вип. 80. С. 76–81. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2008_93_80_20.

67. Єсімов С. Право на доступ до інформації – ключовий елемент громадського контролю / С. Єсімов // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: Юридичні науки : збірник наукових праць. – 2016. – № 855. – С. 63–72. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/37398>

68. Жовнірчик Я. Ф. Формування самодостатніх територіальних громад і стратегія їх економічного саморозвитку. Університетські наукові записки. 2005. № 1-2. С. 324–331. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2005_1-2_54

69. Забейворота Т. В. Зарубіжний досвід упровадження адміністративно-територіальної реформи в умовах проведення децентралізації влади. Зовнішня політика та національна безпека. 2014. Вип.3 (46). С. 251–257. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpdu_2014_3_35

70. Загуменник В.І. Державне управління та виконавча влада в Україні: навч. посіб. / В. І. Загуменник, В. В. Проценко – Київ: (ДУВПП «Бендерська друкарня «Поліграфіст»), 2015. – 296 с.

71. Звернення програмного характеру гетьмана Павла Скоропадського «Грамота до всього українського народу» від 29.04.1918 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0003300-18.>].

72. Звіт «Децентралізація та реформа місцевого самоврядування: результати п'ятої хвилі всеукраїнського соціологічного дослідження» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/2020Report_UKR_ukr_1.pdf

73. Закономірності економічного розвитку територій як контекст функціонування органів місцевого самоврядування / В. С. Колтун. // Державне управління: удосконалення та розвиток. - 2015. - № 1. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2015_1_8

74. Звіт «Децентралізація та реформа місцевого самоврядування: результати третьої хвилі всеукраїнського соціологічного дослідження серед жителів ТГ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2019/03/Соціологічнедослідження>

75. Іванишин В. В., Стельмашук А. М., Леськів І. Ю. Інституційно- інноваційне забезпечення розвитку спроможних сільських територіальних громад в умовах євроінтеграції. Сталий розвиток економіки. 2018. №1(38). С. 5-15. URL: https://www.uniep.km.ua/images/uploads/_1_2018.pdf

76. Індикатори успішності та їх інструменти в системі управління місцевими громадами. За заг.ред. В.Андрусів, Є.Мироненко. Український інститут майбутнього. К: 2020. URL:

https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/610/indykatory_cmprsd_.pdf

77. Інституційна спроможність ТГ України / Децентралізація дає можливості : офіц. сайт. нац. проекту. URL:

https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/475/new_IS.pdf

78. Інституційний розвиток місцевого самоврядування в Україні в

умовах державно-управлінських реформ / авт. кол. :І. В. Козюра, А. О. Краснейчук, О. В. Слобожан та ін. ; за заг.ред. Ю. П. Сурміна, І. В. Козюри. – К. : НАДУ, 2013.– 52 с. URL: http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Nayk_rozrob/dbb6e59c-c5ae-4b42-a0f1-1ec0e08b2d95.pdf

79. Калашнікова О. Діалог та чіткі правила гри: як ефективно управляти великими ТГ/ ВГО “Асоціація сприяння самоорганізації населення”/ проект “Відкрита громада – сильна громада”: Українська правда.Київ, 2015. <https://www.pravda.com.ua/columns/2018/04/23/7178399/>

80. Камінська Н. В. Місцеве самоврядування: теоретико-історичний і порівняльно-правовий аналіз : навч. посіб. / Н. В. Камінська – К., 2010. – 232 с.

81. Інституційне забезпечення процесу децентралізації та формування об’єднаних територіальних громад. Державне управління: удосконалення та розвиток. / Дерун Т. М. // 2019. № 11. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1675>

82. Коваленко А.А. Місцеве самоврядування: природа, ознаки, межі. Право України. 1997. № 2. С. 3–5.

83. Ковенко О. Ю. Адміністративна реформа як крок до створення успішних територіальних громад / О. Ю. Ковенко // Теорія та практика державного управління [зб. наук. пр. Харківського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентіві України]. – 2012. – Вип. 2. –С. 362-368. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpdu_2012_2_55

84. Кожина А. В. Стратегічні пріоритети та особливості публічного управління сталим місцевим розвитком. Проблеми та перспективи розвитку державного управління в умовах реформування : колективна монографія / заг. ред. Чечель А. О., Хлобистов Є. В. Бельско-Бяла, Польща : Вища школа економіки та гуманітаристики, 2017. С. 364–382. URL:

www.dsum.edu.ua/storage/documents/konf/monografiya_chechel.pdf

85. Кондратюк С. Місцеве самоврядування на західноукраїнських землях як джерело українського парламентаризму: історико-правовий аспект. Вісник Академії управління МВС, 2010. № 2 (14).

86. Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР). Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18>

87. Колесніченко Н.М. Інституційна та інституціональна спроможність місцевого самоврядування: сутність та особливості визначення. с.296-309 – URL: [file:///C:/Users/user/Downloads/tppd_2015_16_22%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/tppd_2015_16_22%20(2).pdf)

88. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96- вр. Законодавство України: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

89. Копейчиков В.В. Правознавство / Копейчиков В.В. // URL: www.ebk.net.ua/book/BookPravothnavstvo/glava2/rlg2par3.htm

90. Кошман О. В. Енергозбереження як важлива складова сталого розвитку / О. В. Кошман // Вісник Сумського державного університету — 2008. — № 2. — Т. 1. — С. 106—110. — (Серія: Економіка). URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/1165>

91. Кравченко В. В. Актуальні проблеми становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні : кол. моногр. / за ред. В. В. Кравченка, М. О. Баймуратова, О. В. Батанова. – К. :Атіка, 2007. – 864 с.

92. Кремена О. Л. Проблеми децентралізації в Україні. Молодий вчений. 2014. №12(1). С. 265-268. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2014_12%281%29_63.

93. Крусян А. Всеукраїнський форум учених правознавців “Новітній конституційний процес в Україні: питання децентралізації влади”. Право. Вісник. Додаток до журналу “Право України”. К.: Ін Юре, 2015. С.46–49.

94. Лелеченко А. П., Васильєва О. І., Куйбіда В. С., Ткачук А. Ф.

Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень: навч. посіб. / [А. П. Лелеченко, О. І. Васильєва, В. С. Куйбіда, А. Ф. Ткачук] – К. : – 2017. – 110 с. URL:

<https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/202/%D0%9C%D1%96%D1%81%D1%86%D0%B5%D0%B2%D0%B5-%D1%81%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D1%80%D1%8F%D0%B4%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B2-%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%85-%D0%B4%D0%B5%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97.pdf>

95. Лендъел М. О. Європеїзація політичного процесу в країнах ЦСЄ як чинник здійснення децентралізаційної реформи. Наук. зап. НаУКМА. 2008. Т. 82: Політ. науки. С.44–49.

96. Линьов К. О. Централізація, децентралізація та нелінійність у державному управлінні: автореф. дис. ... канд. держ. упр.: 25.00.01. Київ, 2004. 20 с.

97. Литвиненко І.Л. Історичні традиції становлення і розвитку місцевого розвитку в Україні. Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S2

98. Мельник А. Ф., Смоленський О. Ю., Васіна А. Ю., Гордієнко Л. Ю. Державне управління: навч. посіб. / за заг. ред. А. Ф. Мельника. Київ: Знання-Прес, 2003. 340 с.

99. Мельтюхова Н., Ваніна Я. Реалізація принципу відкритості як інструмент практичного здійснення децентралізації влади. Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. 2011. Вип. 1. С. 165–174. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2011_1_24

100. Методика формування спроможних територіальних громад :

Постанова Кабінету Міністрів України від 08.04.2015 № 214. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/34-2020-%D0%BF>

101. Міжмуніципальне співробітництво: вітчизняний та зарубіжний досвід: Навчально-практичний посібник / За заг. редакцією Толкованова В.В., Журавля Т.В. Київ, Deutsche Gesellschaft fu.r Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH, проект “Реформа управління на сході України“, 2017. 202 с. URL: https://www.ims-ukraine.org/sites/default/files/IMC_0.pdf

102. Міжнародні партнери закликають Верховну Раду України розглянути необхідні для децентралізації законопроекти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <https://decentralization.gov.ua/news/12793>

103. Місцеве самоврядування в країнах Скандинавії та Балтії URL: : https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/720/Ukrainian_finalver_blue_book_compressed.pdf

104. Місцевий розвиток: кращі практики та інструменти розумного зростання : кол.моногр. / за заг. ред. проф. В. Б. Родченка. URL : http://kbs.karazin.ua/assets/public/uploads/journal/_03.07.2018.pdf.

105. Методичні рекомендації щодо оцінки спроможності територіальних громад України URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/attachment/document/478/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97.pdf>

106. Молдован О. О. Бюджетна децентралізація: досвід ефективної реформи Словаччини для України. Вісник Донецького національного університету. 2010. № 3. С. 32. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2010-11/moldovan_book-47fc9.pdf

107. Муніципальне право України : підручник / за ред. В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького. – К., 2001. – С. 7.

108. Нападовська Г. Ю. Міжнародний досвід формування та просторове впорядкування територіальних громад, 2017. URL :

http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/3816/Napadovskaya_s%20Гомель.pdf?sequence=1&isAllowed=y

109. Новікова Н. Л., Рущенко Р. Є. Інструментарій місцевої демократії розвитку територіальних громад: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Формування ефективних механізмів управління в умовах трансформації соціально-економічних систем», Харків 12 березня 2020 р. - URL: https://mmgh.kname.edu.ua/images/pdf/Zbirnik_tez_konf_Formuvanya_2020.pdf;

110. Одінцева Г. С., Мостовий Г. І., Амосов О. Ю. та ін. Державне управління і менеджмент: навч. посіб. у табл. і схемах / за заг. ред. Г. С. Одінцової. Харків: ХарПІ УАДУ, 2002. – 492 с.

111. Омельчук О.І. Вплив відкритості місцевої влади на спроможність громади. Громадянське суспільство як чинник модернізації сучасної держави : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 20 квіт. 2021 р.) Київ: Київський регіональний центр НАПрН України, 2021. URL: https://krc.academy/wp-content/uploads/KRC_conf_Aprel_2021_Pechat-GS.pdf

112. Омельчук О.І. Методологічні аспекти оцінювання спроможності об'єднаних територіальних громад в Україні. Публічне управління і адміністрування в Україні. Секція «Міське самоврядування». Київ, 2020. №С. 88–93. URL: <http://www.pag-journal.iei.od.ua/archives/2020/19-2020/18.pdf>

113. Орзіх М. П. Концепція правового статусу самоврядних територій і органів місцевого самоврядування // Міське та регіональне самоврядування України. 1995. Вип. 1/2. С. 67.

114. Офіційний веб-сайт Міністерства розвитку громад та територій. URL: <https://www.minregion.gov.ua>

115. Офіційний ресурс Децентралізація дає можливості[Електронний ресурс]. Режим доступу :

<https://decentralization.gov.ua/>

116. Павлюк А. П. Економічні аспекти формування спроможних територіальних громад в Україні. Стратегічні пріоритети: наук. аналіт. зб. 2016. №1(38). С. 162-168. URL: <http://sp.niss.gov.ua/content/articles/files/15-1474017754.pdf>

117. Палійчук Т. В. Фіскальна децентралізація: досвід Польщі та можливості його використання в Україні. Науковий вісник Херсонського державного університету: Сер.: Економічні науки, 2016. Вип. 18(2). С. 134–138.

118. Панасюк С. А. Якісний переклад тексту Європейської хартії місцевого самоврядування: шлях до реальної євроінтеграції. URL : <http://vartaprava.com.ua/analityka/problemy-perekladu-evropejskoji-hartiji-mistsevoho-samovryaduvannya>.

119. Панухник О.В. Адміністративно-територіальна реформа як чинник зміцнення місцевої економіки [Електронний ресурс] / О. В. Панухник // Інноваційна економіка. – 2014. – № 3. – С. 76-83. – URL: http://nbuv.gov.ua/j-df/inek_2014_3_10.pdf

120. Пасічник М. Еволюція та характерні ознаки децентралізації публічного управління. Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. 2010.№4.С.175–182. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2010_4_24.

121. Патицька Х. О. Територіальна громада в політико-правовій практиці сучасної України. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2014. Вип. 4(108). С. 320-328. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2014_4_41

122. Підкуйко О. О. Концептуально-понятійні основи забезпечення розвитку територіальної громади / О. О. Підкуйко // Науковий вісник Академії муніципального управління :зб. наук. пр. – К. : Вид.-поліграф. центр Акад. муніцип. упр., 2012. – Вип. 4. – С. 339–345.

123. Питання Національної ради з відновлення України від

наслідків війни: Указ Президента України від 17.06.22р. № 266/22
 Законодавство України: сайт. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022#Text>

124. Підходи до формування ефективних організаційних структур для ТГ / Децентралізація дає можливості : офіц. сайт. нац. проекту. URL:
<https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/474/7.10.19.pdf>

125. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

126. Портал спроможності громад. URL:
https://tdukr.maps.arcgis.com/apps/MapJournal/index.html?appid=47f24b79311f44e2863eabe27ccbdc81&fbclid=IwAR3NdmVaXZD_ojyJnqt41UF01jJ5eOuNZLfJALashZLhf12mg8w5cdv0ohk

127. Прієшкіна О.В. Децентралізація державної влади та розширення прав місцевого самоврядування: проблеми й перспективи / О.В.Прієшкіна / Право України. – 2006. – №11. – С. 86-89.

128. План відновлення України: Матеріали робочої групи з реформування державного управління. URL:recovery.gov.ua

129. Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення територій та адміністративних центрів територіальних громад: Закон України № 562-IX від 16.04.2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/562-20#Text>

130. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій : Закон України від 09.07.2022 р. Законодавство України: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#Text>.

131. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 № 157-VIII. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19>

132. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011, 2939-VI. Законодавство України: сайт. URL:

www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17/ed20110113#Text

133. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 156-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>

134. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова КМУ від 5 серпня 2020 р. № 695. Законодавство України: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020>

135. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад: постанова Кабінету Міністрів України від 8.04.2015 р. №214. Законодавство України: сайт. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-п>

136. Про затвердження Плану заходів з реалізації нового етапу реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на 2019–2021 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.01.2019 № 77-р. Законодавство України: сайт. URL: www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-z-realizaciyi-novogo-etapu-reformuvannya-miscevogo-samovryaduvannya-ta-teritorialnoyi-organizaciyi-vladi-v-ukrayini-na-20192021-roki

137. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України 19.03.2019 № 976-2008-п Законодавство України: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF#Text>

138. Про звернення громадян: Закон України від 01.01.2022 №393/96-ВР Законодавство України: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>

139. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. №280/97-ВР. Законодавство України: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>

140. Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення

держави: Указ Президента України від 08 листопада 2019 р. № 837/2019
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/837/2019#Text>

141. Про перші вибори депутатів сільських, селищних, міських рад територіальних громад і відповідних сільських, селищних, міських голів 25 жовтня 2020 року: Постанова Центральної виборчої комісії № 160 від 18.08.2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0160359-20#Text>

142. Про органи самоорганізації населення: Закон України від 01.01.2020. 2625-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2625-14#Text>

143. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17.06.2014. 1508-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text>

144. Про стимулювання розвитку регіонів: Закон України від 02.12.2012 2850-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2850-15#Text>

145. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. №333-р. Законодавство України: сайт. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p>

146. Про утворення та ліквідацію районів : Постанова Верховної Ради України від 17.07.2020 № 807-IX. Законодавство України: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-IX#Text>

147. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України №722/2019 Законодавство України: сайт. URL: www.president.gov.ua/documents/7222019-29825

148. Ровинська К.І. Магдебурзьке право як підґрунтя формування місцевого самоврядування на території України. Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2013-2/doc/3/02.pdf>

149. Розенбаум А. Демократія, урядування і децентралізація / Проблеми стосунків між рівнями влади крізь призму українського

законодавства. Вісник Програми сприяння парламентам України. 1998. 17 груд. С.12–15. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://pdp.org.ua/analytics/authorities/933-168-a4>.

150. Розпорядження Кабінету Міністрів України №№ 707-р – 730-р від 12.06.2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [// www.kmu.gov.ua/npasearch](http://www.kmu.gov.ua/npasearch)

151. Рущенко Р. Є. Імплементация успішних європейських практик децентралізації в Україні/ Р. Рущенко// Наукові інновації та передові технології (Серія «Державне управління.– 2022. № 7(9)– Київ URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/ nauka/issue/view/66/96>.

152. Рущенко Р. Є. Історія становлення системи місцевого самоврядування: матеріали науково-практичної конференції «Інноватика в сучасній освіті та науці: теорія та практика», Чернівці 2019 р. - URL:<http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/other/40sept2019/40sept2019.pdf>;

153. Рущенко Р. Є. Концептуальні засади децентралізації управління територіальними громадами: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Публічне управління та адміністрування на сучасному етапі державотворення», Київ 24 жовтня 2019 р. - URL:<https://knute.edu.ua/file/NjY4NQ==/1f30b2f91b4124794d5ae43544042092.pdf>

154. Рущенко Р. Є. Науково-філософська основа розвитку територіальних громад/ Р. Рущенко// Наукові перспективи: журнал, випуск № 7(25) 2022 – Київ 2022 р. - URL:<http://perspectives.pp.ua/index.php/np/issue/view/72/107>;

155. Рущенко Р. Є. Теоретичні засади децентралізації в реформуванні місцевого самоврядування Р. Рущенко// електронне наукове видання Дніпровського державного аграрно-економічного університету «Державне управління: удосконалення та розвиток» №10, 2019 р. - URL:<http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1508>;

156. Сизоненко О. В. Проблеми формування спроможних

територіальних громад в умовах процесу децентралізації. Експериментальні та теоретичні дослідження в сучасних науках: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 5 серпня 2018 р. у м. Суми. 2018. Т. 2. С. 92-URL: http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/2114/1/05.08.2018_Tom_2-93-96.pdf

157. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. К.: Головна редакція УРЕ, 1977. 776 с.

158. Смолій В.А. Історія українського козацтва: нариси у двох томах. Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006

159. Соціологічний барометр реформ: що думає населення про децентралізацію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.slgcoe.org.ua/p21076/>

160. Спасів Н. Я. Фінанси об'єднаних територіальних громад: детермінанти та пріоритети розвитку : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2018. 480 с. URL: http://finukr.org.ua/?page_id=775&lang=ru&aid=4633

161. Створення об'єднаних територіальних громад в Україні 2015-2017: Аналітична доповідь від громадськості у форматі Shadow Report. 2018. URL : <http://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Detsentralizatsiya-v-Ukrai-ni-2014-2017-rr.pdf>

162. Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку: монографія / за ред. Кравціва В. С., Сторонянської І. З. Львів: ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України, 2020. 531 с. (Серія “Проблеми регіонального розвитку”). URL: <https://ird.gov.ua/irdp/p20200001.pdf>

163. Терлюк І.Я. Історія держави і права України: Навчальний посібник. Атіка, 2011. Режим доступу: http://pidruchniki.com/1120061145485/pravo/organi_samovryaduvannya#230

164. Тимечко І. Р. Узагальнення підходів щодо сутності територіальної громади України. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Сер.: Економіка: зб. наук. пр. 2017. Вип. 1(7). С.

164-170. URL: <http://www.msu.edu.ua/visn/wpcontent/uploads/2017/05/1-7-1-2017-27.pdf>

165. Тлумачний словник української мови / за ред. В.С. Калашника. 2-ге вид., випр. і доп. Х.: Прапор, 2004. 992 с.

166. Федорчак О. Класифікація механізмів державного управління. Демократичне врядування. 2008, вип. 1. URL: http://lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnik/fail/O_Fedorchak.pdf

167. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Інфра – К., 2009. – 576 с.

168. Технології запровадження у практику фінансово-економічного підмеханізму результативності управління забезпеченням духовно-ціннісного розвитку сільських територіальних громад / О. М. Титаренко // Інвестиції: практика та досвід. - 2017. - № 4. - С. 79-85. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2017_4_18

169. Шемшученко Ю. Всеукраїнський форум учених правознавців “Новітній конституційний процес в Україні: питання децентралізації влади”. Право. Вісник. Додаток до журналу “Право України”. К.: Видавничий Дім Ін Юре, 2015. С. 22–25.

170. Як визначити спроможність громади, як її підвищувати, та що буде далі з децентралізацією?: Матеріали дискусії Програмою USAID DOBRE, 26 листопада 2019 року. Децентралізація дає можливості : офіц. сайт. нац. проєкту. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/11895>

171. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття, 1997. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття, 1997.

172. Ясинська Н.А. Результативність наповнення та використання місцевих бюджетів в умовах децентралізації в Україні. Економіка та держава. №4. 2020. С.91-95. URL: <http://www.economy.in.ua/?op=1&z=4573&i=15>

173. Albertini

J.-B.

Ladeconcentration:

l'administration territoriale dans la réforme de l'Etat. Paris: Economica, 1997. 238 с.

174. Цілі сталого розвитку в системі стратегічного планування розвитку територіальних громад. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2021. /Дерун Т. М., Кочерга О. П. // №4. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=2052>

175. Collins R. Theoretical Sociology / R. Collins. – New York : Harcourt Brace Jovanovich, 1988. – 356 p.

176. Constitution of Hungary [Electronic resource]. – Mode of access : URL: <http://parlament.hu/irom39/02627/02627-0187.pdf>

177. Coser L. The Functions of Social Conflict / L. Coser. – New York : The Free Press, 1986. – 203 p.

178. Dahrendorf R. Class and Class Conflict in Industrial Society / R. Dahrendorf. – Stanford, CA: Stanford University Press, 1959. – 228 p.

179. Denters, B., Goldsmith, M., Ladner, A., Mouritzen, P. E., Rose, L. E. (2014). Size and Local Democracy. Northampton: Edward Elgar Publishing.

180. Ebinger, F., Kuhlmann, S., Bogumil, J. (2019). Territorial reforms in Europe: effects on administrative performance and democratic participation. Local Government Studies. №45 (1) (p. 3). URL : <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03003930.2018.1530660>

181. Escolano, J., Eyraud, L., Moreno B. M., Sarnes, J. and Tuladhar, A. (2012), “Fiscal Performance, Institutional Design and Decentralization in European Union Countries”, IMF Working Papers, Vol. 12, URL : <https://doi.org/10.5089/9781463936464.001>

182. Giddens A. The Constitution of Society / A. Giddens. – Berkeley, CA: University of California Press, 1984. – 398 p.

183. Goffman E. The Presentation of Self in Everyday Life / E. Goffman. – Garden City, NY : Anchor, 1959. – 214 p.

184. Habermas J. The Theory of Communicative Action. Vol. 2. Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason / J. Habermas. – Boston, MA : Beacon Press, 1987. – 464 p.

185. Kartashov E. G. European lessons of decentralization, Public management : collection. № 1 (11) January 2018. Kyiv : 2018. P. 175-184.

186. Litvack J. What is Decentralization? [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ciesin.org/decentralization/English/General/Different_forms.html

187. Local cardinal Acton Local Government, 2011 [Electronic resource]. Mode of access: URL : <http://goo.gl/Yryuq>

188. Marshall, A. (1987), Principy politicheskoj jekonomii [Principles of Economics], Progress.

189. Oakerson, R. (1999). Governing Local Public Economies: Creating the Civic Metropolis. Oakland, CA: ICS Press. OECD (2014). OECD Regional Outlook: Regions and Cities: Where Policies and People Meet. Paris: OECD. URL: <https://www.amazon.com/Governing-Local-Public-Economies-Metropolis/dp/1558155120>

190. O samorządziety torialnym [Electronic resource] : Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. – Mode of access: URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19900160095/O/D19900095.pdf>

191. Parsons, T., (1961) Theories of Society: foundations of modern sociological theory, Free Press, New York

192. Ruschenko R. (2020) Conceptual principles of decentralization of territorial community management Introduction / Collective monograph/ R. Ruschenko, N. Novikova// VERN University of Applied Sciences, м. Загреб, Республіка - URL: [http://ep3.nuwm.edu.ua/18890/1/Akimov%20O.O.%20Місцево%20управління%20в%20Україні%](http://ep3.nuwm.edu.ua/18890/1/Akimov%20O.O.%20Місцево%20управління%20в%20Україні%20)

193. Ruschenko R. Mechanisms of administrative and territorial reform during the power decentralization process in Ukraine/ Ivan Lopushynskyi, Lidiia Hryhorieva, Yanina Kazyuk, Roman Rushchenko, Volodymyr Yatsenko// journal of interdisciplinary research - URL:

<https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000797243700016>

194. Ruschenko R. Theoretical principles of decentralization in the reform of local self-Government»: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції «Публічне управління та адміністрування на сучасному етапі державотворення», 21-22 жовтня 2021 р. - URL: <https://www.faipublications.com/vol-6-ii-2021-isbn-978-93-91342-52-4>

Додатки

Концептуальні підходи до визначення категорії «децентралізація» в моделях державної організації

Філософи, дослідники, експерти	Концептуальний підхід – визначення змісту категорії
Семантично-поведінковий підхід <i>(децентралізація як сутність, ідея, мистецтво урядування, система, механізм управління, форма, політика)</i>	
Папська Енцикліка 1931 р.	Ідея розділення влади з метою запобігання трансформації централізованих держав в авторитарні. Як форма сильно централізованої держави нацистського, фашистського і соціалістичного формату.
Ж.-Б. Альбертіні	Державна політика, що базується на створенні взаємовідносин між центральними органами і їх територіальними представництвами.
Ж.-М. Бесе	Простий, неподільний механізм управління, за якого периферійні (виборні) владні органи мають право схвалення рішень без прямого підпорядкування.
Японський дослідник Н. Кавашима	Поділяє децентралізацію на культурну, фінансову і політичну, структурні складові її визначає як мистецтво урядування, при якому зростання власних ресурсів територій організовується без обмеження утримання ресурсів в центрі.
Угорський дослідник К. Міжей	Децентралізація необхідна для найбільш економічного збільшення і перерозподілу доходів. Органи місцевого самоврядування мають реалізовувати власні проекти, а для цього їм необхідна власна податкова база, можливість зрозумілими методами захистити свою частку в центральних податках і певна автономія у використанні частини зібраних податків
Американський дослідник А. Розенбаум	Підсилення владних одиниць, які не належать до вищої гілки влади; організація системи ефективного керування як органів самоврядування, так і органів проміжного рівня; ефективний механізм стримувань і противаг всередині державної влади; засіб стимуляція до врядування громадян і громадянських організацій
Англійсько- український словник	Організаційна система, що передбачає надання реальних повноважень схвалювати рішення тим її підрозділам, що географічно або організаційно знаходяться поза центром влади
Юридична енциклопедія	Процес розширення і зміцнення прав і повноважень адміністративно-територіальних одиниць чи нижчих органів і організацій за одночасного звуження прав і повноважень відповідного центру

<i>Продовження додаток А</i>	
В. Андрущенко	Найбільш ефективна, ніж централізація, модель суспільної організації, де частина базових функцій управління на місцях перебуває в компетенції об'єднань громадян, що живуть на відповідній території, а так само владних органів і публічних посадових осіб, що не назначаються вищими державними органами, а обираються виборцями у межах територіальних громад.
Ю.Тихомиров	Розширення і підсилення прав і повноважень адміністративних одиниць чи нижчих органів та організацій при паралельному зменшенні прав і повноважень центру
О. Романенко	Знищення, ослаблення чи скасування централізації
Г. Одіцова, О. Амосов, Г. Мостовий	Самостійність у методах до публічного управління із врахуванням місцевої специфіки при тому що зберігається загальна єдність в головному.
Н. Мельтюхова Я. Ваніна	Системний і цілеспрямований процес зростання повноважень органів самоврядування з метою покращення й підвищення загальної ефективності управління важливими справами
Е.Шайхлісламов	Загальна сукупність методів і прийомів переведення балансу державної влади із загальнодержавного на регіональний рівень з метою покращення демократичних процедур і державного урядування
К. Линьов	Конче потрібний компонент в процесі демократизації держави, що охарактеризовує перехід від систем і інститутів централізованих авторитарних і тоталітарних, що не орієнтуються на соціально активну і безпосередню участь жителів в управлінні конкретною державою, до суспільств, що засновані на ініціативності та відповідальності громадськості й кожної окремої людини
М. Лендъел	Надважлива вимога щодо функціонування таких політичних оцінок, як незалежність, відкритість, відповідальність і якість публічних інститутів
В.Демиденко	Основа принципу західноєвропейської та світової політики, котра впливає на підняття важливості багатоетапного управління розвитком місцевостей
М. Братковський	Як розширений процес, за яким передбачається ланцюгова реакція змін у владно-державному організмі
Ю. Пайнеко	Найвідповідальніший термін для позначення явища місцевого самоврядування
Соціальний підхід <i>(суб'єктно-об'єктні стосунки, підпорядкування)</i>	
Ж. Ведель	Передача владних повноважень не державним службовцям і органам, що представляють центральну владу, а іншим органам, що не знаходяться в ієрархічному підпорядкуванні, здебільшого, що обрані населенням
Британські дослідники Х. фон Браун, У. Гроге	Передача повноважень і відповідальності за спільні функції від органів центральної виконавчої влади до органів місцевого самоврядування
Д. Гібсон Д.Донеллі	Передача влади схвалювати рішення якомога нижчому рівню в межах організації

Продовження додаток А

Великий тлумачний словник сучасної української мови	Система управління, за якої частину функцій центральної влади передають до місцевих органів самоуправління; скасування чи послаблення централізації.
експерт Світового Банку Дж. Літвак	Передача повноважень і відповідальності за публічні функції від центральної влади державним організаціям чи приватному сектору
Ж-П Фагует	Передача центральним (національним) урядом визначених функцій, з всіма потрібними для їх виконання адміністративними, політичними і економічними атрибутами, до місцевих органів влади, що є самостійними одиницями і суверенними в географічних межах чи функціональних сферах діяльності, що визначені на законодавчому рівні
Г. Бребан	Система надання державних повноважень, які здійснюються від однієї до іншої посадової особи, від держави до органу місцевого самоврядування чи громадянської установи;
Французький дослідник Б. Гурне	Спосіб територіальної організації державної влади, коли влада передає право на прийняття рішень по певних питаннях чи у відведеній сфері структурам місцевого рівня, що не входять у структуру влади і є певним чином автономними від неї;
А. Лелеченко	Делегування повноважень, ресурсів і відповідальності від центральних до місцевих, частково автономних державних органів влади, а так само до приватних підприємницьких утворень. Найбільш важливими аспектами децентралізації є відповідальність, ефективність, субсидіарність.
М. Добринін	Передача повноважень згори до низу, що допускає автономне виконання поставлених завдань, незалежне схвалення рішень
Д. Жовтун	Система перерозподілу державної влади і державних повноважень між центральними і місцевими органами державного урядування, а так само органами місцевого самоврядування з метою поліпшення ефективності керування різними сферами економічного і соціального життя суспільства;
О. Кремена	Загальний процес щодо перерозподілу функцій, владних повноважень, осіб чи речей від централізованого управління і спрямованого в розв'язанні політико-правових проблем локального самоврядування передовсім через розширення повноважень і економічних можливостей місцевого самоврядування і, відповідно, їх представницьких органів із реформатуванням місцевого самоврядування на економічно спроможний, дієвий і відповідальний інститут влади.
А. Мельник	Вичерпно властиве явище у сфері державного управління, зумовлене як об'єктивними так суб'єктивними факторами перерозподілу управлінських функцій і повноважень між органами загальної виконавчої влади, що перебувають на різних організаційних рівнях

<i>Продовження додаток А</i>	
М. Багмет Т. Личко	Розширення владних повноважень органів місцевого самоврядування і місцевих органів виконавчої влади за рахунок повноважень, що мають органи центральної влади і органи виконавчої влади з метою покращення і підвищення ефективності управління, повної реалізації регіональних і місцевих інтересів пояснюють процеси децентралізації.
Веб-сторінка «децентралізація»	Процес передачі владних повноважень і фінансових ресурсів з центрального до нижчих рівнів державного управління. Під поняттям «процес» розуміється безпосередня участь громадян в політичній і соціально-економічній діяльності, що має посилити процес демократизації в подальшому.
Ж. Литвак	Передача владних повноважень і відповідальності для виконання державних функцій з центрального уряду до підпорядкованих чи напівнезалежних державних органів і/чи до приватного сектору

Джерело: Систематизовано автором за [2, 7, 8, 10, 22, 33, 41, 55,72, 97, 119, 166]

Додаток Б

Групування за чисельністю населення	ТГ	Ключові показники																
		Доходи ЗФ на 1 мешканця без трансфертів, грн	Частка видатків на апарат управління, %	Капітальні видатки на 1 мешканця, грн	Рівень ротаційності, %	Частка зарплати у видатках загального фонду, %	Видатки на культуру, фізкультуру і спорт на 1 мешканця, грн.	Частка доходів за рахунок трансфертів, %	Частка місцевих податків і зборів у доходах заг. фонду, %	Частка осіб молодше працездатного віку (станом на 01.01.2020), %	Частка осіб працездатного віку (16-60 років), %	Кіл-сть учнів, що навчаються в закладах загальної середньої освіти	Кіл-сть дошкільнят в ЗДО територіад (20-21 н.р.)	Кіл-сть закладів загальної середньої освіти в територіадах	Кіл-сть закладів дошкільної освіти в територіадах	Кіл-сть закладів, що надають первинну медичну допомогу (відповідно до	Індекс податкоспроможності (2020 р.)	Всього надходжень до місцевого бюджету (заг.фонд) (2020 р.), тис.грн.
До 5 тис. осіб	Кунківська (Вінницька обл.)	3278,81	34,5	186,9	-1,91	83,18	718,22	40,95	24,2	15,1	56,77	305	53	5	3	1	1,16	33263,74
	Харитонівська (Житомирська обл.)	7521,3	41,82	237,8	0	85,4	616,81	25,96	33,6	18,9	57,72	132	21	2	1	1	0,92	17109,77
	Горщиківська (Житомирська обл.)	4077,81	36,86	63,51	0,58	88,98	275,19	41,12	40,8	17	55,65	392	85	3	2	1	0,89	25663,4
	Дубрівська (Житомирська обл.)	1947,76	46,55	281,08	26,66	91,54	255,99	65,92	38,8	18,9	57,08	403	110	3	5	3	0,48	29927,84
	Дівичківська (Київська обл.)	5458,06	30,77	1223,47	-13,44	65,79	603,32	37,86	20,7	14,7	58,94	445	141	4	5	1	1,81	55857,16
	Томашівська (Київська обл.)	4611,13	33,86	179,07	0	78,26	480,67	37,5	37,4	18,5	56,22	472	95	5	4	6	1,05	25655,25
	Кароліно-Бугазька (Одеська обл.)	12393,86	24,04	129,37	1,73	67,86	539,77	15,52	75,7	19,7	60,63	526	60	3	2	2	0,77	77928,87

<i>Продовження додаток Б</i>																		
Лиманська (Одеська обл.)	2747,92	36,42	507,45	24,89	89,17	530,6 2	61,3 5	61,5	20,9	59,36	1650	227	6	5	4	0,29	39526,72	
Криничненська (Одеська обл.)	1321,4	34,41	254,57	46,55	86,87	337,2 1	69,9 4	50,7	17,7	60,64	1213	214	2	2	1	0,21	16252,54	
Іванівська (Тернопільська обл.)	2343,77	32,82	1739,49	10,5	83,71	462,9 1	34,2 6	34	17,3	58,56	312	65	4	5	4	0,74	26111,32	
Купчинецька (Тернопільська обл.)	2245,74	48,69	145,87	27,42	83,52	463,5	64,6 2	56,4	14,6	61,72	335	73	4	3	1	0,39	26628,99	
Іване-Пустенська (Тернопільська обл.)	1650,33	39,05	13,7	40,58	85,1	258,5 5	68,1 6	27,2	16,3	58,22	452	60	4	2	5	0,22	9294,88	
Будищенська (Черкаська обл.)	4906,54	15,09	82,4	0	83,93	491,3 4	31,8 7	36,3	17,2	56,2	454	171	2	3	3	1,02	33546,97	
Виноградська (Черкаська обл.)	3824,53	28,16	18,25	2,21	88,58	292,1 5	42,3	47,2	14,4	58,52	518	67	7	7	9	0,85	22777,46	
Шевченківська (Черкаська обл.)	2628,01	30,39	244,37	16,42	83,39	470	48,5 4	36,8	14,2	57,74	457	102	4	4	1	0,59	27105,2	
Литовезька (Волинська обл.)	2257,72	39,61	303,08	8,03	84,44	369,4 6	54,1 4	26,8	18,6	57,7	348	38	4	4	1	0,78	25654,07	
Смідинська (Волинська обл.)	1612,73	40,48	235,88	39,48	90,98	385,8 7	73,0 2	41,3	21	59,99	557	108	6	4	7	0,27	25541,05	
Велимченська (Волинська обл.)	877,81	41,87	407,74	58,83	90,66	140,8 2	82,6 8	31,7	24,7	58,16	597	110	2	2	2	0,15	27552,05	

<i>Продовження додаток Б</i>																		
Жденівська (Закарпатська обл.)	1741,65	55,42	51,14	36,4	90,41	407,1 7	47,5 7	40,3	21,1	58,1	582	129	8	6	2	0,3	11210,45	
Тишківська (Кіровоградська обл.)	4911,36	27,76	157,92	0	81,07	483,4 2	35,2 8	57,7	17,4	58,99	594	88	5	5	1	1,05	43704,2	
Надлацька (Кіровоградська обл.)	3877,08	28,07	18	14,73	79,94	402,7	45,5 6	60,4	15,8	58,73	548	63	4	4	1	0,5	23748,48	
Перегонівська (Кіровоградська обл.)	2806,04	27,49	5,18	13,15	76,71	93,59	43,6 5	52,3	13,5	58,44	353	82	4	4	1	0,65	18991,49	
Сергіївська (Полтавська обл.)	12086,65	15,34	457,95	0	67,14	1238, 1	17,6 9	52,8	14,4	58,04	346	73	4	3	5	1,04	33828,93	
Пришибська (Полтавська обл.)	5667,04	22,11	1769,82	7,34	66,41	775,6 6	22,5 7	69,7	15,5	57,57	185	40	2	1	2	0,63	33355,36	
Омельницька (Полтавська обл.)	3849,28	31,74	289,31	3,06	83,4	464,6 8	32,6 2	42	15,9	55,79	371	101	3	4	3	0,83	39795,4	
Музиківська (Херсонська обл.)	5891,92	27,41	323,6	-4,92	77,26	242,5	30,8 7	41,1	18,2	58,43	433	118	2	2	1	1,38	42479,41	
Костянтинівська (Херсонська обл.)	3396,04	29,99	1090	3,51	86,78	541,8 2	35,7 2	43,8	19,9	60,28	519	89	7	5	1	0,83	34207,04	
Калинівська (Херсонська обл.)	1984	34,74	7,62	29,73	93,15	254,9 7	59,9	52,1	19,2	59,33	469	56	4	4	1	0,4	12388,28	

<i>Продовження додаток Б</i>																	
Коломийчеська (Луганська обл.)	3306,51	45,67	18,53	2,87	86,81	777,14	43,43	57	13,3	56,92	256	53	5	6	0	0,84	24960,04
Селятинська (Чернівецька обл.)	2267,39	38,11	112,07	26,89	91,99	388,84	70,51	20,2	25,7	57,84	744	171	4	3	2	0,4	49872,78
Конятинська (Чернівецька обл.)	1428,06	42,25	107,05	43,66	93,64	357,63	82,67	22,5	25,3	58,57	737	166	4	7	9	0,24	40633,45
Карапчівська (Чернівецька обл.)	1072,77	42,57	5,46	51,87	93,41	104,34	77,65	53,1	22,1	59,98	529	135	4	2	2	0,21	6971,54
Шахівська (Донецька обл.)	13903,85	22,23	5079,6	0	63,87	1222,1	9	78	15,2	58,18	270	177	3	4	0	1,02	91086,36
Удачненська (Донецька обл.)	7612,78	17,49	76,96	-10,57	65,62	625,19	16,66	38,9	12,5	61,32	272	60	2	2	1	1,87	45950,65
Званівська (Донецька обл.)	1856,36	43,53	1120,26	26,06	83,85	264,67	66,81	44,2	13,3	62,06	274	26	3	1	5	0,51	18906,7
Троїцька (Дніпропетровська обл.)	18660,14	17,78	3839,74	-27	57,59	2026,8	24,83	27,4	17,8	55,1	326	83	3	2	10	5,94	124025,24
Любимівська (Дніпропетровська обл.)	3110,96	36,38	308,44	11,92	78,28	250,5	32,26	45,2	18,2	57,32	1376	67	2	1	1	0,65	25170,9
Ляшківська (Дніпропетровська обл.)	1634,11	49,68	726,13	30,81	81,26	479,2	65,88	45,5	16,1	59,28	197	57	1	2	3	0,46	15329,31
Поляницька (Івано-Франківська обл.)	12077,85	37,64	5011,27	-0,78	72,18	820,06	24,38	46,9	23,7	57,9	851	133	4	3	3	1,19	124867,41

Продовження додаток Б

Зеленська (Івано-Франківська обл.)	3522,45	39,66	100,06	24,59	91,37	562,24	60,53	50,4	24,9	56,67	187	28	3	1	1	0,21	6586,74
Підгайчиківська (Івано-Франківська обл.)	1175,71	52,46	0	14,36	91,58	198,97	74,42	48,5	19,6	59,68	511	156	4	3	4	0,5	16012,74
Воздвижівська (Запорізька обл.)	5142,01	28,19	116,08	-5,63	85,23	544,44	40,77	39,8	16,9	58,84	315	46	4	3	1	1,38	31055,56
Павлівська (Запорізька обл.)	2939,06	31,52	135,4	8,53	81,16	566,21	46,09	38,6	17,7	56,29	497	24	4	3	1	0,74	30796,85
Новоолександрівська (Запорізька обл.)	1748,56	45,89	1841,1	34,23	87,95	459,46	65,52	37,7	17,1	58,1	490	96	4	4	1	0,35	33901,91
Великоомелянська (Рівненська обл.)	4415,91	41,67	578,13	0	87,87	752,68	34,63	40,9	22,1	58,58	520	79	2	2	5	0,99	29181,33
Вербська (Рівненська обл.)	2247,6	38,4	0	23,88	94,19	335,04	64,89	35,2	19,3	58,78	625	136	5	3	1	0,48	14147,88
Бугринська (Рівненська обл.)	1429,69	43,06	312,88	39,09	89,47	373,23	74,01	47,6	20,4	56,92	571	104	4	3	1	0,35	33047,53
Мостівська (Миколаївська обл.)	4015,42	30,76	234,73	5,94	92,19	197,55	57,57	54,4	18,8	60,68	567	128	5	5	1	0,75	44461,16

Продовження додаток Б

Володимирівська (Миколаївська обл.)	3687,99	41,33	616,68	3,75	82,94	306,02	31,94	47,4	16,9	58,93	219	73	2	4	1	0,81	24057,05
Сухосянська (Миколаївська обл.)	2559,13	36,6	140,12	26,32	91,38	452,27	56,86	61,6	18,7	58,51	586	64	7	6	2	0,35	31717,75
Комішанська (Сумська обл.)	9167,73	12,09	522,55	-17,92	54,58	1216,2	24,21	13,9	14,5	58,11	399	87	3	3	2	2,68	51351,09
Річківська (Сумська обл.)	3823,55	44,38	105,32	2,3	87,16	426,01	36,81	48,1	13,2	56,57	288	71	4	3	2	0,85	34306,05
Коровинська (Сумська обл.)	2652,53	32,51	79,93	18,88	89,45	708,8	44,86	52,1	11,2	57,26	247	89	2	2	2	0,53	26779,28
Плисківська (Чернігівська обл.)	6352,67	36,77	53,95	1,91	74,08	682,93	28,05	67,9	12,4	50,54	174	47	3	3	1	0,83	24934,18
Комарівська (Чернігівська обл.)	3728,26	36,12	65,29	0,64	88,83	900,64	36,29	36,6	12,4	50,49	391	63	8	5	1	0,89	39165,41
Кругівська (Чернігівська обл.)	2028,2	49,25	0	26,87	90,27	341,1	59,52	43,7	12,1	53,02	249	60	3	2	2	0,45	14408,37
Крупецька (Хмельницька обл.)	4160,03	36,09	1337,65	-8,61	72,87	754,77	33,55	21,7	17,6	55,78	402	74	4	4	6	1,59	39471,4
Щиборівська (Хмельницька обл.)	2899,75	38,03	381,1	13,76	70,53	432,07	52,84	37,7	17,5	54,34	377	58	4	4	1	0,62	20360,37
Китайгородська (Хмельницька обл.)	1395,18	53,13	59,22	44,05	90,54	309,95	70,21	46,7	16,7	56,27	228	54	4	5	1	0,24	21341,05

<i>Продовження додаток Б</i>																		
	Середнє значення	4202,3475	35,54	567,97017	13,63 1	82,64	515,8 3	47,0 3	43,8	17,5	57,83 6	468,5 3	89,89 8	3,847 5	3,423 7	2,440 7	0,832 5	33457,0237
	Дисперсія	12195038	93,92	1125946,4	340,8 5	91,34 4	10305 2	351, 6	181	11,9	4,911 8	73264	2094, 4	2,338 4	2,248 4	5,112 8	0,676 7	521569599
Від 5 тис. до 10 тис. осіб	Вапнярська (Вінницька обл.)	3555	15,09	400,06	6,31	82,1	362,7 5	39,6 8	43,5	17,5	58,54	1122	244	6	7	1	0,76	73396,74
	Яришівська (Вінницька обл.)	2559,98	35,45	111,37	15,66	92,37	279,5 2	46,5 5	34,8	14,4	56,91	443	122	6	7	3	0,62	28694,19
	Копайгородська (Вінницька обл.)	1579,89	40,16	338,54	34,33	91,42	244,8 1	68,1 8	39,2	17,7	57	732	145	7	6	2	0,4	23252,27
	Оліївська (Житомирська обл.)	11379,69	20,76	1385,01	-21,67	60,01	777,3 9	16,0 2	19	19,9	56,12	745	209	8	9	4	3,47	151918,99
	Червоненська (Житомирська обл.)	2600,72	32,39	26	14,36	86,43	295,6 3	54,3 8	61,7	17,4	57,99	570	160	3	6	2	0,43	40923,79
	Курненська (Житомирська обл.)	1554,5	56,37	77,27	40,79	92,36	385,2 9	73,7	47,7	20,2	58,93	1041	212	9	10	4	0,26	56341,55
	Гірська (Київська обл.)	37297,84	7,68	1687,34	-43,66	0	1008, 6	6,76	21,5	16,8	61,2	931	176	3	3	3	16,75	402413,76
	Ковалівська (Київська обл.)	6077,29	15,02	121,32	-23,11	66,26	135,8 4	31,1 8	22,3	18,8	54,44	743	127	7	7	4	2,24	87887,18
	Кожанська (Київська обл.)	2188,87	44,11	60,03	14,36	87,79	233,9 5	53,7	50,5	18,5	57,06	796	122	8	4	6	0,6	30140,49
	Андріяшівська (Сумська обл.)	5479,77	20,16	400,92	0,22	72,84	679,8 3	29,6 1	39	14,6	57,81	776	208	12	10	4	0,89	76968,2

<i>Продовження додаток Б</i>																		
Хмелівська (Сумська обл.)	4152,3	27,94	40,72	7,88	83,12	715,19	35,89	54,7	14,4	56,75	352	72	6	5	3	0,69	37328,65	
Грунська (Сумська обл.)	1824,52	35,9	51,66	30,5	90,31	412,78	63,69	38,7	14,1	59,32	388	116	4	4	7	0,42	38016,66	
Галичинівська (Миколаївська обл.)	11456,34	13,6	668,67	-23,01	55,93	1219,2	19,72	14,8	19,2	59,33	892	236	5	5	5	3,64	132458,07	
Костянтинівська (Миколаївська обл.)	2993,15	30,68	15,92	11,28	91,91	326,21	50,22	41,4	18,3	59,48	1046	281	7	8	4	0,67	50950,2	
Горохівська (Миколаївська обл.)	2065,66	31,36	39,41	20,24	90,14	225,83	66,13	33,6	18,8	59,57	802	200	7	10	12	0,59	50600,71	
Меджибівська (Хмельницька обл.)	4836,61	22,75	750,7	3,83	81,31	392,76	39,56	25,7	16	54,31	688	210	8	7	1	0,78	59050,62	
Гвардійська (Хмельницька обл.)	2445,19	32,24	150,8	13,36	86,25	312,62	47,81	31	18,2	55,42	541	149	4	6	1	0,67	50403,11	
Староушицька (Хмельницька обл.)	1329,22	50,54	14,75	43,77	70,53	280,54	67,62	43,1	15,4	58,18	408	106	4	7	1	0,28	34488,36	
Вишнівська (Волинська обл.)	4160,03	20,69	624,32	13,73	86,82	582,58	47,61	20	22	58,56	1330	268	11	9	5	0,46	79082,52	
Голобська (Волинська обл.)	2072,34	34,88	110,67	30,7	89,52	459,49	62,29	38	22	59,21	1088	190	8	2	3	0,35	57637,51	
Заболоттівська (Волинська обл.)	1060,01	31,49	225,01	47,11	90,53	199,06	75,76	23,5	23,2	60,17	1475	307	5	4	4	0,33	63388,94	

Продовження додаток Б

Оноківська (Закарпатська обл.)	5635,23	55,04	616,68	-2,34	81,01	571,3 2	30,6 5	34,3	20,5	60,19	595	110	5	4	4	1,23	58924,4
Верхньокороп ецька (Закарпатська обл.)	1867,2	46,6	121,34	32,72	90,83	28,94	65,2 1	24,7	20,7	61,99	837	230	10	10	3	0,35	23084,91
Колочавська (Закарпатська обл.)	875,46	86,67	209,62	57,4	95,61	70,02	86,3 6	20	21,3	61,54	1532	378	7	7	5	0,19	13305,21
Дмитрівська (Кіровоградсь ка обл.)	5581,49	25,68	772,1	0,86	76,9	640,3 1	29,1 5	57,3	18,5	56,64	828	123	5	5	3	0,87	71632,65
Катеринівська (Кіровоградсь ка обл.)	4149,43	23,56	249,88	0	72,1	680,7 7	37,5 2	36,2	16,7	57,41	537	125	3	6	3	0,96	48521,31
Злинська (Кіровоградсь ка обл.)	2428,11	28,69	57,17	14,48	89,29	237,7 4	54,9 7	49	16,2	57,62	635	86	4	3	2	0,65	24869,84
Визирська (Одеська обл.)	17964,94	9,25	6252,05	-25,46	0	1276	11,8 9	19,1	18,6	61,36	1095	270	6	6	1	5,5	254484,45
Зеленогірська (Одеська обл.)	3108,33	32,48	127,96	21,45	83,38	409,2 3	50,3 4	69,9	19,9	59,27	789	207	4	6	8	0,39	39480,02
Кубейська (Одеська обл.)	1130,16	40,5	14,45	49,54	83,2	358,2	72,7 4	57,6	18	59,91	738	110	4	3	3	0,23	25786,36
Великобірківс ька (Тернопільськ а обл.)	4634,59	22,71	104,39	-0,93	78,6	208,1 5	28,6 9	34,3	18	60,97	626	189	3	3	3	1,14	31085,87
Нараївська (Тернопільськ а обл.)	1815,02	52,59	64,79	33,49	88,22	394,1 3	67,9 8	37,2	15,6	59,98	572	109	10	7	3	0,35	21446,7

<i>Продовження додаток Б</i>																		
Коропецька (Тернопільська обл.)	950,18	59,26	0	53,02	91,39	233,21	73,35	26,8	14,3	60,95	654	101	7	4	3	0,26	22924,89	
Степанецька (Черкаська обл.)	10618,19	16,44	2449,18	-23,68	55,39	903,18	17,5	13,4	14,2	56,08	631	122	6	8	3	3,52	117934,27	
Селищенська (Черкаська обл.)	3219,41	27,21	77,11	10,14	74,36	487,5	37,28	37,1	12,8	57,1	310	76	6	5	10	0,68	46766,13	
Березняківська (Черкаська обл.)	1843,38	55,4	115,17	15,81	86,31	383,93	58,46	41,5	16,2	55,8	439	46	4	4	5	0,69	32031,32	
Нижньодуванська (Луганська обл.)	3227,04	34,73	133,32	5,3	84,9	889,64	40,12	47,8	14,1	58,13	393	70	6	5	1	0,79	40345,06	
Красноріченська (Луганська обл.)	1875,43	33,62	199,47	32,52	80,76	356,5	53,48	36,4	13,8	56,8	488	103	4	4	2	0,36	44920,77	
Широківська (Луганська обл.)	1542,05	49,08	0	39,93	90,33	76,63	67,65	48,6	13,7	56,64	463	79	6	5	0	0,28	29675,62	
Карпівська (Дніпропетровська обл.)	14578,16	12,88	5508,63	-6,87	64,31	1636,7	13,03	26,2	18,7	55,32	595	62	4	3	10	2,06	101680,74	
Святовасилівська (Дніпропетровська обл.)	2885,57	35,67	237,1	17,55	84,84	262,86	53,75	44,1	18,5	57,08	742	92	5	4	2	0,53	40563,82	
Маломихайлівська (Дніпропетровська обл.)	1460,9	29,82	58,21	40,89	86,61	498,94	47,57	47,5	17,1	58,3	795	161	3	3	3	0,29	39673,22	

<i>Продовження додаток Б</i>																		
Кирилівська (Запорізька обл.)	8826,54	20,25	1895,95	4,45	66,25	2224, 2	24,1 3	73,7	17,5	59,51	674	112	4	2	7	0,65	96470,65	
Воскресенська (Запорізька обл.)	2794,37	31,11	305,2	10,8	77,16	288,2 2	48,2 5	33,4	16,2	60,23	527	103	3	4	2	0,7	42591,3	
Степненська (Запорізька обл.)	1429,35	58,85	218,2	44,76	78,84	173,9 7	73,4 6	43,4	17,8	56,27	601	103	3	3	3	0,2	11563,05	
Сенчанська (Полтавська обл.)	11302,46	18,18	616,68	-1,71	69,28	868,0 4	19,1 7	19,3	14,5	58,1	694	164	5	5	12	1,29	104620,8	
Білоцерківськ а (Полтавська обл.)	4160,03	28,23	47,52	-12,7	77,21	1028	33,7 7	32,7	15,5	58,71	584	120	9	8	11	1,84	66289,13	
Оболонська (Полтавська обл.)	3192,4	28,93	16,03	1	78,3	530,8 1	41,8 4	43,6	14,7	59,19	473	91	8	6	10	0,88	40674,31	
Старовірівськ а (Харківська обл.)	8211,35	13,03	376	3,65	71,69	803,8 6	23,8 4	15,4	16,3	59,32	790	162	10	8	14	0,71	97449,82	
Куньєвська (Харківська обл.)	3919,22	15,09	9,21	3,67	86,57	422,5 7	41,5 3	37	15,3	59,64	420	85	5	3	1	0,81	24457,33	
Кіндрашівськ а (Харківська обл.)	2544,16	39,68	41,73	16,17	86,56	220,9 8	48,6 9	47,2	14,3	57,1	434	88	7	5	4	0,61	27688,32	
Вікнянська (Чернівецька обл.)	3842,11	18,98	143,34	21,77	82,05	301,3 9	52,0 1	17,9	20,4	56,83	560	151	6	5	9	0,26	25727,35	
Веренчанська (Чернівецька обл.)	1305,11	43,36	193,41	46,41	88,61	239,3 3	74,0 9	46,6	18,7	59,62	1401	217	6	5	6	0,22	17516,77	

Продовження додаток Б

Сучевенська (Чернівецька обл.)	833,46	49,7	0	58,77	95,3	98,86	81,0 4	33,1	21,3	61,51	988	200	7	6	2	0,19	10374,47	
Гончарівська (Чернігівська обл.)	9222,37	12,75	1062,23	-10,73	66,6	379,3 8	13,7	6,9	16,6	55,03	459	118	4	2	6	2,05	64461,57	
Любецька (Чернігівська обл.)	3816,35	47,65	998,82	8,03	79,69	396,7 6	35,2 7	36,5	12	53,58	353	43	5	1	1	0,7	43429,34	
Понорницька (Чернігівська обл.)	2190,36	36,74	4,32	27,81	90,29	522,4 1	57,2 3	38,2	13,3	55,9	597	127	9	8	1	0,39	22929,2	
Комарська (Донецька обл.)	2044,03	32,8	182,13	29,49	79,22	243,5 1	64,4 3	43,7	13,7	61,37	488	30	5	3	12	0,33	31556,34	
Черкаська (Донецька обл.)	2030,71	41,04	616,68	29,62	80,43	552,9 7	56,0 3	52,4	15	61,04	967	113	7	6	8	0,39	77842,23	
Ямницька (Івано- Франківська обл.)	10113,38	12,82	2063,78	-15,82	53,64	767,2 5	18,2 8	16,9	18,8	60,4	891	249	5	5	7	2,64	125786,22	
Матеївецька (Івано- Франківська обл.)	1333,16	42,67	122,26	43,36	88,41	385,3	72,6 9	39,3	18,9	59,95	1184	174	10	5	3	0,29	44020,64	
Космацька (Івано- Франківська обл.)	699,68	74,85	296,79	63,34	91,65	254,1 7	85,0 9	25,7	19,5	61,29	1233	60	9	1	2	0,17	56827,05	
Сокільницька (Львівська обл.)	9817,13	17,56	1308,57	-9,96	57,63	324,3 9	12,0 1	25,6	18,9	58,34	625	12	3	1	3	2,04	122447,66	

<i>Продовження додаток Б</i>																		
	Тростянецька (Львівська обл.)	3570,35	32,79	154,49	13,79	77,65	479,17	43,29	44,1	19,9	59,89	852	154	7	5	12	0,56	69008,79
	Поморянська (Львівська обл.)	1437,05	27,66	70,88	41,2	90,43	241,78	69,76	50,9	18,1	59,85	580	79	6	5	1	0,3	16614
	Привільненська (Рівненська обл.)	3324,52	37,27	118,78	17,92	78,04	529,49	52,15	25,6	18,7	60,02	634	231	7	5	2	0,46	50390,8
	Малинська (Рівненська обл.)	1873,89	31,86	193,6	35,06	92,28	230,55	72,22	28	28,1	57,37	1008	251	4	5	5	0,29	19168,6
	Старосільська (Рівненська обл.)	919,16	67,06	539,31	56,29	93,21	221,71	86,74	19,2	33,6	54,47	2094	239	4	4	3	0,19	73794,85
	Зеленопідська (Херсонська обл.)	3805,76	36,9	104,52	6,77	83,88	464,74	42,55	38,7	18,4	61,11	1099	156	7	7	6	0,73	66657,31
	Любимівська (Херсонська обл.)	2745,9	29,86	2186,48	13,86	81,19	389,44	31,82	35,7	19,2	60,72	856	175	4	3	4	0,64	69152,56
	Середнє значення	4505,1936	33,5	550,80029	16,427	78,976	481,67	48,13	36	17,7	58,453	760,99	150,23	5,9857	5,2429	4,4714	1,1021	61057,0076
	Дисперсія	28291538	248,9	1163633,3	539,69	290,29	134758	432,4	184	11,6	4,2868	104653	5173,9	4,7969	4,9112	11,035	4,5271	3266732808
Від 10 тис. до 15 тис.	Чечельницька (Вінницька обл.)	4016,82	18,87	165,76	-1,69	84,58	530,64	46,22	26,8	18,2	56,86	1588	261	13	11	5	1,17	76019,56
	Джуринська (Вінницька обл.)	2353,68	26,99	43,6	17,25	91,44	345,93	53,32	40,9	16,5	58,04	1241	321	12	11	4	0,61	58466,21

осіб	<i>Продовження додаток Б</i>																	
Брусилівська (Житомирська обл.)	1365,6	31,99	6,46	41,72	90,96	263,1 9	71,1 9	42,8	17,7	58,83	1157	263	8	8	2	0,31	34814,41	
Глибочицька (Житомирська обл.)	3785,73	27,29	75,42	5,01	81,5	518,7 6	43,3 8	39,1	18,5	58,39	1719	434	13	18	6	0,78	125522,72	
Пулинська (Житомирська обл.)	3395,46	26,16	265,06	21,58	78,57	445,5 7	44,0 3	25,7	18,7	58,09	987	286	7	6	3	0,34	83061,56	
Пристолічної (Київська обл.)	2120,66	34,7	104,56	21,81	83,19	373,5 8	59,7 4	31,4	19,5	59,71	1633	389	11	13	4	0,55	91812,498	
Вороньківська (Київська обл.)	19021,24	11,13	3219,65	-15,78	64,22	520,5 7	14,9 3	28,7	17,1	60,35	2400	791	4	5	8	3,99	291198,86	
Калитянська (Київська обл.)	4723,84	22,44	232	-2,59	77,46	622,1 2	32,2 3	23,4	17,8	58,94	1535	565	7	7	7	1,22	79649,01	
Шевченківськ а (Миколаївськ а обл.)	2389,24	38,48	313,45	16,54	84,58	298,5 4	54,7	28,2	19	58,6	1238	363	5	5	3	0,62	75357,33	
Арбузинська (Миколаївськ а обл.)	3768,76	16,95	118,63	0	86,83	280,8 9	44,1 9	24,6	19,4	58,76	1791	402	14	14	5	1	111927,24	
Доманівська (Миколаївськ а обл.)	2901,52	20,13	196,02	8,52	83,35	563,6 3	48,3 9	37,9	19,8	58,1	1441	307	8	6	4	0,74	75562,63	
Чернечинськ а (Сумська обл.)	2305,23	23,08	35,76	21,86	87,4	405,4 9	59,3 6	42,2	18,6	59,82	1576	346	10	11	4	0,51	82235,31	
Садівська (Сумська обл.)	7216,2	23,77	112,47	0	73,49	1376, 9	21,5 9	16,1	14,2	58,93	771	204	10	10	12	1,09	121015,26	

Продовження додаток Б

Середино-Будська (Сумська обл.)	4015,25	19,85	40,69	-3,82	79,43	380,96	31,76	30,9	15	59,72	966	267	7	7	3	1,01	58702,95
Гуменецька (Хмельницька обл.)	2613,7	43	33,3	17,96	87,92	424,25	48,46	34	15,7	59,88	1037	267	8	8	7	0,56	47901,82
Сатанівська (Хмельницька обл.)	5406,4	28,16	193,57	-4,02	75,17	716,22	27,06	40	16,2	57,21	1065	318	10	13	4	1,31	122623,43
Судилківська (Хмельницька обл.)	2761,78	22,56	562,58	10,39	75,84	331,99	39,2	41	15,3	55,13	801	183	7	8	3	0,71	71884,61
Локачинська (Волинська обл.)	2133,88	27,01	169,29	23,4	88,46	468,64	57,57	27,5	18,4	58	1309	296	14	11	3	0,51	86448,08
Старовижівська (Волинська обл.)	2468,7	26,88	122	20,65	88,46	471,57	59,54	32,3	19	58,61	1533	406	17	18	4	0,51	61396,02
Забродівська (Волинська обл.)	2061,55	31,31	90,31	26,13	85,89	360,1	62,15	29,4	21,4	60,38	1754	422	10	8	16	0,46	77741,54
Холмківська (Закарпатська обл.)	919,85	36,31	66,58	54,27	91,38	277,15	81,86	26,8	24,6	58,28	1721	319	10	8	2	0,24	80015,57
Середнянська (Закарпатська обл.)	8105,91	14,81	455,25	-16,79	63,72	431,17	19,48	23,9	19,6	61,86	1370	209	6	5	8	2,41	166937,99
Драгівська (Закарпатська обл.)	1473,77	58,93	19,45	32,22	90,1	159,41	69,17	32,8	23,5	58,14	2166	433	14	12	14	0,48	61670,37
Соколівська (Кіровоградська обл.)	767,32	49,66	16,34	59,86	94,64	151,14	80,79	22,1	20,8	61,84	1502	312	7	3	10	0,21	24509,44

Продовження додаток Б

Новгородківська (Кіровоградська обл.)	5366,62	24,51	243,78	-1,78	79,75	996,24	31,23	37,4	16,7	57,54	1026	218	10	9	4	1,19	91188,8
Заваллівська (Кіровоградська обл.)	3942,1	22,64	67,03	0	78,91	731,39	38,75	40,7	18,1	57,39	2068	380	12	16	4	0,92	85490,96
Таїровська (Одеська обл.)	2260,92	30,34	0	27,95	86,79	288,11	54,79	47,2	14,8	58,89	1014	207	6	6	4	0,37	38502,31
Теплодарська (Одеська обл.)	10005,35	17,7	4505,62	-1,02	52,47	528,88	8,17	50,4	20,8	60,16	1004	171	3	3	8	1,2	190450,73
Городненська (Одеська обл.)	2635,98	48,16	25,37	24,58	85,1	253,17	49,46	44,6	19,4	61,52	1184	424	1	2	8	0,38	69451,09
Байковецька (Тернопільська обл.)	983,33	32,38	77,44	54,8	91,24	330,14	73,48	56,9	18	59,88	1081	246	4	4	4	0,18	25331,14
Скала-Подільська (Тернопільська обл.)	6680,46	22,03	457,49	-20,8	57,74	960,87	18,18	29,7	17,2	59,97	832	202	11	7	14	2,44	144679,78
Залозецька (Тернопільська обл.)	2239,6	28,82	169,76	23,2	81,23	389,93	55,36	26,8	15	61,9	975	246	8	8	6	0,49	62743,75
Новодмитрівська (Черкаська обл.)	1473,77	53,35	13,46	38,66	89,89	280,55	69,26	39,5	17,5	59,81	1243	150	15	6	5	0,34	45376,32
Руськополянська (Черкаська обл.)	4606,52	21,25	98,93	0	82,35	587,36	34,26	37,5	15	55,98	838	238	10	10	4	0,96	62330,78

Продовження додаток Б

Мошнівська (Черкаська обл.)	3378,74	18,79	623,04	9,15	75,25	413,4 8	39,3 4	30,6	16,4	58,22	1495	444	4	5	4	0,7	107483,59
Черкаська (Дніпропетров ська обл.)	2145,79	26,73	62,34	27,13	87,07	340,6 4	55,6 8	38,2	16,2	58,75	1160	329	7	6	12	0,42	48358,08
Томаківська (Дніпропетров ська обл.)	11187,36	9,29	299,35	-34,76	0	44,11	14,2 4	5,35	16,3	61,79	835	288	2	2	2	4,84	186462,25
Ларіонівська (Дніпропетров ська обл.)	3566,77	18,75	162,77	2,94	79,1	827,4 4	45,2 8	27,6	17,3	58,29	1983	309	9	9	5	0,84	132872,75
Малобілозерська (Запорізька обл.)	2287,59	31,17	163,46	21,63	81,25	323,5 9	57,6 5	40,3	18,3	58,41	628	275	6	7	4	0,52	95325,32
Веселівська (Запорізька обл.)	16395,22	5,87	395,31	-15,75	52,39	445,1 1	10,7 1	12,7	18,8	56,27	1228	322	8	6	3	0,48	94903,69
Костянтинівська (Запорізька обл.)	3046,63	26,37	169,63	11,75	83,24	787,0 1	47,4 8	39,4	18,5	58	1570	382	7	8	14	0,66	106945,88
Білолуцька (Луганська обл.)	1338,72	29,38	89,68	44,75	88,07	345,9 7	72,6 9	40,9	18,7	59,02	1850	400	5	3	2	0,25	37533,17
Нижньотеплівська (Луганська обл.)	1942,67	29	2127,76	30,09	88,28	574,3 6	35,7 2	43,5	14,5	60,48	839	151	8	5	2	0,4	37445,94
Машівська (Полтавська обл.)	1269,44	44,22	0,62	47,64	96,29	89,23	68,6 3	41,3	13,9	56,16	485	108	6	6	0	0,21	28673,54
Чорнухинська (Полтавська обл.)	7734,07	14,86	303,81	-10,74	62,77	1026, 1	27,9 9	22,4	15,9	59,17	1168	309	9	12	13	1,9	131364,39

Продовження додаток Б

Кам'янопотоківська (Полтавська обл.)	4432,31	25,69	218,69	0	74,82	790,46	38,37	39,9	14	59,52	910	268	9	10	5	0,98	92645,61
Наталинська (Харківська обл.)	1554,21	54,74	57,06	39,99	82,79	343,84	63,03	49,3	15,2	57,75	927	177	4	3	6	0,28	27509,14
Чкаловська (Харківська обл.)	8401,37	24,59	1111,89	-24,69	60,23	433,01	22,71	13,1	15,7	60,01	3787	954	15	10	6	3,09	156634,87
Савинська (Харківська обл.)	2971,2	24,77	239,52	14,12	77,68	374,85	45,79	31	16,1	57,68	1117	248	4	6	5	0,61	93776,69
Новодністровська (Чернівецька обл.)	1901,06	29,34	25,17	32,65	79,31	305,46	55,29	47,1	15,3	60,12	961	162	7	4	2	0,35	39892,11
Кам'янська (Чернівецька обл.)	3674,38	30,27	209,42	-1,9	78,76	427,19	37,64	27,6	15,3	63,94	1790	382	4	3	3	1,17	83523,63
Чудейська (Чернівецька обл.)	1295,6	40,06	98,67	48,77	81,61	180,91	73	45,1	22,7	61,34	1302	278	6	6	8	0,16	17405,21
Іллінівська (Донецька обл.)	871,13	56,32	196,46	57,86	90,37	135,37	78,94	27,5	23,7	59,61	1983	419	7	5	5	0,18	77891,98
Кальчицька (Донецька обл.)	5963,76	23,36	1114,8	-7,23	72,11	818,87	31,43	16,1	14,5	60,52	985	143	8	11	5	1,51	98467,61
Мирненська (Донецька обл.)	1710,5	32,74	272,46	33,72	82,41	411,87	59,62	50,8	15,5	60,59	827	204	6	5	6	0,38	32364,97

Продовження додаток Б

Продовження додаток Б																		
Яремчанська (Івано-Франківська обл.)	1104,07	45,66	108,65	49,64	94,18	544,04	67,74	40,8	14,4	58,6	695	57	6	4	4	0,25	40787,88	
Нижньовербізька (Івано-Франківська обл.)	5140,15	23,13	902,09	8,06	76,5	683,01	40,49	36,1	23,4	58,26	1904	262	6	2	7	0,63	237825,77	
Ланчинська (Івано-Франківська обл.)	1036,55	50,06	268,48	52,83	82,93	221,58	73,82	45,3	19,6	59,81	1484	257	6	4	4	0,2	58594,33	
Славська (Львівська обл.)	706,91	89,75	105,37	63,24	89,95	330,89	81,92	33,9	19,7	61,18	1233	184	4	2	3	0,17	61006,49	
Розвадівська (Львівська обл.)	11744,37	7,77	1912,82	-14,37	61,69	616,69	24,22	7,66	21,1	59,22	2139	235	18	3	10	2,72	180102,55	
Стрілківська (Львівська обл.)	2490,95	21,35	264,88	23,72	84,01	327,52	54,31	31	19,8	60,11	1592	217	8	4	6	0,44	79470,29	
Городоцька (Рівненська обл.)	852,95	49,7	19,68	58,71	94,07	408,28	81,67	42,6	17,3	60,81	1374	232	19	3	6	0,17	23940,87	
Демидівська (Рівненська обл.)	6039,97	22,52	960,37	7,94	72,39	536,53	31,57	48	19,7	57,63	1352	216	5	4	10	0,59	64530,18	
Березівська (Рівненська обл.)	2580,82	25,91	370,81	18,82	88,14	498,28	54,72	36,5	19,7	58,96	1449	337	12	10	6	0,54	82291,9	

<i>Продовження додаток Б</i>																		
	Іванівська (Херсонська обл.)	896,66	58,98	306,48	60,33	96,71	177,6 8	87	17,6	33,3	54,88	2591	324	7	7	2	0,08	7925,37
	Високопільська (Херсонська обл.)	4176,01	20,78	291,26	6,02	79,82	522,8 9	43,0 9	53,5	16,9	60,97	1244	360	12	15	3	0,74	96849,97
	Виноградівська (Херсонська обл.)	2579,44	28,92	103,92	16,32	85,87	560,7	48,4 4	40,8	19,8	59,03	1396	352	10	10	6	0,6	63826,14
	Деснянська (Чернігівська обл.)	1315,91	35,83	344,32	46,06	83,69	430,1	68,1 1	43	18,3	59,72	1293	368	4	5	5	0,23	76456,44
	Срібнянська (Чернігівська обл.)	5395,78	23,78	367,5	-19,96	64,79	259,8	25,9 6	14,1	15,3	59,66	1109	295	5	5	4	2,14	117252,28
	Куликівська (Чернігівська обл.)	3564,85	30,08	6,78	-4,32	83,93	887,0 6	35,2 5	27,1	14,3	59,44	889	249	11	10	2	1,25	86612,66
	Середнє значення	3842,5807	30,17	379,89143	17,14 6	79,80 7	464,4 1	48,6 1	33,8	18	59,13 5	1359, 1	304,9	8,371 4	7,385 7	5,6	0,864 1	85528,1945
	Дисперсія	11798373	198,1	522930,1	570,1 9	194,0 4	57854	380, 5	123	9,89	2,687	27365 5	18303	14,41 1	14,73 3	11,46 1	0,775 3	2591356661
Більше 15 тис. осіб	Ладизинська (Вінницька обл.)	4016,82	18,87	165,76	-1,69	84,58	530,6 4	46,2 2	26,8	18,2	56,86	1588	261	13	11	5	1,17	76019,56
	Хмільницька (Вінницька обл.)	2353,68	26,99	43,6	17,25	91,44	345,9 3	53,3 2	40,9	16,5	58,04	1241	321	12	11	4	0,61	58466,21
	Шпиківська (Вінницька обл.)	1365,6	31,99	6,46	41,72	90,96	263,1 9	71,1 9	42,8	17,7	58,83	1157	263	8	8	2	0,31	34814,41

Продовження додаток Б

Житомирська (Житомирська обл.)	3785,73	27,29	75,42	5,01	81,5	518,76	43,38	39,1	18,5	58,39	1719	434	13	18	6	0,78	125522,72
Любарська (Житомирська обл.)	3395,46	26,16	265,06	21,58	78,57	445,57	44,03	25,7	18,7	58,09	987	286	7	6	3	0,34	83061,56
Баранівська (Житомирська обл.)	2120,66	34,7	104,56	21,81	83,19	373,58	59,74	31,4	19,5	59,71	1633	389	11	13	4	0,55	91812,498
Борщагівська (Київська обл.)	19021,24	11,13	3219,65	-15,78	64,22	520,57	14,93	28,7	17,1	60,35	2400	791	4	5	8	3,99	291198,86
Васильківська (Київська обл.)	4723,84	22,44	232	-2,59	77,46	622,12	32,23	23,4	17,8	58,94	1535	565	7	7	7	1,22	79649,01
Коцюбинська (Київська обл.)	2389,24	38,48	313,45	16,54	84,58	298,54	54,7	28,2	19	58,6	1238	363	5	5	3	0,62	75357,33
Южноукраїнська (Миколаївська обл.)	3768,76	16,95	118,63	0	86,83	280,89	44,19	24,6	19,4	58,76	1791	402	14	14	5	1	111927,24
Березнегуватська (Миколаївська обл.)	2901,52	20,13	196,02	8,52	83,35	563,63	48,39	37,9	19,8	58,1	1441	307	8	6	4	0,74	75562,63
Воскресенська (Миколаївська обл.)	2305,23	23,08	35,76	21,86	87,4	405,49	59,36	42,2	18,6	59,82	1576	346	10	11	4	0,51	82235,31
Сумська (Сумська обл.)	7216,2	23,77	112,47	0	73,49	1376,9	21,59	16,1	14,2	58,93	771	204	10	10	12	1,09	121015,26
Кролевецька (Сумська обл.)	4015,25	19,85	40,69	-3,82	79,43	380,96	31,76	30,9	15	59,72	966	267	7	7	3	1,01	58702,95

Продовження додаток Б

Путивльська (Сумська обл.)	2613,7	43	33,3	17,96	87,92	424,2 5	48,4 6	34	15,7	59,88	1037	267	8	8	7	0,56	47901,82
Нетішинська (Хмельницька обл.)	5406,4	28,16	193,57	-4,02	75,17	716,2 2	27,0 6	40	16,2	57,21	1065	318	10	13	4	1,31	122623,43
Теодіпольська (Хмельницька обл.)	2761,78	22,56	562,58	10,39	75,84	331,9 9	39,2	41	15,3	55,13	801	183	7	8	3	0,71	71884,61
Новоушицька (Хмельницька обл.)	2133,88	27,01	169,29	23,4	88,46	468,6 4	57,5 7	27,5	18,4	58	1309	296	14	11	3	0,51	86448,08
Підгайцівська (Волинська обл.)	2468,7	26,88	122	20,65	88,46	471,5 7	59,5 4	32,3	19	58,61	1533	406	17	18	4	0,51	61396,02
Маневицька (Волинська обл.)	2061,55	31,31	90,31	26,13	85,89	360,1	62,1 5	29,4	21,4	60,38	1754	422	10	8	16	0,46	77741,54
Камінь- Каширська (Волинська обл.)	919,85	36,31	66,58	54,27	91,38	277,1 5	81,8 6	26,8	24,6	58,28	1721	319	10	8	2	0,24	80015,57
Ужгородська (Закарпатська обл.)	8105,91	14,81	455,25	-16,79	63,72	431,1 7	19,4 8	23,9	19,6	61,86	1370	209	6	5	8	2,41	166937,99
Великолучківська (Закарпатська обл.)	1473,77	58,93	19,45	32,22	90,1	159,4 1	69,1 7	32,8	23,5	58,14	2166	433	14	12	14	0,48	61670,37
Керецьківська (Закарпатська обл.)	767,32	49,66	16,34	59,86	94,64	151,1 4	80,7 9	22,1	20,8	61,84	1502	312	7	3	10	0,21	24509,44
Петрівська (Кіровоградська обл.)	5366,62	24,51	243,78	-1,78	79,75	996,2 4	31,2 3	37,4	16,7	57,54	1026	218	10	9	4	1,19	91188,8

Продовження додаток Б

Долинська (Кіровоградська обл.)	3942,1	22,64	67,03	0	78,91	731,39	38,75	40,7	18,1	57,39	2068	380	12	16	4	0,92	85490,96
Олександрійська (Кіровоградська обл.)	2260,92	30,34	0	27,95	86,79	288,11	54,79	47,2	14,8	58,89	1014	207	6	6	4	0,37	38502,31
Южненська (Одеська обл.)	10005,35	17,7	4505,62	-1,02	52,47	528,88	8,17	50,4	20,8	60,16	1004	171	3	3	8	1,2	190450,73
Біляївська (Одеська обл.)	2635,98	48,16	25,37	24,58	85,1	253,17	49,46	44,6	19,4	61,52	1184	424	1	2	8	0,38	69451,09
Старокозацька (Одеська обл.)	983,33	32,38	77,44	54,8	91,24	330,14	73,48	56,9	18	59,88	1081	246	4	4	4	0,18	25331,14
Тернопільська (Тернопільська обл.)	6680,46	22,03	457,49	-20,8	57,74	960,87	18,18	29,7	17,2	59,97	832	202	11	7	14	2,44	144679,78
Кременецька (Тернопільська обл.)	2239,6	28,82	169,76	23,2	81,23	389,93	55,36	26,8	15	61,9	975	246	8	8	6	0,49	62743,75
Мельнице-Подільська (Тернопільська обл.)	1473,77	53,35	13,46	38,66	89,89	280,55	69,26	39,5	17,5	59,81	1243	150	15	6	5	0,34	45376,32
Черкаська (Черкаська обл.)	4606,52	21,25	98,93	0	82,35	587,36	34,26	37,5	15	55,98	838	238	10	10	4	0,96	62330,78
Тальнівська (Черкаська обл.)	3378,74	18,79	623,04	9,15	75,25	413,48	39,34	30,6	16,4	58,22	1495	444	4	5	4	0,7	107483,59
Ватутінська (Черкаська обл.)	2145,79	26,73	62,34	27,13	87,07	340,64	55,68	38,2	16,2	58,75	1160	329	7	6	12	0,42	48358,08

Продовження додаток Б

Слобожанська (Дніпропетровська обл.)	11187,36	9,29	299,35	-34,76	0	44,11	14,24	5,35	16,3	61,79	835	288	2	2	2	4,84	186462,25
Новомосковська (Дніпропетровська обл.)	3566,77	18,75	162,77	2,94	79,1	827,44	45,28	27,6	17,3	58,29	1983	309	9	9	5	0,84	132872,75
Марганецька (Дніпропетровська обл.)	2287,59	31,17	163,46	21,63	81,25	323,59	57,65	40,3	18,3	58,41	628	275	6	7	4	0,52	95325,32
Енергодарська (Запорізька обл.)	16395,22	5,87	395,31	-15,75	52,39	445,11	10,71	12,7	18,8	56,27	1228	322	8	6	3	0,48	94903,69
Мелітопольська (Запорізька обл.)	3046,63	26,37	169,63	11,75	83,24	787,01	47,48	39,4	18,5	58	1570	382	7	8	14	0,66	106945,88
Кушугумська (Запорізька обл.)	1338,72	29,38	89,68	44,75	88,07	345,97	72,69	40,9	18,7	59,02	1850	400	5	3	2	0,25	37533,17
Северодонецька (Луганська обл.)	1942,67	29	2127,76	30,09	88,28	574,36	35,72	43,5	14,5	60,48	839	151	8	5	2	0,4	37445,94
Лисичанська (Луганська обл.)	1269,44	44,22	0,62	47,64	96,29	89,23	68,63	41,3	13,9	56,16	485	108	6	6	0	0,21	28673,54
Міловська (Луганська обл.)	7734,07	14,86	303,81	-10,74	62,77	1026,1	27,99	22,4	15,9	59,17	1168	309	9	12	13	1,9	131364,39
Горішньоплавнівська (Полтавська обл.)	4432,31	25,69	218,69	0	74,82	790,46	38,37	39,9	14	59,52	910	268	9	10	5	0,98	92645,61

<i>Продовження додаток Б</i>																		
Пирятинська (Полтавська обл.)	1554,21	54,74	57,06	39,99	82,79	343,8 4	63,0 3	49,3	15,2	57,75	927	177	4	3	6	0,28	27509,14	
Градизька (Полтавська обл.)	8401,37	24,59	1111,89	-24,69	60,23	433,0 1	22,7 1	13,1	15,7	60,01	3787	954	15	10	6	3,09	156634,87	
Донецька (Харківська обл.)	2971,2	24,77	239,52	14,12	77,68	374,8 5	45,7 9	31	16,1	57,68	1117	248	4	6	5	0,61	93776,69	
Валківська (Харківська обл.)	1901,06	29,34	25,17	32,65	79,31	305,4 6	55,2 9	47,1	15,3	60,12	961	162	7	4	2	0,35	39892,11	
Новопокровська (Харківська обл.)	3674,38	30,27	209,42	-1,9	78,76	427,1 9	37,6 4	27,6	15,3	63,94	1790	382	4	3	3	1,17	83523,63	
Чернівецька (Чернівецька обл.)	1295,6	40,06	98,67	48,77	81,61	180,9 1	73	45,1	22,7	61,34	1302	278	6	6	8	0,16	17405,21	
Сокирянська (Чернівецька обл.)	871,13	56,32	196,46	57,86	90,37	135,3 7	78,9 4	27,5	23,7	59,61	1983	419	7	5	5	0,18	77891,98	
Клішківська (Чернівецька обл.)	5963,76	23,36	1114,8	-7,23	72,11	818,8 7	31,4 3	16,1	14,5	60,52	985	143	8	11	5	1,51	98467,61	
Покровська (Донецька обл.)	1710,5	32,74	272,46	33,72	82,41	411,8 7	59,6 2	50,8	15,5	60,59	827	204	6	5	6	0,38	32364,97	
Мирноградська (Донецька обл.)	1104,07	45,66	108,65	49,64	94,18	544,0 4	67,7 4	40,8	14,4	58,6	695	57	6	4	4	0,25	40787,88	
Сартанська (Донецька обл.)	5140,15	23,13	902,09	8,06	76,5	683,0 1	40,4 9	36,1	23,4	58,26	1904	262	6	2	7	0,63	237825,77	

Продовження додаток Б

Івано-Франківська (Івано-Франківська обл.)	1036,55	50,06	268,48	52,83	82,93	221,58	73,82	45,3	19,6	59,81	1484	257	6	4	4	0,2	58594,33
Косівська (Івано-Франківська обл.)	706,91	89,75	105,37	63,24	89,95	330,89	81,92	33,9	19,7	61,18	1233	184	4	2	3	0,17	61006,49
Печеніжинська (Івано-Франківська обл.)	11744,37	7,77	1912,82	-14,37	61,69	616,69	24,22	7,66	21,1	59,22	2139	235	18	3	10	2,72	180102,55
Львівська (Львівська обл.)	2490,95	21,35	264,88	23,72	84,01	327,52	54,31	31	19,8	60,11	1592	217	8	4	6	0,44	79470,29
Новояричівська (Львівська обл.)	852,95	49,7	19,68	58,71	94,07	408,28	81,67	42,6	17,3	60,81	1374	232	19	3	6	0,17	23940,87
Боринська (Львівська обл.)	6039,97	22,52	960,37	7,94	72,39	536,53	31,57	48	19,7	57,63	1352	216	5	4	10	0,59	64530,18
Вараська (Рівненська обл.)	2580,82	25,91	370,81	18,82	88,14	498,28	54,72	36,5	19,7	58,96	1449	337	12	10	6	0,54	82291,9
Сарненська (Рівненська обл.)	896,66	58,98	306,48	60,33	96,71	177,68	87	17,6	33,3	54,88	2591	324	7	7	2	0,08	7925,37
Зарічненська (Рівненська обл.)	4176,01	20,78	291,26	6,02	79,82	522,89	43,09	53,5	16,9	60,97	1244	360	12	15	3	0,74	96849,97

<i>Продовження додаток Б</i>																		
Новокаховська (Херсонська обл.)	2579,44	28,92	103,92	16,32	85,87	560,7	48,44	40,8	19,8	59,03	1396	352	10	10	6	0,6	63826,14	
Новотроїцька (Херсонська обл.)	1315,91	35,83	344,32	46,06	83,69	430,1	68,11	43	18,3	59,72	1293	368	4	5	5	0,23	76456,44	
Білозерська (Херсонська обл.)	5395,78	23,78	367,5	-19,96	64,79	259,8	25,96	14,1	15,3	59,66	1109	295	5	5	4	2,14	117252,28	
Варвинська (Чернігівська обл.)	3564,85	30,08	6,78	-4,32	83,93	887,06	35,25	27,1	14,3	59,44	889	249	11	10	2	1,25	86612,66	
Новгород-Сіверська (Чернігівська обл.)	3019,72	27,65	15,12	9,97	84,59	514,89	46,32	42,4	13,9	53,38	1335	321	11	12	7	0,7	111476,38	
Сосницька (Чернігівська обл.)	7170,01	12,27	1469,73	-19,21	68,94	422,98	16,11	14,8	15,7	61,52	2643	1028	7	8	2	2,42	290718,12	
Середнє значення	3877,3664	29,89	389,96181	16,542	79,723	464,54	48,13	33,7	17,9	59,088	1376,6	315,17	8,3889	7,4583	5,5694	0,8835	88738,4461	
Дисперсія	11630274	197,1	526699,74	573,1	190,55	56285	384,5	125	9,92	3,1556	288859	25048	14,128	14,618	11,347	0,7875	3110391718	

**МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ
ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
(МКІП)**

вул. Івана Франка, 19, м. Київ, 01601, тел./факс: (044) 235-32-57, тел. (044) 235-23-78
E-mail: info@mkip.gov.ua, web-site: <http://mkip.gov.ua/> код згідно з ЄДРПОУ 43220275

від _____ 20__ р. № _____ На № _____ від _____ 20__ р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Руценка Романа Євгеновича
на здобуття наукового ступеня доктора філософії
з галузі знань 28 – публічне управління та адміністрування
за спеціальністю 281 - публічне управління та адміністрування

Видана Руценку Роману Євгеновичу, аспіранту кафедри публічного управління та адміністрування Державного торговельно-економічного університету, про те, що результати його дисертаційного дослідження на тему «Розвиток територіальних громад в умовах децентралізації», а саме пропозиції щодо активізації участі молоді в процесах відновлення та подальшого розвитку об'єднаних територіальних громад України були використані під час проведення інформаційних, комунікаційних кампаній, публічних заходів з метою інформування дітей та молоді в рамках реалізації інформаційної політики України.

Довідка видана для подання до спеціалізованої вченої ради.

Перший заступник Міністра

Ростислав КАРАНДЄЄВ

**ВИШГОРОДСЬКА РАЙОННА РАДА
КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

пл. Шевченка, 1, м. Вишгород, Київська область, 07301 тел./факс (04596) 22-122
e-mail: vyshrayrada15@gmail.com web: http://vysh.gov.ua код ЄДРПОУ 04054783

26.07.2022 № 161/02-07

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Руценка Романа Євгеновича
на здобуття наукового ступеня доктора філософії
з галузі знань 28 – публічне управління та адміністрування
за спеціальністю 281 - публічне управління та адміністрування

Видана Руценку Роману Євгеновичу, аспіранту кафедри публічного управління та адміністрування Державного торговельно-економічного університету, про те, що результати його дисертаційного дослідження на тему «Розвиток територіальних громад в умовах децентралізації», а саме пропозиції щодо залучення громадськості до здійснення місцевого самоврядування були використані під час удосконалення форм участі громадян в процесі розвитку територіальних громад. Пропозиції дисертаційного дослідження Руценка Р.Є. є актуальними та носять практичний характер.

Довідка видана для подання до спеціалізованої вченої ради.

Голова ради

Ірина ПРАВДИВА

**РЕГІОНАЛЬНИЙ ЦЕНТР ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ
КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

01196, м.Київ-196, пл. Лесі Українки, 1, оф. 1034-1036, centr@koda.gov.ua

від 27.07.2022 № 43-11/39

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Руценка Романа Євгеновича
на здобуття наукового ступеня доктора філософії
з галузі знань 28 – публічне управління та адміністрування
за спеціальністю 281 - публічне управління та адміністрування

Видана Руценку Роману Євгеновичу, аспіранту кафедри публічного управління та адміністрування Державного торговельно-економічного університету, про те, що результати його дисертаційного дослідження на тему «Розвиток територіальних громад в умовах децентралізації» впроваджено та використовуються в навчальному процесі Регіонального центру підвищення кваліфікації Київської області (далі – Центр) для державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування при викладанні короткотермінових семінарів з організації співпраці влади і бізнесу для вирішення соціально-економічних проблем.

Результати дисертаційного дослідження Руценка Романа Євгеновича обговорено на засіданні навчально-методичної ради Центру (протокол № 12 від 07 липня 2022 р.)

Довідка видана для подання до спеціалізованої вченої ради.

Заступник директора Центру

Наталія ГОРДИНЯ